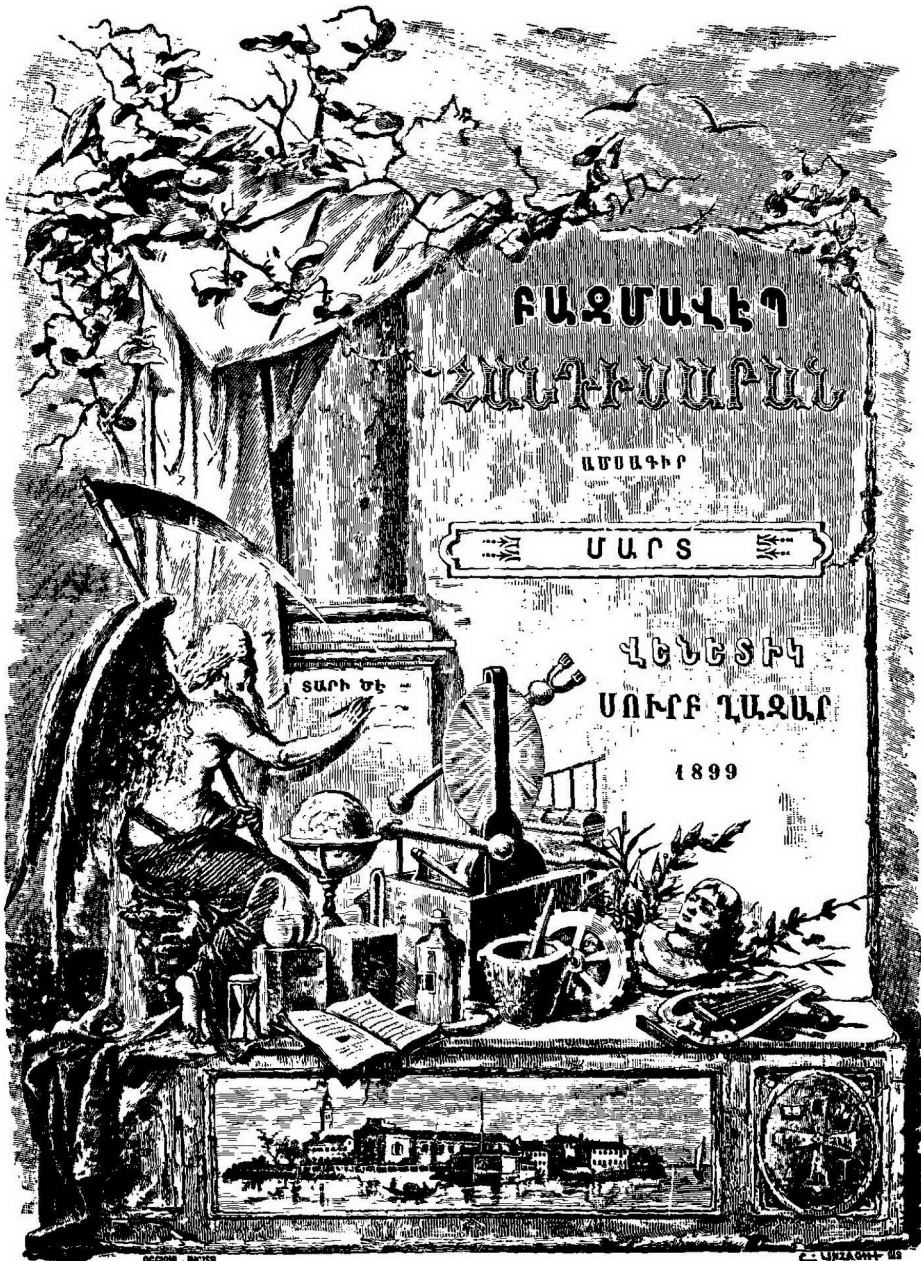

ԲԱԶՄԱՎԷՂ
ՀԱՆԴԵՍԱՐԱՆ

ԱՄՍԹԻՐ

Մ Ա Ր Տ

ՎԵՆԵՏԻԿ
ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

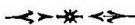
1899

ՄԵՐ ՀԱՍԵՆ Է RÉDACTION DE LA REVUE "BAZMAVEP,"

St LAZARE VENISE (ITALIE)

digitised by

A.R.A.R.®

Գ. Գոռնարոյ Թագուհին — Հ. Յ. Թորոսեան: 97: — Հանք և իրենց ստուգարանութիւնը — Հ. Ս. Էրեմ 102: — Գինիի ծագման խնդիրը — Յ. Արշէզ. 104: — Ասորական և հայկական տաղաչափութիւն — Հ. Ա. Տիրոյեան. 105: — Էտմոնտս տէ Ամիշիս. Տղայոց հառեր — Թարգ Հ. Ա. Քասարանտիւն. 109: — Ուսուցչականութիւններ հայկական բարձրագոյն — Հրաչեայ Յ. Սեփեան. 112: — Իշէ (Ալիս տը շամպրէ) Թարգ. Հ. Ա. Ղազիկեան. 114: — Մենամարտութիւն Արկանթի (Թասսոյ). Թարգ. Հ. Ա. Տիրոյեան. 115: — Բընաշխարհիկ Բառարան — Հ. Ս. Խփրիկեան. 118: — Արամ. Մամիկ. Եղիսեղիոսի առ վաշական զրած թուղթն — Հ. Յ. Սարգիսեան. 124: — Անվաւեր զիրք նոր կտակարանաց — Հ. Ե. Տաչեցի. 128: — Կոստանդնուպոլսէն դէպ ի Անկիւրիս ուղեգրական — 137: — Հանդէս հանդիսից 1. Անահիտ — 2. Զատնայք — 3. Հայ հարտարարտ մը — 4. Բարեբարութիւնք — 5. Հոնդարիոյ և Կրանտիւռանիոյ ազգայինք — 6. Սթափումն — 7. Զհասկցանք — 8. Բանասէր — Տեղեկագիր. 158: — Քաղաքական ամիս 141: — Քաղաքային ցանկ ազգային թերթիւ — 142: Եայտարարութիւն Բանասէր թերթի — 144:

ՊԱՅՄԱՆԱՆԻՔ ԵՄՄԱԿԱՑ

ԼՈՏՏՈՒ. Փ. Կ. — Մեծապէս շնորհակալ ենք, որ համեր էք յղել մեզի The story of AHİKAR, որոյ մասին անշուշտ առիթ կ'ունենանք խօսելու 'ի Բազմալիպիս:

ԳԱՆԻՂ. — Գ. Ն. — Ժամանակին ստացանք Ձեր պատուական գրութիւնը. Գործնական Գիտ. Բառարանը, ոչ միայն ի վերջոյ Հայ-Գաղ, այլ մաս թորք-Հայ բառացանկ մի պիտի ունենայ, ի դիտութիւն այն ամէն յարգոյ բաժանորդագրաց, որոց

տակալին հայ ուսումնական ընդերմ ընդերմ ծանօթ չեն:

ՓԱՐԻՁ. Գ. Կ. — Շնորհակալութեամբ ընդունած ենք, Բնաշխարհիկ Բառարանի համար Ձեր ղրկած նկարներն. մենք ևս կը փափաքինք զարդարել զայն յստուկ քարտիզի և նշանաւոր հայաշատ քաղաքաց պատկերներով, սակայն այսպիսի փափաքներ առանց մեկնեալներու օգնութեան դժուար է իրագործել:

ՀԱՍՏԵՒ ԴԱՅ ԹԵՐԹԵՐՈՒ

ՄԻՈՒԹԻՒՆ — Ամսական օրաթերթ ազգային և քաղաքական: — Գինն է տարեկան 5 ֆռ.:

Հասցէ M. Aroham (Poste Restante). ATHÈNES. (Grèce).

ՄՈՒՐՃ — Կը խօսի ազգագրական, հասարակական, քաղաքական, գրականական նիւթայ վրայ: Իճադէր Անտիոյ Արասխանեաց: — Գինն է տարեկան 50 ֆռ.:

Հասցէ TIFLIS, Rédaction de la revue, MURTEB.

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՈՒԼ — Ազգային, գրական, և քաղաքական կիսամսեայ թերթ: — Իճադէրապետ Մ. Մամուրեան: — Գինն է 17 ֆռ.:

Հասցէ M. Mamourian. SMYRNE.

ՏԻԳՐԻՍ — Ազգային, գրական և քաղաքական թերթ: — Գինն է 10 ֆռ.:

Հասցէ The DICKRIS publishing CO. NEW-YORK CITY. A.R.A.R.@

ԲԱԶՄԱԿԵՊ ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

1843-1899 → ՀԱՏՈՐ ԾԵ ← ՄԱՐՏ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԵՒ ԿԻՊՐՈՍԻ ԱՌՆՉՈՒԹԻՒՆԵ

Ե Ի

Կ. ԿՈՌՆԱՐՈՑ ԹԱԳՈՒՀԻՆ

(Շար՝ և վերջ. տես էջ 5)

ԿԻՊՐՈՍԻ թագէն հրաժարելու օրէն կը սկսի կատարինէ կոռնարոյի կենաց երկրորդ շրջանն, թէ և շիջելափառ՝ առաջնոյն պայծառութեան քով, բայց շատ աւելի զուարթ և խաղաղ։ Այլ եւս չունէր նա երկիւղ կամ կասկած դաւաղութիւններէ և ապստամբութիւններէ, կուսակցական կոիւններէ կամ պլազան զաւանութեանց մէջ ծագած հակառակութիւններէ, որք յաճախ արեան հեղեղներ գործեցին աչքին դիմաց և իրենց բոլոր զարհուրանքով յարձակեցան վրան։ Նա՝ գրեթէ բոլորովին թառամելու չափ՝ ծեծուած արեւելքի խիտ հովերէն, հայրենեաց պայծառ երկնքին ներքեւ ժեցաւ ծաղկեցաւ դարձեալ, ուր չլսեց այլ ինչ՝ բայց գգուանաց և դրուատեաց ձայներ, իրեն շուրջ շտեմաւ այլ ինչ՝ բայց խանդավառ սիրոյ ցոյցեր, և ուր գրեթէ բոլոր կեանքն հիւսուեցաւ հանդէսներէ և զբօսանքներէ, սրունք՝

այո՛ յոգնեցուցին զինքը, բայց ո՛չ երբէք յագնեցուցին։ Նոյն իսկ Ազոլայ գանուած պահուն, երբ ո՛ր է իշխան կամ թագաւոր հիւրընկալուէր ի վենետիկ, նա միշտ կը կանչուէր ի ծերակուտէն, ուր ամենայն հանդիսից փայլ և ոգին էր։

Նոյն ժամանակի դուքսն, Բարբարիդոյ, 1489 տարւոյն Յունիսի 20ին, յատուկ հրովարտակով մի զահագուրկ թագուհւոյն ընծայեց՝ յանուն վենետիկոյ՝ Ազոլայ գեղաքաղաքը իրեն շրջակայիւք հանդերձ։ «Ազոլայի բերդն, կը գրէ Բեմբոյ, գեղեցիկ և զուարճալի գղեակ մ'է, որ կը գտնուի մեր Ալպեանց վերջին թեւերուն վրայ՝ Տրեւիզ քաղաքին մօտ», — հին ժամանակաց Acc-lorum կոչուածն, որ վենետիկոյ լճակէն 4—5 ժամուց հեռաւորութիւն ունի, — «որպէս զի կարենայ վայելել նոյն տեղւոյ կալուածները, տեսարանաց գեղեցկութիւնը և առողջարար

օլը¹⁾։ Այնու ընդունեցաւ նաեւ ամենայն գերագոյն իշխանութիւն բոլոր շրջակայ աւաններուն վրայ, որուն միայն անունը մնաց սակաւ ժամանակէն։ Իրեն տարեկան հասոյթն նոյն մնաց՝ ինչ որ էր ի Կիպրոս, այն է՝ 8000 զուկատը։

«Շատ ուրախացան Ազրոյցիք. — կը պատմէ Կոլբերտալոյ²⁾ իւր ձեռագիր պատմութեան մէջ, — երբ լսեցին թէ իրենց քաղաքն վիճակեր էր թագուհւոյն բնակութեան համար»։ Տեղւոյն մեծամեծք ժողով գումարելով՝ երկու պատուաւոր քաղաքացի զրկեցին Վենետիկ՝ իրենց ուրախակցութիւնը յայտնելու թագուհւոյն, որոց պատասխանեց Կատարինէ, թէ «ձեռքէն եկածին չափ պիտի աշխատէր օգտակար լինել անոնց քաղաքին»։ Իրեն յաղթական մուտքն Ազրոյց ըրաւ նոյն տարւոյ Հոկտեմբերի 11ին, կէրակէ որ մը։ Հարիւրաւոր տղայք, խումբ խումբ եղած՝ իրենց տօնական խայտառակ մուկ զգեստներով, ձիթնուոյ ձիւղեր ականջ ձեռքերն՝ երգելով ընդ առաջ երան, մինչ զիւղին բոլոր տուններն կանաչներով և զորս գերով զարդարուած էին։ Թագուհին կը յառաջէր՝ ոսկեթել բանուած քառակուսի հովանոցի մի ներքեւ, զոր կը տանէին չորս ազնուականք։ Չորս հազարէն աւելի անձինք կ'ընկերէին իրեն, որոց մէջ կային Վենետիկցի բազմաթիւ իշխանաւորք և ազնուականք, կիպրացի զբաներէց մի, արքունի աւանակալներն՝ զոր «պերագանց բանաստեղծ և ոչ միջակ իմաստասէր» կը կոչէ պատմիչը։ Թագուհւոյն անձնական բժիշկն՝ ազգաւ գերմանացի, թզուկ մի՝ որ անոր ծիրանւոյն ըզանցը բռնէր էր, և ուրիշ բազմաթիւ օրիորդք և մանկուիկք։ Մայր եկեղեցւոյն սեմը կոխելուն պէս «Ջրեղ Աստուած» երգը հնչեցնելով՝ ընդունեցաւ զինքը քահանայից դասն։ Նոյն պահուն, հրապարակին մէջ և եկեղեցւոյ շուրջը խոնած ժողովուրդն՝ ուրախութեան աղաղակներով կը անուէին իրենց նոր տիկնոջ մուտքը։ Հանդէսը հանդիսից

յաջորդեցին ի պատիւ անոր. հառախօսութիւնք, նուագերգութիւնք, նիդակախաղք, պարք, որսորդութիւնք, և այլն, որոց անյազ տենչ մի՝ պէտք մի կը զգայր Կատարինէ, զոր անշուշտ ժառանգորդ էր իւր մեծ մօրէն՝ որ բիւզանդական կայսերաց տունէն էր։

Ազրոյց այնուհետեւ փոքրիկ դրամա մի դարձաւ, հաճոյից և զուարճութեանց զբօսալայր մի՝ ուր կը գիմէին ամէն կողմէ իշխանական այցելուք, Կատարինէ Հիւրընկալեց յաջորդաբար Կիպրոսի դեսպան մի՝ բազմաթիւ ազնուականներով և երեսուն մանկուիկներով, որք բերեւ էին իրեն՝ «Շաքարեղէներ, քաղցրաւնիներ և ուրիշ զանազան քաղցրահոտ բնականութիւն», Թեոդորոս Արագոնացին, Մանտուայի մարքիզուհին, Մարինոյի որդին Հերոնիմոս Լեոն՝ երկու հարիւր ուղեկիցներով, Պանդոֆոյ Մալաւետասը, և այլն. և ամէն անգամ հանդիսք կը տեւէին տասնհինգ կամ քսան օր շարունակաբար։ Յիւրաքի Ազրոյցի յոտակ օդն, կապոյտ երկինքն, անմասն տեսարանք, և զոսկին զարեւանդին վրայ և ձորին մէջ՝ Կատարինեայ շինած հովանաւոր ծառուղիքն և բուրաստանք՝ ըստ ամենայնի բարեկարգմար ներդաշնակութիւն մի կը կազմէին անոր զբօսաւոր բարուց հետ, որ տակաւին չէր կորուսած հասակին փայլը և աշխուժը։ Ոչ նուազ առատաձեռն էր Կատարինէ, որ այլ և այլ առթից մէջ ճոխ կայուածներ և ընծաներ պարգեւեց ազգականներուն և բարեկաններուն։ Ե մինչեւ ցարդ կը դառնուի Վենետիկ քաղաքական թաղաքանին մէջ մագաղաթեայ յիշատակարան մի, որուն սկզբնատուք զեղեցիկ կերպով նկարուած են ոսկեզոյն, որով զրեթէ չորս հազար ոսկի զուկատ կը պարգեւէ իւր մէկ ազգական Լուկրետիա Չենոյի։

Կատարինեայ կենաց զեղեցիկ էջերէն մին է այն արքայալայել ընդունելութիւնն, զոր ըրաւ իրեն յամի 1497 Պեդրո եղբայրն, որ Բրէշիա քաղաքին իշխանն էր։ Բնորոշ

1. P. Bembo. Gli Asolani. Երկրագործական Սաբիոն Եղբայրքի Վենետիկ. 1530»

2. Colbertaldo Ant. Istoria di Caterina Cornaro Regina di Cipro It. Cl. VII, Cod. VII id.

նապարհին վրայ՝ ինչ զիւղերէ որ պիտի ածնէր, կը տեսնուէին յաղթական կամարներ, նկարագրող կերպանքեր, կը սպասէին արգակի տիկնայք եւ ասպետք: Ազգույն գնաց նախ ի Բասասնոյ, յետոյ ի Դեզնեյոյ՝ ուր անձամբ ընդ առաջ եկեր էր Գեղրդ եղբայրն ազնուականաց խմբով մի. իսկ Բերեշիայի դրան առջեւ կը սպասէր ծաղկեակար կերպասէ ամպհովանի մը, զոր կը տանին ութ ազնուականք: Մուտքն եղաւ Օգոստոսի 4ին: Փաղաքին բոլոր փողոցներն՝ մինչեւ Մարտինենցոյ պալատն, ուր նա իջնանքաց, զորդերով ծածկուած էին, եւ նոյն իսկ պալատն բոլոր ոսկեհաւ գիւպակներով, ճոխ կահարասօք եւ կանաչներով զարդարուած էր: Կատարինէ քաղաքը մտնելուն պէս՝ իրեն ընդ առաջ ելաւ մեծղի յաղթական կառք մը՝ վրան կեցած Անահիտ եւ Յաւարժանքաւորներ: Սոյն հանդիսին առթիւ միայն քաղաքն տան հազար գուկատէն աւելի ծախք բրաւ: Եւ քան զայն աւելի՝ գուցէ եւ կրկին ծախսեց Գևորգ եղբայրն, որ վննեակոյ ամենին աւելի հարուստ ընտանիքներէ միոյն գլուխն էր: Կատարինէ երեք ամիս մնաց ի Բերեշիա, ուր՝ աւելորդ է ըսել՝ թէ ճոխ խնձորներ տուեցան եւ շքեղ հանդէսներ կատարուեցան ի պատիւ իրեն. յետոյ վննեակէն անցնելով՝ դարձաւ յԱզգույն: Դա՝ Կատարինեայ մէջ վերջին փայլաւ տակունքն էր կենաց բոցոյն, որ տակաւ տակաւ ժարելու վրայ էր: Յետին ճիգ մ'էր դարձնալ արծարծելու կեանքը իրեն մէջ՝ նորանոր հանդիսիք եւ զբոսանք, որոց արձագանգն այլ եւս հեռուն չի հասնիր: Իւր հայրենեաց գլխուն ահաւոր փոթորիկ մի կը սպառնար, կամրելի նիգակակցութիւնն, որով բոլոր Եւրոպայ միաբաններ էր ընդդէմ վննեակոյ, որ երեք միլիոնէն նուազ հպատակ է Փաղղիոյ տաճարեղջ մասն աւելի փոքրիկ տարածութեամբ երկիր մ'ունենալով, կրցեր էր բոլոր արեւելքի վրայ տարածել իրեն ազդեցութիւնը, եւ վաճառականութեամբ ամբար հարուստութիւն ձեռք բերել: Այն ահաւոր փոթորիկն առջեւ չի վհատեցու վննեակի, մանաւանդ թէ չտեսնուած յամառութեամբ մի զիմարեց այն անհաւասար կռուին մէջ:

Յամաքի բոլոր քաղաքներն, յետ քաջաբար զիմարելու, թշնամեաց ստուար բանակներուն առջեւ խոնարհեցան, նոյն իսկ Պաղուա եւ Տրեպիզ, եւ թշնամին հասաւ մինչեւ վննեակոյ դուռը:

Սոյն պատերազմաց սարսափն էր որ ստիպեց զԿատարինէ՝ թողուլ իրեն սիրելի գրոսավայրը, ապաստանիլ ի վննեակի եւ առանձնանալ իւր ընտանեաց պալատին մէջ. սկսաւ տակաւ տակաւ ընկղմիլ ստուերի մէջ, ուր լոցեցին շուրջը աճնային աղմուկը, եւ հազիւ թէ մերթ ընդ մերթ քաղաքական կենաց ալիքներ կը հասնէին իրեն՝ վաղանցուկ հետք մի թողլով, մինչ յառաջն խոր տալուտութիւն կ'ընէին վրան: Բնաւ յիշատակութիւն չեն ընդ ժամանակակիցը, թէ ինչպէս կ'անցունէր օրերը, ոչք էին իրեն մտերիմը՝ որոց հետ ընտանեբար կը կենակցէր: Յանուանէ կը յիշուի միայն խոստովանալայրն, Եղ. Բոնաօլինտուրա՝ փրանկիոկեան կրօնաւոր մի, որուն ժողովութիւն ձգեց ճիւղեկկայի մէջ ընդարձակ պարտէզ մի: Ի մանկութենէ կրօնական հրահանգներով կրթուած եւ մեծցած, այն պահուն՝ մինչ աշխարհ զինքը մոռնալ կը սկսէր՝ նա բուն ձգտումով իւր միտքը եւ սիրտը յերկինս կը վերացնէր, եւ հոգեւոր գրեանց մէջ կը գտնէր իւր միակ միեմարութիւնը: «Ծառն» կ'ախորժէր կարգալ, կ'աւտ ժամանակակից սպառնիչ ունի, սրբունչ կատարինէի վարքը, Ս. Հերոնիմոսի հրաշքները, Կուսանաց եւ Հարանց վարքը՝ թանկագին ընծաներ կու տար եւ կեղեցեաց, ճոխ սպաններ, արքոց մասունքներ, մանաւանդ Ս. Առաքելոյ եկեղեցոյն. կը մասնակցէր ամենայն եկեղեցական արարողութեանց, թափօրեբերու եւ արքան հանդիսից, որովք թերեւս քաւել կ'ուղիկ երէտ տուարող հասանելի թերութիւնները:

Կիպրոսի վերջին թագուհին, ինչպէս քնաւ կան ձիւրքերով զարդարուած էր, այսպէս ճոխ էր նաեւ մտաւոր կարողութեամբ. «Խօսելու մէջ ճարտասան էր, կենակցութիւնն զուարճալի, մտքը արթուն եւ հեռատես, խոստումը պահելուն՝ հաւատարիմ, առաջադրութեանց մէջ հասաւորուն», եւ այլն. այսպէս կը նկարագրէ զինքը ժամանակագիր ուն:

Յամին 1508 Մայիսին սկիզբները, թէ
և ղեռ մտնող և մարմնով ողջ էր, շինեց իրեն
կտակը. և նոյն տարւոյ Յուլիսի 10ին, յետ
հոգորեայ հիւանդութեան, 56 տարեկան վախ-
ճանեցաւ: Կայծակի երազովմեամբ տարա-
ծուեցաւ բոթն քաղաքին մէջ, ի շրջակայս,
և մինչեւ յԱլդոյոյ. յանկարծահաս մահն զա-
մէնքը սգով և ափշովմեամբ պատեց: Ծե-
րակոյսն որոշեց որ ամենաշքեղ կերպով կա-
տարուի յուղարկաւորութեան հանդէսն այն
կնոջ, որ քան զամէնքն աւելի շքեղութիւն-
ներ տեսեր և մեծամեծ պատիւներ ընդուներ
էր իրեն կենաց մէջ: Սոյն առթիւ՝ մեծ
Ջրանցքին վրայ Բիալտոյի մօտ՝ նաւակներով
կամուրջ մի շինուեցաւ, ոսկից պիտի անց-
նէր զագաղն՝ պալատէն Ս. Աւագեւոց եկե-
ղեցին փոխադրուելու համար: Յուղարկաւո-
րութեան օրը օգն ալ սգաւոր էր. տեղա-
տարակի կ'անձրելէր հողմայոյդ և կարկտա-
խաւն. այնու հանդերձ բոլոր ժողովուրդն
առաւօտէն սկսեալ բռնեց էր բոլոր փողոցնե-
րը, ոսկից որ պիտի անցնէր զագաղն, յո-
րում՝ կատարինէ կը ննջէր յաւիտենական
բունը, Ս. Փրանկիսկոսի կարգին աղքատ
ղզեստները հազած: Եւուարկաւորաց բազ-
մութեան մէջ, Պրիտոյի խորհրդականն՝ մուֆ
Ժիրանեղոյն մետաքսէ զգեստով՝ զուբար կը
նեքակալացնէր. հոն էին բոլոր խորհրդարանին
և ծերակուտին անդամք, պատրիարքն, Ֆիւ-
տրէի և Սպալատոյի եպիսկոպոսունք, Մոչե-
նիկոյ և Դիեկոյոյ աբբայք, թագուհւոյն եղ-
բայրն՝ Գէորգ Կոռնարոյ իրեն որդիներով և
ուրիշ ազգականներով, ազնուական տիկնայք
և պատրիկք, ամէնքն ալ սգազգեստք: Հա-
նելով վերոյիշեալ եկեղեցին, նայն ժամանա-
կի նշանաւոր գրագէտն Անդրէաս Նաւահերոյ՝
զգայուն զամբանական մի խօսեցաւ. և յետ
եկեղեցական արարողութիւնները կատարե-
լու՝ թաղեցին զկատարինէ իրեն ընտանեաց
յտառով մատրան մէջ: Բայց երբ դար մի

յետոյ նորոգեցին Ս. Աւագեւոց եկեղեցին,
կատարինեայ ոսկւրները փոխադրեցին Ս.
Փրկիշ (S. Salvatore) եկեղեցին, ուր ան-
շուք քարի մի ներքեւ թաղեցին, հետեւեալ
տապանադրով

D. O. M.

CATHARINA CORNELIAE

CYPRI HIEROSOLYMOREUM

AC ARMENIAE REGINAE

CINERES

Սոյն տապանոցն տապանադրին առջեւ,
միտքն յախմալս տիւր խորհրդածութեանց
մէջ կ'ընկզմի, երբ մտածէ, թէ նա՛ որ կեն-
դանութեան միջոց թագէ և գաւազանէ վեր
բարձրութեան մի հետամուտ էր, և բախտին
յաջող և անաջող ելեւէջներով և իւր աշնուա-
կան զեղեցկութեամբ ներշնչեցնակարիներուն,
վիպասաններուն և երգահաններուն՝ հրաշա-
լիքներ արտադրել, և ահա՛ հազիւ թէ տի մի
փոշի դարձած՝ կը հանգչի քարի մի ներքեւ,
զոր կը կոխէ կ'անցնի ամէն հասարակ մահ-
կանացու:

*
* *

Այն ժամանակ՝ երբ սկսաւ վենետիկոյ
տիրապետութիւնն ի Կիպրոս, և առաջին ան-
գամ իբր ընդհանուր հրամանատար զրկուե-
ցաւ Բալտասար Տրեւիզանոյ, ընդարձակ
և ճիշդ հրահանգներ արուեցան իրեն՝ կղզին
լաւ կառավարելու համար: Վենետիկցիք բա-
րեկամական ջերմ զգացումներ ցոյց տալով առ
սոպոտանն Շքեպտոսի, որ կրնար իրենց ա-
մենէն աւելի մերձաւոր և վստահաւոր թշնա-
մին ըլլալ, կրցան շահիլ անոր սիրաւ, որ
իւր կողմէն փութաց ճանչնալ տոնոց գերեշ-
խանութիւնը կղզւոյն վրայ, այն պայմանով
որ պիտի շարունակէին տալ իրեն սովորաւ

1. Որպէսիւք են, Formaleoni, Saint-Georges,
Lachner, Seribe, Lorentz, Halevy, Donizetti,
և այլք, և մանաւանդ վերջին տարիներու մէջ
գերմանացի նշանաւոր նկարիչն Hans Makart,

որ « Venedig huldigt der Catharina Cornaro »
կոչուած ընդարձակ նկար մի շինեց է և կը պա-
հուի Բեռլինի Թանգարանին մէջ:

կան տարեկան հարկը: Կիպրացիք շատ գոհ եղան Վենետիկոյ կառավարութենէն, որ յետ 1494 տարեկոյ զետնաշարժին, անմիջապէս նորոգել տուա Նիկիոսիոյ Ս. Սոփիա եկեղեցին, որ ֆեստուած էր. և սակաւ մի յետոյ, շնորհեց մասամբ Ֆամագուստայի բնակչաց խնդրած առանձնաշորհուրդութիւնները: Վաճառականութիւնն երթալով ծաղկեցաւ, քաղաքապահ զինուորաց թիւն շատցաւ, մեծցան և ընդարձակուեցան աղի գործարանք՝ որք ժամանակաւ կղզւոյն հարստութեան գլխաւոր աղբիւրքն էին. արքայիսկոպոսին տեսանալուց իրաւունքը հաստատեցին, իրենց բարեկամ ընելու համար վերջը: Եւ այսպէս տակաւ տակաւ Կիպրոսի վարչութիւնն և այլ հաստատութիւնք՝ անոնց ծրագրին վրայ կազմուեցան՝ որոնք կը գտնուէին ի Վենետիկ, որ այն ժամանակ կառավարելու աւրեստին մէջ Եւրոպայի վարժապետն էր: Նոյն իսկ ամենէն աւելի փոխորակից ժամանակներուն մէջ, ինչպէս էր՝ օրինակ իմե՝ Կամբրէի գաշնակցութիւնը, Վենետիկցիք եւրեւց չի մոռցան՝ թէ զաղթականութեանց լաւ տնտեսութիւնն՝ աւելութեան մի եկամտից աւելուն գլխաւոր աղբիւրն է:

Կիպրոս գրեթէ ութսուն տարի ծաղկեցաւ Ս. Մարկոսի դրօշին ներքեւ, թէ և ոչ սակաւ անգամ ծանր մտահոգութեանց պատճառ եղաւ Հասարակապետութեան, որ ամենայն ջանք կ'ընէր պաշտպանելու զայն, ինչպէս կ'ընէ Սագրեդոյ, «իբրեւ Վենետիկոյ ամենէն աւելի պատուաւոր, բարեբեր և հեռաւոր թագաւորութիւն»¹ »: Բայց ի բարեբերութիւնէն՝ արեւելքի հետ վաճառականութեան բանալին էր նա՝ մերձաւոր լինելով թէ՛ Եգիպտոսի և թէ՛ Ասորական ափանց, և միանգամայն իրեն նպաստաւոր զիրքով՝ օրով Վենետիկցիք կարող էին դիւրաւ պաշտպանել իրենք զիրենք

թշնամեաց դէմ: Յամին 1523, մեծ և աշխարհակալ սուլտան Սիւլէյման Բ՝ տիրելով Հոռոս կղզւոյն, աչքը դարձուց այդեւտ և աղաքաններով ճոխ Կիպրոսի վրայ: Վենետիկցիք տեսնելով զօրաւոր թշնամին այնչափ մտնեցած իրենց, ամբացուցին Նիկիոսիոյ քաղաքը, նաւահանգիստները և բերդերը, որոնք ժամանակի ընթացքին մէջ կիսով բանդուեց և տկարացեր էին, և ուր շատ պաշար, զէնք ու զինուոր գրկեցին: Ընդունայն ջանքեր. Վենետիկոյ մեծութեան արեւն, որ մինչեւ այն ժամանակ փայլեր էր անընդհատ, կը սկսէր տոգունել: Թշնամին կը յառաջէր միշտ. Եւզեան ծովուն բանին մի կղզիք, Մալմարգիտ և այլ գաղթականութիւնք, յորաց երբեմն Ս. Մարկոսի ցոլկանաւք այնքան արեւելեան աւրելով փալլուն մարմարիոններ և զամասկեան ճոխ կերպաններ կը բերէին՝ Մեծ Զրառքքին փառահեղ պաշտաններուն համար, հեռզինեղ գոները կը բանալին յաղթականին առջեւ:

Վենետիկ՝ տեսնելով թէ փառնոց շատ մեծ էր և մօտալուս՝ ուրիշ ճիշտաւորեալ պետութիւնաց աշակցութիւնը խնդրեց, որպէս զի կարեւորն զօրաւոր ամբարտաւակ մի կանգնել թշնամոյն բուն հոսանքին առջեւ, որ գրեթէ եկեր պաշարեր կը կղզին: Եւ սակայն ամէնքն ալ խուլ գտնուեցան անոր ձայնին, ոչ ոք չարժեցաւ. որով նա իրեն որդւոց արեամբ գրեց Կիպրոսի պատմութեան վերջին էջը: Նոյն պահուն Ֆամագուստայի հրամանատար կամ կառավարին էր Բրազադինոյ, քաջասիրտ և անտեղիտալի կամքի տէր մարդ մի, որ թշնամոյն խիտ առ խիտ նաւատորմից տեսնելով՝ փոխանակ սարսափելու՝ զիւրազնական արիւն գետ աւելի կ'եռար երակաց մէջ: Վենետիկցիք՝ սակաւամթիւ լինելով՝ սկսան յիտս նահանջել ստուար բանակին առջեւ. Նիկիոսիա յարձակ

1. B. Sagredo. Relazione del regno di Cipro. It. Cl. VII. Cod. 918. (ի դրատան Ս. Մարկոսի): — Այս ժամանակները Կիպրոսի բնակչաց թիւն էր 434, 1501՝ արեւելք բարեբար, դատարկաւոր և զուարճաւոր մարդիկ էին: Եւ սակայն Վենետիկցոց հարստութեան մեծագոյն աղբիւրն էր Կիպրոս, որ հա-

դէ 9600 քիլոմետր քառակուսի տարածութիւն ունենալով, 361՝ 669 զուգահեռ ոսկի եկամուտ կը բերէր, յետ բոլոր ծախքերը զուրա հանելուս՝ որ արդէ զբաւով գրեթէ և միլիոն երեք հարիւր հազար Ֆուսեւտց կը համապատասխանէ:

մամբ տնտեսեալ 1570ի Սեպտեմբերի 19ին, և այսպէս տիրեցին թշնամիք մի առ մի բոլոր քաղաքներուն և բերդերուն. միայն Փամագուստա մնաց, որ՝ ինչպէս ժայռ մի կուհակներու բռնութեան՝ կը զիմարդըր տակաւին թշնամոյն յարձակմանց: Ոչ քաղց, էջ ծարաւ, ոչ պաշարի կամ զօրութեան նուագումն և ոչ մշտատեւ ահուդոյն կամ նեղութիւնք՝ չկրցան ընկճել Բրազադինոյի անյօդզոյզ կամքը՝ որով անձնատուր լինել թշնամոյն: Ս. Մարկոսի դրօշն կը ծածաւնէր գիշեր ցորեկ այն միակ աշտարակէն՝ որ մնացեր էր. գրեթէ տարի մի զմնացաւ այս վիճակին մէջ: Բայց տեսնելով թէ արտաքուստ օգնութեան բնաւ յոյս չկար, վերջապէս անձնատուր եղաւ յամին 1571 Օգոստոսի 1ին, իրեն և իրեններուն կեանքը և կրօնքը յարգելու պայմանով: Բրազադինոյ՝ Հոնգուսի պէս քաջ և հայրենասէր, անոր նման եւս ցաւալի կատարած մ'ունեցաւ. բայց անունն անմահացաւ Կիպրոսի և Վենետիկոյ պատմութեանց էջերուն մէջ:

Հ. ՅՈՎՀ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Հ Ա Ն Ք

ԵՒ ԻՐԵՆՑ ՍՏՈՒԿԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես էջ. 53)

Արդոյր

 ԱՅԵՐԷՆ Արդոյր բառն ըստ ոմանց՝ նոյն կը համարուի պրսկ. Իրիյ (عري) բառին, որուն հոմանիշէ նաեւ պրսկ. عري թու՞մ բառը: Արդոյրի իբր ուրիշ հոմանիշ բառեր կը համարուին, Դեղին պղինձ, Պղինձ փայլում կամ ծիւնայ [Արդոյր. Ոսկեպղինձ, որ ուսմ. առ Դեղին պղինձ. ուստի չինին ազնիւ իբր. 1. Մնաց 28. 2. Եւ սա 3. Թագ. 7. 45. առ Պղինձ փայլուն. Կոչի եւս Ոսկեպղինձ. Սիրաք. 47. 20. Յոր-

լորջի եւս՝ Պղինձ ծիւնալ. Ցայա. 1. 15 և 2. 18]։ Հմտ. Բառք. Հայկ. լեզուի. Մխիթ. արքայ. Վ. 2. Քալուսի այս վերջին հոմանիշը կը սեփականէ Tombac (պրսկ. բա.) յարագոյրին։ Ի Ս. Գիրս մի անգամ կը յիշուի Արդոյր բառը [Ս. Մնց. Խ. 2]. որ յն. բնագրի և Վուկաթայի մէջ կը պակսի և ոչ միայն սա, այլ նաեւ անոր հետ յիշուած ուրիշ հանգրուանները, զոր օրինակ մերն կը գրէ.

«... եւ պատրաստեցի ես ի բնակութիւնս յայն գիւղամեղ գալոյ, ուսի և արծաթի և պղինձի և արդոյր և երկաթի և փայտ յարում...»:

Եօթնասունիցն «... καὶ ἡτοιμασεν τὰ εἷς τῶν κατασκευασιν ἐπιτηδεῖα...»:

Վուկաթան «... et ad ædificandum, omnia præparavi...»:

Նաեւ երբայական բնագրի մէջ այս բանին չեն յիշուիր. թէեւ վերջերս հրատարակուած երբայականի հետ համեմատեալ հայերէն Աստուածաշուքի մատենի մէջ [Կոս. տանգնուպոյրի, տպ. Գ. Պազուտլեան 1895], ճիշդ մեր նախնեաց թարգմանութեան համեմատ՝ յիշեալ ամէն բառերն կը յիշուին, առանց յիշելու՝ թէ ասոնք կը պակսին յերբայականին: Բայց թէ ինչպէս կարելի է որ Եօթնասունից, Վուկաթայի և երբայականի մէջ պակսին սոյն բառերը և մերիկին մէջ յիշուին, անուշաւ մեր ունեցած Եօթնասունից օրինակը նախնեաց բնագրէն տարբեր ձեռք մ'ըլլալով, անոնց գործածածին մէջ մանրասման նոյն ամէն բառերն յիշուած են, և արդի մեղ ծանօթ Եօթնասունից բնագրին մէջ դէպքով մը դուրս թողուած են: Եւ քանի որ Արդոյր բառը Ս. Գրոց մէջ խիստ ժլատութեամբ գործածուած է, այսինքն՝ մէկ անգամ յիշեալ մարգարէութեան մէջ և այն՝ ի հայտմս, հետաքրքրական էր նոյն Եօթնասունից յոյն բնագիրն ալ ներկայապէս ունենալ, ստուգելու համար, թէ նախիկը Արդոյր բառը ստուգիւ յն. Ὀρελχαλκος = լու, պղինձ. [Էսնապղինձ] բառին սեփականած են: Վերը յիշեցինք՝ թէ Արդոյրի հոմանիշ է նաեւ Պղինձ փայլուն, որ գործածուած է ի Ս. Գիրս, Գ. Թագ. Է. 45. Ս. Գրքի զանազան թարգմանութեանց մէջ այս բառերուն գործածութիւնը իրարմէ տարբեր կ'երեւին.

Մերն. «... և ոչ գոյր չափ կընոյ պլինձոյն փայլոյ»:

Եօթնասունից. «... οὐκ ἦν τέρεμα τῶν σταθμῶν τοῦ χαλκοῦ»:

Վուկաթ. «... de aurichalco erant»:

Երբայականի կը գործածէ Եօթնասունից և Մեջաշէթ մեծօրայ, կը թարգմանուի փայլուն պղինձ: Ուրեմն այս պարբերութեան մէջ կը տեսնուի՝ որ նախիկը ըստ եբր. բառին՝

Թարգմաներ են պրիմս փալլուս* և ոչ հոմանիշ արդյոք գործածած են, ինչպէս Վուկասիան. դարձեալ դիտելի է որ, ինչո՞ւ Եօթանոսից յն. բնագիրն փոխանակի յ(ὀρείχαλκος բառը կամ գր. բառին թարգմանութիւնը դնելու, լոկ պրիմս կը գործածէ. գուցէ նաեւ այս բառի մասին, զանազան Եօթ. բնագրաց մէջ տարբերութիւնք գտնուին:

Նմանապէս ըստ Միքիթար Արբախոր Հայկազնի քառարամիմ, Արդյոք Հոմանիշ կը համարուի Ոսկեպրիմս բառն. որ ոչ հին և վերջինադարեան նախնեաց կազմած բառն է, այլ միայն Ոսկանի սատուածաշունչի մէջ [Միքաք 47-20] գործածուած ըլլալով, հաւանական և գուցէ թղթորդին ստղծ է՝ որ աւանդին առաջ Ոսկանի զայս կարգած ըլլայ, թարգմանելով Վուկասիայի մէջ Սիրաքայ «AURICHALCUM» բառը՝ Ոսկեպրիմս, իբրեւ թէ լատ. բառն ստուգաբանուէր լատ. aurum ոսկի արմատականէն, և յն. χαλκός պրիմս ածանցէն, իբէ լատ. բառն՝ յն. ὀρείχαλκος տառադարձեալ բառն էր, այն տառն պէտք էր և հայերէն թարգմանուած ըլլար լուծապրիմս ծրօց լեռան և χαλκός պրիմս**, — Սիրաքայ այս

* Սոյն եր. բառն կը գտնուի նաեւ Եղր. Ը 37. զոր մերն կը թարգմանէ Պրիմս տարբ. «... և փառ պրիմսյ սուրբ և անքորոս ոսկեգոծ» : Վուկասի. «... vasa ævis fulgentis optimi (suo pulchra ut aurum) : իսկ Եօթանոս. «καὶ οὐκ ἑὶ χαλκοῦ στίλβοντος ἀγαθὸν διάφορα ἐπιθρηγὰ ἐν χρυσοῖφο» Եւ Տըժընուտ կը գրէ. «et deux vases d'airain resplendissant, beaux comme l'or» : Այս վկայութիւններէն կարելի է՝ հետեւցընել՝ թէ ինչպէս Պրիմս փայլունք, նոյնպէս և այս Պրիմս տարբ. բառն՝ Հոմանիշ են Արդյոք. զոր վճռելն կը թողուիք հետազոյն բանասիրաց :

** Aurichalcum և Orichalcum. Սերփիոս՝ Լուկրետիոսի համաձայն, կ'ըսէ՝ որ մարդիկ զեռ բողբոջին անտեղեակ, երբ առաջին անգամ անասունները այրեցին, երբի՞ր՝ ա՛հն բանի յառաջ բերող, հրեհհին ջերմութենէն ջրտեղեցաւ տեսողներ, որոց մէջ ամենաբարձր երեւցաւ Orichalcus, որովհետեւ թէ սակաւ փայլու և թէ պղնձի կարծրութիւնը ունէր, Այս խօսքերէս կ'իմացուի՝ որ այս բառը կազմուած է լատին aurum (ոսկի) և յայն χαλκός (պղնձ) բառերէ : Սակայն Փետտոս կը համարի՝ որ բողբոջին յու նաբիք ըլլայ Օրէչալկոս, կազմուած ծրօց (հեռան) և χαλκός (պղնձ) բառերէ, որովհետեւ լեռնային տեղեր կը գտնուի : — 1. Մեծ խնդիր է՝ թէ ինչ տեսակ մետաղ պէտք է հասկնալ այն

պարբերութեան մէջ Վուկասիան Եօթանոսից հետ բաղդատելով, հակահասեալ բառին մասին անհշդութեանց և տարբերութեանց կը պատահէր. զոր օրինակ նոյն համարին մէջ Եօթանոսից կը գրէ :

« συντήγαγες ὡς κασσίτερον τὸ χρυσίον » . իսկ Վուկասիան,

« Collegisti quasi aurichalcum aurum » . Ուստի Սիրաքայ այս բառը՝ Վուկասիան Ոսկեպրիմս կը թարգմանէ, իսկ Եօթանոսեւ Անագ, Լուրեմն յիշեալ պարբերութեան մէջ արդյոք Հոմանիշ բառ չկայ, վասն զի այլ մետաղ է անագն և այլ արդյոք՝ զոր եակէր լատ. կը թարգմանէ STANNUM AURUM Անագ ոսկի : Ուստի այս անհշդութիւններն տեսնելով, կը հետեւցընելք՝ որ Ոսկեպրիմս բառը կարելի չէ Արդյոք Հոմանիշ համարել : Արբախի Լըզէթը՝ Վուկասիայի նոյն aurichalcum բառը Արդյոք չի թարգմանել՝ այլ Պրիմս. « Tu as amassé l'or comme le cuivre » . Հմմտ. La Sainte bible. l'Ecclésiastique par l'abbé H. Lesêtre. էջ 260 :

Շարաչարեի

Հ. ՍԻՄՈՆ ՆԵՄԵՆԱՆ

բառով : Սերփիոս կը համարի՝ թէ orichalcus ըլլայ խառնուրդ մը պղնձայ, սակաւ և արծաթի, կըսէր իմ զի զօրուած : Ուրեմն համարեցան զայս ոչ իրպաւնածով՝ այլ ի բնութենէ յառաջ եկած մետաղ մը, որ կը բաղկանայ յոսկաւ և պղնձէ. սակայն Արիստոտել այսպիսի խառնուրդի մը գոյութիւնը կը մերժէ : Պլինիոս՝ պղնձայ զանազան տեսակաց մէջ կը թուէ և զայս, և կ'ըսէ, թէ երկուս տառն մեծ օգտակարութիւն և յարգ ունեցաւ, բայց այժմ շատ ժամանակէ ի վեր այլ եւս չի գտնուիր, երկրիս տկարանալուն համար : Այս խօսքերէս կ'իմացուի՝ որ Պլինիոս բնական կը համարէր զայս և բրածոյ. և թէ ինչ մետաղ է աւ ըլլա՞յ՝ մեծ յարգ ունէր հին տառն : — 2. Նոյն աւանդ ժառանգոր է տեսակ մը արուեստական մետաղ՝ զոր իտալացիք ottone (արդր), oricalco կ'անուանեն. կը բաղկանայ պղնձէ և կալմոնէ : — 3. Գործածուած է երբեմն նաեւ իբրեւ բնահանուր մետաղի անուն. « Ինչքն արկանէ զանձամբ զըրա՛ս փայլուն յոսկի և ի սպիտակ — Պրիմս ծըխեալ, այսինքն է արծաթ » : (Հմմտ. Ենեպլան. Թրք. Կեր. Եղբարք Հիւրմուր. ԺԲ. 90-91) : Որստիոս՝ Արաւստ չիքրդիւրակ, տղ 201. Orichalcus = արդր : — Ոմանք իրարմէ տարբեր կը համարին aurichalcus և orichalcus :

“ԳՐԵՐ, Ի ՄԱԿՄԱՆ ԽՆԴԻՐԷ

ԱՅ խնդրոյս վերաբերեալ մեր առջի ուսումնասիրութեանց մէջ¹ ջանացեր էինք ցուցնելու՝ նախ, թէ գիւնին՝ վաղեմի ժամանակներ, գի ծառին պտղէն հանուած բմպելիքին անունը ժառանգած էր, և յետոյ՝ թէ գի անունն Այրարատէ (բնագաւառ Աբաղներուն, ըստ մեզ) անցած էր ասոնց հետ ի Բարեխաստան, և հոն՝ յատկացուած նոյն երկրին նշխարակաւ ծառիւն։ — Թողլով առ այժմ այս վերջին առաջարկութիւնս, կարող ենք բնւ այսօր թէ մեր առաջին են թաղութիւնն լիովին կը հաստատուի, ի շնորհս քանի մը վրացերէն և ուրիշ բաներով՝ որոնց չէինք ծանօթացած նոյն գրութեանց ժամանակ։

Արդէն յառաջ բերած էինք ի նպատ մեր տեսութեան՝ անդիերէն *gin* բառը, լատիներէն *junculus*, «հին ճիւղ որբոյ» և յունիքերս, և այլն։ Կրնան թերևս համեմատուիլ նաև յուն. ἀρχυσιος և լատին *racemus* (արք — փոխեալ ի *rac* —²), և վրաց. უჯრძეობ, գ'արձեմի, «խաղող», ուսեալէն *Kartchan* = մողղ. *artcha*, «գիւղ պտուղ»։ Բայց ասոնցմէ զատ, կը գտնենք վրացերէնի մէջ ჯგობო դշ. հօ «գինի»ի բով, ჯგოა դշ.ա, որ կը նշանակէ գի ծառը։ Այս երկու բառերս մի և նոյն նախնական դշ. — (= գի —) տարրն ունին իրեւ արմատ. ուստի յայտնապէս

կ'երևի գիւնիի —նի վերջաւորութիւնը, (որ նոյն ձևով յաճախողոյն կը պատահի վրացերէնի մէջ. — *Հմմտ.* նաև *მეჩილე* դշ.հիէն), լոկ մասնիկ մըն է՝ հնագոյն—ն յօդէն³ բղխած։ Թոյժ շահագրդիւ է նոյն յօդով կապուած ուրիշ վրացերէն բառ մը, յօդ. 3, 363, 364, 365, «այդի», «ուռ որթոյ», «որ թառուռն», որ դշ. — արմատին մեղմացած և երկրորդական մէկ ձեւ կը ներկայացնէ և զարմանալի նմանութիւն մը կը կրէ գիւնիի հնդեւրոպական *vein-o* ձևին հետ։

Մեր տեսութեան նպատող ուրիշ բառերու մէջն նշանակինք քրդերէն *gini*, «*plante que l'on brûle et jette ça et là*»։ Արդ *Valmont de Bénarè* 364 գարու բուսաբանը, կը ծանուցանէ մեզ, թէ «*On brûle le bois et les baies de genièvre pour chasser le mauvais air*»։ Գիտենք արդէն թէ Գերմանիոյ մէջ գիւղ ուսերուն զեւերը հալածելու և շար ոգիներէ պահպանելու զօրութիւնը կ'ընծայուի։ Այս իրողութիւնը և ասոնց հետ գի ծառին Հայոց մէջ ընծայուած յարգանք՝ յայտնապէս աւանդութեան մը կը վկայեն, որուն ծագում մը շատ հին ժամանակներու հարկ է վերադրել։

Այսչափս բաւական է՝ կարծենք, ապացուցանելու համար թէ հայերէնի գիւնի և գի բառերուն նմանաձայնութիւնը կարելի չէ այսուհետև պատահական համարիլ. թէ շատ հաւանականութեամբ կրնայ հաստատուիլ, որ զանազան ցեղեր զի ծառը, անոր պտուղը և օղին — որթը, խաղողը և գինին, իբր մի և նոյն բաներ բմբնած են և իրարու հետ շփոթած, թէ գի ծառին անունէն սերած է գիւնի ի մեզ աւանդուած անունը. և որովհետև չենք ճանչնար ուրիշ լեզու մը՝

1. Տես Հանդէս Ամսօրեայ, Սեպտ. 1896 և Բազմալեզ, Փետրվ. 1897։

2. Հմմտ. իմաստի փոփոխման և տառափոխութեան մասին՝ Вѣтръ «*ուկոյղ խաղողոյ*» և որբ։

3. Վրացերէն բառերուն համար, տես *Tchoubinof*, *Diet. Géorg. franc.*

4. *Schiefner*, *Sprache d. Uden.*

5. Տես այս յօդիս վրայ Բազմալեզ, 1897, էջ 50—51 և ծան. 2։

6. *Ferd. Justi*, *Diet. Kurde-français.*

7. *Bomare* (?)։

8. Տես *Larousse* ի մեծ բառարանին մէջ *Genièvre* բառը։

երբ այս պարագաներու, կ'ըսեմ, աչքի տակ
ոճենանք, բնականաբար պիտի հետեւցը-
նինք, առանց սխալմանաց մէջ ինկնալու վախի,
թէ ուրեմն Հայք իրենց տաղաչափական ա-
րուեստն ալ Ասորիներէն առեր են՝, ինչպէս
որ անոնցմէ առեր և երկար ժամանակ կը գոր-
ծածէին նաեւ զբանշահները կամ ալլուրեհ-
նից տառերը, և ոչ սակաւ լեզուական յատ-
կանութիւններ, որք այժմ՝ սովորաբար ստորա-
յաւնոչախք բառով կը բացատրուին Հայերէն
բերականութեանց մէջ:

Այս հետևանքը շատ բնական պիտի լինի մեզ Հայերու համար, և բնաւ նորութեան զարմանք յառաջ պիտի չբերէ, քանի որ մեր ազգին պատմութիւնը կը վկայէ թէ Ասորաց եկեղեցական մատենագրութիւնն որքան մեծ ազդեցութիւն ունեցեր է Հայաստանի մէջ, յառաջ քան Հայկական սեփական տառից գիւտն և կամ՝ զործածութիւնն, և թէ Աթլէն-բէն և Բիւզանդիոնէ շատ առաջ՝ Երեսնոյ ուսումնական շտեմարանք բացեր էին իրենց դռները Հայազգի ուսումնասիրաց առջեւ՝ նոցա մտաւորական յազուրդ մատակարարելու, և թէ մինչեւ յունական դպրութեան և լեզուի վայելչաբանութեանց Հայոց մէջ մուտք դրտնելն ու ծաւալիլը՝ ասորականն արդէն աւանդ թողեր էր նոցա մօտ իր լեզուէն շատ մի ոմանք և բառեր և գրութեան թարգմանութիւնք, ինչ զբանանք ուրեմն որ նոյնն այդ ժամա՝ նակամիջոցին աւանդած էին Հայոց լեզուին՝ նաեւ իւր տաղաչափութեանն աղանդաւոր:

4. Պրոֆ. Տեղա՝ (Բագ. Հնդար. 1897, յուլիս. Հար. ՄԵ. Էջ 331) հայկական ոստանաւորին բաղ-դատութիւն մ'ընելով Տեղեւոյց (Թաթարաց) իստաղապիւթեան հետ, կը գրէր. «Առ Հայոս սուղաճ միակ հարցոյն ապա չէ. Մի՞թէ Թաթարը՝ ոստանաւորաց մէջ իւրաքանչիւր անդամոյ պա-րտանակած վանկերու Թաւոյն զանազանութիւնը՝ ասորորինակ նման, թիւն, կը լի՞ յիշեցըներ հայ-կական հին արտաւտարին կամ սուղաշափութեան հետ, որ նաեւ այսօր ալ դեռ գործածութեան մէջ է... Ա՜յնք չէ սուղաղրութիւնէ վրայի նաեւ այս դիպտածակաւ ճատաձայնաշարիւր»։ Անորմէ առ սուղահովի գիտնական բարեկամ՝ որ հայեա-րէն սուղաշափութեան արտաւտար իրարմէ հա-րանական կամ գրեթէ ստոյգ է՝ որ ասորորինի

Արդարեւ մեր պատմութեան մէջ կը տեսնենք՝ որ Հայք թէպէտ և յունական մատենահագրութեան ամէն յատկութեանց Զանաացին և բիշ շատ յաջողեցան հետեւել, բայց նոյն ազգին տաղից կազմութեան արուեստը չուզեցին և կամ չկրցան հայերենի մէջ փոխադրել։ — Զիրարը յառաջ կու գար մեր կազմին կազմութենէն, որ Յունաց ձայններն նման զգայի կերպով² սուղ և երկար մշանկեր չունէր, որոնք ներդաշնակութիւն կազմէին որոշեալ կանոնի մը ներքեւ իրարու յաջորդելով։ Այսու հանգիստ եղան ումտեք՝ որ Զանաացին ընդհանրութեան այդ չուզածն և չկրցածն ալ՝ ուզել և կարենալ, թէպէտ և իբր անհատական և անյաջող փորձ մի մնաց իրենց ձեռնարկած այդ գործը։ Այդ ումտնց ումտնց ուզելն ու Զանաւն ալ զարմանք չի ազգեր մեզի, բանի որ գիտներք թէ Հայ ազգն՝ յետ միանգամայն յունական մատենագրութեան ճաշակն առնելու, իբրեւ հակառակ ուժգին հովէ մը բաղդուած՝ հողմացուցի նման յանկարծաթափ շուտափայլ պտոյտ մ'ըրաւ՝ երեսը զէպ ի Յունաստան դարձնելով, և ուզելով իրեն քամակը թողած Ասորւոյն (ուսկից արդէն քնական բարքով և պատմական պարագաներով միշտ խորշումն կրած էր) ամէն աւանդածը միանգամայն քնաջինջ ընել, Զանա (այդ ասորատելութեան և յունամտելութեան բերման մղումով, նոյն իսկ հայկական լեզուի կազմութեան հակառակ մարմամբ) յունական տաղաչափութեան արուեստը

Հետ սերտ կապակցություն ունեցած լինի, այն-
քան ալ անհատանական և հետք է ստուգաբա-
նական՝ նորա թաթարերենի կետ որ և իցէ ազ-
գականությունն սանեալը, համ երկուսն էլ իբրեւ
մի միակ հասարակաց աղբւրի որ քննանք լի-
նելը. և ի՞նչ ուզենք ալ փնտռել դիպրաստա-
կան համաձայնութիւնս մի աղբւրը, զայն ան-
շուշտ մի միտն բնութեան ծագին մէջ պիտի
գտնենք, իբրեւ առհասարակ ամենայն իրաց
և զանոց ներդաշնակութեան մօր ծագին մէջ:

2. Դիմումային զգայի կերպով կ'ըսեմ, որպէս
զի խժոժող քննադատաբ յանկարծ առջեւս ցու-
ցակ մի շնորհայտացընեն մեր եւ եւ էւ ու եւս,
ը եւ ը, եւ այլն, ձայնաւորներու համեմատու-
թեան:

տը կազմող երկար և սոթո ռաքերը և կամ վանկերը՝ քաշըըշելով յորմամբցընել հայերէն բառերու և տառերու. սակից յառաջ եկած էն այն քանի մի ծաղրական տաղաչափութիւնք, որք հոսերական տաղք ու տողք¹ անուամբ կը յիշուին սովորաբար մեր բա-

նասերներէն, և որոց բանահիւսութեան իբր օրինակ մէջ կը բերէ (անշուշտ ինքնին յերիւրեմով) հին քերականի (Գիսնիսի Թրաւ կացւոյ) Թարգմանիչն, իւրաստեղծ սուչ և երկար հայերէն վանկերու բաղադրութեամբ, հետեւեալ կերպով.

Ինձ բնաւ ես ոչ դու իրիք պատճառք, արեւ, այլ աստուածքն:
ՉՆեստոր ոչ խարեաց խօշիւն թէպէտ և յուժով էր:
Պատրովզէ ինձ հիւրիս կարի յոյժ սիրեցեալ անձին:

Այս և ասոնց նման սողերու մէջ հայ ականջներն զգ միայն չափ մի և կամ աղաշ, քեան և երկարաքեան գանազանութիւն և ամանակներ չեն անցրադառնար, այլ ընդհալ կառակն կ'իմանան որ բառերու շարադասու-

թիւնն իսկ շատ խորթ և օտար է մայրենի լեզուին վայելչաբանութիւնէն, և հետի ի ներկաշնակութիւնէ, մանաւանդ երբ բաղադասեց զանոնք իրենց յոյն բնագրին հետ, ուսկից Թարգմանուած են.

Οὐτι μοι αἰτίη ἔσσι, θεοί νύ μοι αἰτιοί εἰσιν.
Νέστορα δ' οὐκ ἔλαθεν ἰαχῇ, πίνοντά περ ἔμπης.
Πάτροκλέ, μοι δειλῇ πλεῖστον κεχαρισμένε θυμῷ.

Ինչպէս Դաւիթ Անյաղթի և նմանաց հելլենաբանութիւնքն և արական ու իզական գերանուանց վերջաւորութեանց զանազանութիւնքն՝ անընդունելի եղան ազգին ընդհանրութեան, այսպէս ալ այս ապակաւուց տաղաչափական երկարաւանկ և սղաւանկ գրութեան նորաձեւութիւնն՝ անհասկանալի և անգործարելի դատուեցան նոյն ազգէն, և հին գրականական պատմութեան մէջ այս գործոյս նկատմամբ լռութիւնն՝ եղած փորձին արդէն ճարտասանական մեթոժմէ է. որուն հակառակ ընտիր մատենագիրք ասորահայ հական արուեստին ձեռքով յօրինեցին իրենց աննման ներկաշնակութեամբ զանգուած մեղեդիներն ու շարականները:

Իմ նպատակս չէ խօսիլ այս սողերուս մէջ հայկական տաղաչափութեան՝ սեփական

կանոնաց, յատկութեանց և վայելչութեանց վրայ, և կամ մէջ բերել նորա կրած այլ և այլ ձեւափոխութիւնները՝ զանազան դարուց ընթացքի մէջ. զուցէ ուրիշ անգամ առիթ ունենամ այդ մասին Բագմալիպի Թերթերու մէջ գրելու. իսկ այժմ հայերէն ոտանաւորի արուեստն ասորական չափին հետ բաղադասելու ատեն՝ կ'ուզեմ միայն անգրագաւընել որ վերոյիշեալ նմանութեանց հետ՝ հայկականն ունի նաեւ իւր ստրաձայնութիւնները, որք սեփականք են միայն Հայոյն՝ օտար Ասորուց բանաստեղծական արուեստէն: Այս տարաձայնութիւնք, ըստ իս, կը կայանան՝ նախ՝ անդամաց շարաւածքին և նոցա պարտանակած վանկերոց բռնոց տարբերաբանէ մէջ, և երկրորդ՝ անդամաց իրարմէ բաժնուելոյ կերպին մէջ:

+++++

1. Կան նաեւ հոսերական քառք բառաձեւերն, որք պէտք է շփոթուին մեր հոս յիշած և մէջ բերած տողերանէ հետ: Առաջինը իրայ զրած է հմտաբար Հ. Արսէն Սուբրեանի թարգմալիպի 1877 թ. մին (Հարս. 116 հջ 15). — Հոսերական

տողերոց գրութեամբ ոտանաւոր յօրինած է նաեւ Գրիգոր Մագիստրոս: Երբեք համար կը վկայուէ նաեւ հին քերականին մեկնութիւն մը շինած լինելն (Հ. Գ. Ձարք. — Պատմ. հին հայկ. դպր. — 1897, էջ 382, 383):

* * *

Պր. Հուրերտ Գրիմմի վերոյիշեալ տե-
ղեկութեանց համեմատ՝ ասորական ոտա-
նաւորի տող մը կրնայ պարունակել երկա-
վանկ, եռավանկ եւ քառավանկ բառեր, որոց
բաղադրութեամբ միայն կը ձեւանայ տողը-
նախընթաց եւ հետեւորդ միավանկ բառերը
կը միանան զլիաւոր բառին հետ՝ առանց
կարենալու առանձինն առկամ ձեւացընել։
Ահա այս կերպով կը կազմուին հետեւեալ
երկնականներն. (թուանշարք ցոյց կու տան
իւրաքանչիւր առկամայ մէջ պարունակուած
մանկերու թիւը, իսկ + նշանն՝ առկամներու
բաժանմունքն ու կարգն)։

2+2	3+4
3+3	4+3
2+3	3+2
2+4	4+4
4+2	—

Այս բաղադրութիւնները (ի
բաց առեալ վերջին երկուքը)
մէջ կը բերէ Գրիմմէ, բաղ-
մութիւն օրինակներով։

ա... 2+2+2	գ... 2+2+4	ժա... 4+2+3
բ... 3+3+3	է... 4+2+2	ժբ... 4+3+2
դ... 2+2+3	ը... 4+3+3	ժգ... 3+2+3
դ... 2+3+2	թ... 2+3+4	ժդ... 3+3+2
է... 3+2+2	ժ... 3+2+4	ժե... 2+3+3

Այս ամէն չափերը կը մի-
շուին Հ. Գրիմմի հետա-
զօտութեան մէջ, բազմաթիւ
օրինակներով։

Հետեւալ եռանգամ տողերու օրինակներ
չի յիշեր Հ. Գրիմմէ, որք անշուշտ կարելի
պիտի համարուին, 2+4+2, 3+3+4,
3+4+3, 2+4+3, 3+4+2։

Դիտելի է՝ որ մետասանաւանկ եռանգամ
չափը չկար հին Ասորւոց ցոյց, եւ վերջէն
հնարուած է, որք են 3+4+4, 4+4+3,
4+3+4, չափ մը՝ որ հին հայկական ու
տանաւորի մէջ շատ յաճախեալ է։

Բաց ի վերոյիշեալ չափերէն՝ կայ նաեւ
եռանգամ չափն Յակովբայ Սրճեցոյ, (որ
կը յիշուի Պրոֆ. Տեղայի վերոյգրեալ նա-
մակին մէջ), եւ կը բաղկանայ երեք քա-

Արգ, հայկական երկանգամ տող մը չի
կրնար այս ամէն բաղադրութիւններով կազ-
մուիլ՝ թէ՛ անդամոց շարուածքին եւ թէ՛ նոցա
մանկերու թուոց տարբերութեամբ, օտար
լինելով իրեն 4+2 եւ 2+2 բաղադրու-
թիւններն. իսկ 2+4 կամ 3+2 հայե-
մանկ տող մը, որ երբեք չի կրնար տեղի
ունենալ ասորական տաղաչափութեան մէջ։
ուստի կը մնան ասորերենի մէջ հայկակա-
նին համաձայն 3+3 եւ 3+4 կամ 4+3
եւ 4+4 երկանգամներն, որք յաճախեալ են
աւելի արաբական թուաւոր եւ յանգաւոր ու
տանաւորի կազմութեան մէջ, Դիտելի է դար-
ձեալ, հակառակ ասորական ոտանաւորին
օրինակ, որ հայկականին մէջ երկավանկ առ-
կամ մի երբեք չի կրնար բառաւանկ առ-
գամի յաջորդել։

Նկատողութեան առնելով նաեւ ասորա-
կան եռանգամ տաղաչափութեան կերպը,
կը տեսնենք որ կը կայանայ հետեւեալ դրու-
թեան մէջ։

Ուղեւանկ առկամներէ, այսինքն՝ 4+4+4,
եւ որուն իսկապէս հետեւած կը համարիմ
մեր նախնիքը։

Աղբ, ինչպէս կը տեսնենք բանագէտ ըն-
թերցողը, բաց ի վերջին յիշուած չափն եւ
մետասանաւանկ տողէն (որ Ասորւոց մէջ կը
պակտի), մնացած բոլոր ասորական եռան-
գամ չափերն հակառակ են ըստըմովին հայ-
կական հին կամ դիւցազնական ըստած
չափին առկամոց կազմութեան, թէ՛ շարքով
եւ թէ՛ մանկերու թուով։

Իսկ իբր բառանգամ տողի կազմութիւն
մէջ կը բերէ Հ. Գրիմմէ հետեւեալները.

2+2+3+2	3+2+2+2	3+2+2+3	2+2+2+3
2+3+2+2	2+2+3+3	3+3+2+2	—

Այս տեսակ կազմութեան օրինակներէ՝ պարս՝ սարիշ բաղադրութիւն չգտնելով վե-

բոյիչեալ գերմանացոյն ուսումնասիրութեան մէջ՝ կը համարիմ որ ասոնք միայն ի դործ, ածական լինին. որոց մէջ դիտելու կէտ մ'է քառամանկ անդամին բացակայութիւնն, մինչդեռ հայերենի մէջ քառանդամ առիւն ամենաուտ տարրը կը կազմէ քառամանկ անդամն: Թէ՛ վերը գրուածներն և թէ՛ նոցա կարելի համարուած բաղադրութիւններն օտար են բոլորովին հայկական չափէն՝ թէ՛ շարքով և թէ՛ թուով վանկից անդամաց:

Հ. Ա. ՏԻՐՈՅԵԱՆ

Շարայարեի

ԵՐԱՅՈՒՆԻՅ ԴԷ ԱՄԻՋԻՍ

Հ Ա Ռ Ե Ր

(Շար. տես էջ 85)

Ա.

ՏՂԱՔՆԵՐՈՒՆ ՀԱՄԱՐ

(1892)

Այս ճառս և հիտեւեալ երկուքը, արտասանեց, ՏՐԻՔՈՒ ՌԱՄՐԱՅԻՍ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱԾ՝ ԵՊԻՍԿՈՊ ԴԷ ՊԱՅԻՆԻՍ, ՎԵԿԱՊՈՒԹՅՈՒՆ ԻՄԱՌԱՅԱՆԷԼԷ ԹԱՌՈՒՄԻՍ մէջ. ջաղաքաբաշխական տարրական գաղտնեցում աշակերտներում և աշակերտութիւններում համընդհանուր մրցամակարաշխութեամբ համար. հիմնականում և վերջիմը արտասանեց առաջնորդող դպրոցի մէջ:

Կրթութեան պաշտօնէին մեծապատիւ օգնականը, որ ամէն տարի կը խօսի ձեզի, կը հրաւիրէ զիս քանի մը խօսք դարձնելու ձեզի իրեն առջը:

Ինչ բան կրնամ ըսել ես, եթէ ոչ՝ ինչ որ ամէն տարի ինքը կ'ըսէ ձեզի, ինչ որ ամէնքը, տանը և դպրոցին մէջ, կ'ըսեն ձեզի, և եւ կ'ըսուի դարեւել ի վեր ամէն երկրի տղաներուն:

Կ'ըսեն ձեզի. — Սորվեցէք, — Կ'ըսեն ձեզի. — Բարեկեցէք:

Ձեր բառապարտութեանը բացուելէն ի վեր՝ յաւանանական կրկնութիւնն է այս՝ որ ձեր ականջին մէջ կը հնչէ:

Եւ այս այս է, վասն զի չկան ուրիշ բաներ՝ որ լաւագոյն և աւելի համառօտ կերպով ըսեն այն ամէն բանը՝ որ դուք պէտք էք ընել ձեր բարեբէն համար և այն ամէնը՝ որ աշխարհը կ'ուզէ ձեզմէ ամէնուն բարեբէն համար:

Կ'ըսեն ձեզի. — սորվեցէք — ինչո՞ւ: Վասն զի ձերինը այն երջանիկ և բեղնաւոր հասակն է՝ որուն մէջ միտքը իրեն առաջին կերպարանքը կ'առնու, և որուն մէջ աւելի դիտութեամբ տարրով՝ ինչ որ կը մտնայ իմացականութեան մէջ՝ կ'իջնայ և կը ապաստուի հոգոյն մէջ բոլոր՝ կեանքովը: Ձեզի կ'ըսեն, — սորվեցէք — վասն զի կրնաք ստանալ դուք կամ անեցնել այն տարիներուն մէջ ըմբռնութիւն տրագուցութիւնը, յիշողութեան զօրութիւնը և ձեր մտածութիւնը բացայայտելու արուեստը, կամքի անբաղաւորելի ճիշդութիւնը անկէ աւելի զիւրին որ՝ ալ աւելի նուազ պատու շահելու համար՝ պարտաւոր ես կատարելու ապագայ տարիներուն մէջ: Սորվեցէք — կ'ըսեն ձեզի, վասն զի բոլոր այն ժամօթութիւնները որ կը հաստատուին հիմա ձեր ուղեղին մէջ, կը ձեւացնեն իբրեւ առջը՝ որուն վրայ պէտք ես բանիլ աւելի ուշ բարձրագոյն ուսմանը ներքին հրաւեր, և եթէ առջը ակաբ է կամ նոսր, կաւար ոչ խիտ և ոչ դիմացկուն կ'ըլլայ. վասն զի մանկութեան ժամանակի պարոցի զուարթ սէրը, պատանեկութեան մէջ ուսման համար այն եռանդը առաջ կը բերէ, որ կրնայ կ'ըլլայ զիտութեան համար հասուն հասակի մէջ. վասն զի ասոնք անպատճալի տարիներն են, որոնց մէջ դուք ձեզմէ կ'որոշէք ձեր ապագան. որովհետեւ աշխարհքին ճամբան ուրիշ բան չէ, բայց պարոցին լայնացած շաւիղը, և մարդս առաջ կ'երթայ զերթէ միշտ նոյն այն քայլով որով ուղին սկսաւ: Վերջապէս կ'ըսեն ձեզի — սորվեցէք, — վասն զի առաջին ուսմանը ներքին, որոնց հիմա բաւոր կարեւորութիւնը չէք գնահատեր և բոլոր ազգացութիւնը չէք զգար. առաջին ընթեր

ցանութիւններուն տպաւորութիւններն են , մտածութեան առաջին բարի բերումները , կամբին առաջին յաղթանակները , անոնք՝ որ տղաքներուն մէջ կը պատրաստեն օրինակ ըլլալու գործաւորները , օգտակար պաշտօնատարները , դաստիարակիչ հայրերը , իմաստասիրները , երախտաւոր քաղցրացիները , ինչպէս այն սպառնալից զօնաւորները , և գրեթէ գետնին մէջ կորսուած , որ կը փախչին մեր աչքէն , կը բերեն ժամանակով ոսկեայ հանձները՝ որ զաշտեալու շքեղութիւնն են և ազգին հարստութիւնը :

Ասոր համար մենք ձեզի միշտ կ'ըսենք . — Սորիցեք : — Եւ կ'ըսենք նաեւ ձեզի , թաւրի եղէք — վասն զի իմացական մշակութիւնը՝ բարութեան հետ եթէ ընկերացած չըլլայ , ուրիշ քան չէ բայց անձնասիրութեան և հպարտութեան վրայ ձգուած ցեղեցիկ թիկնոց մը , ուրիշ քան չէ բայց պարագայ և մեռած բան մը , ինչպէս թանգարաններու այն փողփողուն գրաւները , որոնց մէջ կը պակսի ձիաւորին հոգին և մարմինը :

Մեր ժամանակներուն մեծ ժառանգիր մը , իր անուիովը աշխարհքս լեցուց , համառաւելով իր ութսուց չորս տարսած կեանքը , թագաւորները և ինքնակաշիքը , գիտութեան և տէրութեան մեծ մարդիկը , պօրաւորները , արուեստագէտները , գործաւորները , ամէն կարգէ և ամէն ցեղէ բոլոր բաղմնութիւնը՝ որ իր առաւել այցելած էր՝ յիշելու ետքը , եզրակացուց այս խօսքերով , որ իրեն իմաստութեանը եղան իբրեւ կտակը . — բոլոր այս մարդիկներուն դիմացէս անցնիլը տեսնալէն վերջը , ճանչցայ թէ երկնքին տակ քան մը միայն կայ՝ որուն պէտք էինք խոնարհիլ , հանճարը . թէ՛ կայ քան մը միայն որուն առջեւ պէտք ենք ծնրադիլ , բարութիւնը : — Ինքը առաւա այս վճիռս մեռնելէն քիչ մը առաջ , այն րոպէներէն մէկուն մէջ՝ որ մարգարէ կը զգայ և կ'ըսէ ճշմարիտը . ինքը , հանճարոյ մարդ , հանճարէն վեր զրաւ բարութիւնը : Վասն զի բարութիւնը սրտի և մարդիկ ստացնողութիւններուն մէջ այն է , ինչ որ է մարդկանցուն մէջ արեւը , որ կը արագընէ դանդնք ամէնքը և կը լուսաւորէ , վասն զի է զօրութիւն , ազնուութիւն , զիտ-

թիւն , միկիմարանք , ներուճ . վասն զի ուղղութեան , անձնաւորացութեան և քաջասիրտութեան մայրն է . չկայ ճշմարիտ քաջասիրտութիւն որ չծագի հոգւոյ ազնուականութիւն , և չկայ ստուգիւ ազնուական՝ բայց այն միայն որ բարի է :

Ասոր համար մենք ձեզի միշտ կը կրկնենք . — բարի եղէք , — նաեւ գիտաւոր՝ որ. Եւ ձեռք մէջէն լաւագոյնները ըմբռնելու ամառնաւոր մէջ են բարւոյն բոլոր մեծութիւնը , որ կրնայ ընել իրեն չորս կողմը տղաքներուն բարութիւնը :

Բայց մտածեցէք մէկմը : Ձեր բարութիւնը ըսել կ'ուզէ վարժապետը՝ որ կը սորվեցնէ յօժար կամքով , ձեր հայրը որ աւելի զոհ կ'ապրի , ձեր մայրը որ իր պարտքը կ'ընէ ժպտելով . ըսել կ'ուզէ այն զրկանքներն և զժաղգութիւնները որոնց՝ կը համբերէ ընտանիքը աւելի հանդարտութեամբ և աւելի յարապակցութեամբ . ըսել կ'ուզէ՝ վերջի ողորունին կսկծանքը անոնց որ կը սիրեն զձեզ՝ մեղմացած մարդկային ամէնէն աւելի քաղցր սփոփանքներով , մտածութեամբ որ իրենց զաւակները , երբ երկրիս վրայ միայն մնան , եթէ քաղցաւոր ալ չըլլան , զէթ սիրուած ըլլան , վասն զի բարի պիտի ըլլան : Ձեր բարութիւնը զպրոցին արժանապատուութիւնն է և շնորհքը , քանքը համաձայնութիւնը և ժպիտը , կեանքի և մահուան օրհնութիւնը անոր որ կ'աշխատի և կը կրէ ձեզի համար :

Ահա ինչու կը կրկնենք ձեզի հազար անգամ . — Սորիցեք , բարի եղէք : — Եւ նաեւ կը կրկնենք ձեզի թէ ինչու համար , ամէն անգամ՝ որ մտքերնիս կու գայ այն գեղեցիկ ժամանակը որ ձեզի նման տղաք էինք , թանկագին տարիներ վատնած ըլլալու , բարի վարժապետի մը հետ՝ ապերախ կամ յաւակնոտ և անողորմ զոքաղ ընկերոջ մը հետ գտնուած ըլլալու , մեր մարդիկ ցրումովը և մեր տմարագութեամբը մեր մայրը լացուցած և կարմրուցած ըլլալու յիշատակը , պեռայսօր , այնչափ ժամանակէն ետքը , այնչափ դարիչ մտածութիւններդ միշտ : այն յիշուած իրերն սայր մըն է՝ որ կը խօցէ զմեզ որտեղ ամէնէն աւելի փափուկ երակներուն մէջ . և մենք կ'ուզենք՝ որ մեր զաւակներուն

սրտերը երբեք արիւնոտելու բան չունենան այս վերքերովս: Մենք ուրեմն կը յանձնաւորենք ձեզի աշխատութիւնը և բարութիւնը ոչ միայն որ մարդկային առաջին պարտաւորութիւններն են. ոչ միայն ձեր բնական հիւսիսը և ձեր նմանիներուն բարոյն համար, այլ նաեւ որովհետեւ բարութիւն և աշխատութիւն բազմի գործիքներ են, բայց որպէս զի դուք ողբերէ և խղճի խայթերէ ազատ ունենաք կեանքը, որպէս զի օր մը աւելի երջանիկ ըլլաք, ձեր խղճին ալ աւելի գոհ, ուստի և աւելի զուարթ կերպով գործունեայ, աւելի հանգարտիկ թշուառութեան արկածներուն պատրաստուած, աւելի արժանաւոր կերպով յարգուած և սիրուած ջան ինչ որ մենք չենք: Այո, մենք կ'ուզենք որ անիք աւելի բարի, աւելի կիրթ, աւելի ուղիղ, մեզմէ աւելի վեհանձն, և ասոր համար ձեր դաստիարակութիւնը մեր հոգեբունէ ամէնէն նստիարական է և ձեր ապագան մեր յոյսն. բուն ամէնէն սուրբը:

Թողուցէք ուրեմն՝ որ կրկնենք ձեզի անվերջանալի կերպով այս խրատներս, որ ձեր սրտին մէջ կը հնչեն իբրեւ մեր հեռաւոր մանկութեանը արձագանգ մը և նաեւ մեզի ալ ազէ կ'ընեն զանոնք ձեզի թեւադիւր ժամանակ:

Սիրովեցէ յօտար կամքով, մեծարեցէ ծնողքը, սիրեցէ վարժապետները, յարգեցէ զպրօքը, պատուեցէ աշխատութիւնը. ձեր ազնիւ հոգեւն խորը, հազիւ թէ երեւնայ, խղիւղեցէ անիւնը և ցած հպարտութիւնը՝ որ կը հաստատուի բազմի առանձնաշնորհութիւններուն վրայ. մի նախանձիք բայց վեհանձն հոգիներուն վրայ, մի կապուիք բայց զեղեցիկ հոգիներուն հետ. արհամարհեցէ, ասեցէ պատարկութիւնը, անձնասիրութիւնը, ապականութիւնը և անիրաւութիւնը ինչ բարձրութեան վրայ որ գտնուին և ինչ դիմակով որ ծածկուի. սկսեցէ հիմակուել ձեր մէջը տկարներուն պաշտպան ըլլալ և զգաղիւններուն բարեկամը. և սիրեցէ զիրար իբրեւ եղբայր, վասն զի երեք անգամ եղբայր էք, պարօքի պզտիկ բնականիքն մէջ, հայրենիքի մեծ բնութանիքն մէջ և մարդկութեան անհուն բնութանիքն, զոր

մենք պէտք է սգմենք բոլոր ամբողջ յուսոյ և սիրոյ վեհանձն գրկածութեան մէջ:

Եւ հիմա վերադարձէք զօրծիւ Թող վերադառնան անոնք որ մրցանակ մը տաացան համեստութեան այն զգացումով՝ որ լատագոյն ապացոյցն է թէ անոր արժանի էին. թող երթան անոնք որ, սորված ալ ըլլալով չտաացան զայն, այն մտածութեամբ միտմտութեամբ որ արժանիքին ամէնէն աւելի բարձր փոխարէնը խղճին խաղաղ գոհունակութեանը մէջն է, չէ թէ փառասիրութեան պղտոր հրճուածքին մէջ. և անոնք որ ինչ որ պէտք էին չըրին, թող ելլան հոսկէ զուարթ և անզրդուելի առաջադրութեամբ կորսուած ծաւանակը նորէն վաստակելու համար, այս օտուգութենէն խրախուսուած՝ որ նաեւ բնութեանն նուազ նպաստաւոր երեցցոյ իմացակա նուիրելիներուն մէջ անգամ կայ միշտ եղաւկան կարողութիւն մը, իբրեւ ծածկուած կայծ մը, որ կամ առաջ կամ ետքը, կամ ճիշտ աղբիւրութեան տակ, կը բարձրանայ և կ'արժարծի, և այն ատեն նաեւ միտ կարողութիւնները — նաեւ ամէնէն աւելի անվերջները — կը կենդանանան, և բոլոր միտքը կ'ընդարձակի և կը պայծառանայ:

Ուրեմն զուարթեցեալ դէմքով և հոգեով զարձէք ձեր տունները, և մխիթարելով զձեզ այս հանգիստական օրուան յիշատակովը, որ ձեզի համար փառք մըն է և ամէնուն համար տուն մը, ունեցէ ամէն պարտականութեան կատարման մէջ և կեանքի ամէն կապակցութեան մէջ հանգարտութիւնը, աղանակականութիւնը և զօրութիւնը. եղէք, իբրեւ ճշմարիտ իտալացի աղաքներ, ձեր լեզուին պէս ազնուական, ձեր Ալպեաններուն պէս անսասան, ձեր երկնքին պէս պայծառ:

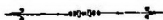
Քսաներորդ դարուն արշալոյսը կը բարձրանայ: Ձեր զարն է, ո՛վ տղաք: Դիմաւորեցէ զանի՜ իբրեւ ցնծալից և աներկիւղ բանակ մը: Մենք, որ յուզուած արտով բաժնուելուն մաղթանքները կ'ընենք ձեզի, մենք կը փափաքինք միայն երկայն ապրելու՝ ձեր առաջին ցաւերը ավստիւտ համար և ձեր առաջին յաղթութիւնները օրհնելու համար և ողջունելու յաղթական նաեւ ձեր գործովն ալ ճաղաքակառնութեան գոյշը, սր

Հանձարէն փառաւորուած և մեր Հայրերուն արիւնովը նուիրական եղած պիտի անցըինք ձեր ձեռքերուն մէջ:

Սորվեցէք, ազաք, և բարի եղէք:

ԹԻՐԴՅ. Ը. ԱՐԻՍՏԱՆԵՆ ԲԱՍՏԱՆՏԻՆԵՆ

Շարայարեկի

ՈՒՍՈՒՄԵԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԻՆԵՐ

ՀԱՅԵԱԿԱՆ ԲԱՐԱՌԱՅՈՒՈՒԹԵԱՆ

Բ

ԲՆՆՈՒԹԻՒՆ ՍՈՒՋԱԿԱՅԻ ԲԱՐԲԱՌԻՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԱՅԿԱԿԱՆ բարբառախօսութեամ ուսումնասիրութիւններու առաջին հատորը կը կազմէր «Ասլանբէգի բարբառին քննութիւնը», որ մալս Բազմաշէպ հանդէսին մէջ իբր յօդուած և յետոյ առանձին զբոյնով ալ հրատարակուեցաւ:

Յառաջ քան մոյմ հատորին հրատարակութիւնը մտադիր էի արդէմ շարունակել սոյլ տալիստութիւնը, և որչափ պարագաները կը ձեռնէին ինձ՝ ուրիշ բարբառներու վրայ եւս նոյնպիսի քննութիւններ պատրաստել և ընծայել հոյ լեզուարամութեամ: Այն քաղցր ընդունելութիւնը ուսկայն, որ «Ազանբէգի բարբառին քննութիւնը» գրաս ազգային և օտար հայազէտներու կողմէն, կրկնակի քաշալեղութիւն մը եղաւ ինձ մոյմ ուսումնասիրութիւններու շարքն աւելի աշխուժով առաջ տանելու համար: Նրախտօք կը յիշեմ ասոնց մէջ քացի Բազմաշէպի պատարարագրութեան, իմ սեծամուն ուսուցչին քաւարօք. Meilletի և պրօֆ. Hübner-ի քաւարօք. Լաւերական խօսքերը, ազգային ամուսնի լե-

զուարամ պր: Լիւթմ Մոնքերանցի ինձ ուղղեալ առանձնակում մասնակները, նոյնպէս և մեր համըրածանօթ բանասէր — ազգագրագէտին պր: Գրիգոր Խալաթեանի զրուիւնները առ խմբագրութիւն Բազմաշէպ հանդէսի, որոնցմով մի քանի անգամներ իր հանդիմանում ու համակրանքը յայտնած էր նոյն պատարարութեամ խմբագրութեան՝ իմ պապիսի աշխատութեանց մասին: Հրապարակաւ դրուատեց Պօսոյ «Բիւրակն» հանդէսին խմբագրութեան (թիւ 23): Վիեննայի «Հանդէս Ամսօրեայ»ի պատարարութեան և ուսումնական խմբագրութիւնն եւս չլքեցաւ խրախուսական երկտող մը դնել իր պատարարական էջերուն մէջ (էջ 281):

Ներկայ երկրորդ հատորով կը ձրատարակեմ Սուգավայի (Sugawar) Հայոց բարբառին քննութիւնը. եւրոպայի մէկ ամիկուն՝ Աւստրիոյ Ռուսմանական սահմանագիւտում վրայ փոքր քաղաքի մը և ամուր շրջակայ գիւղերուն և քաղաքներուն մէջ ցրուած այն փոքրիկ հայ գաղթականութեան՝ որ բազմաթիւ և բազմազան մրցակից ժողովուրդներու, այն է՝ Գերման, Ռուսման, Ռուսթէն, Լեհ, Մաճար և հրեայ ցեղերուն մէջտեղ դարերէ ի վեր կանգուն և ամխառն կը մնայ լեզուով, կրօնով, սրտով և առտովն կենցաղով: Երէկ կարծես դեռ գաղթեցիքն Ամիւնէն. վերցրու քաղաքակրթութեամ առաջը բերած փոփոխութիւնները ամոնց ներքին և արտաքին կենսիքին մէջ, վերցրու Ռուսման և Գերման լեզուներուն իրրեւ կատարակարակամ լեզու փոխ տուած բաւերը, և հաճա պիտի գտնես մոյմ այն Հայաւաւաւցիք ընիկ հայը: Միայն Պօսոյ և այլ հայ գաղթականութեանց մէջ փոփոխութիւնն աւելի մեծ եղած է. սուգավայոց լեզուի սոսնձէն աւելի մետ է միջոցը և մանեցոց լեզուի, իր պահած ցեղանկրիւթ և սանաւանիւ և տարին պարտաւաւ մոլութեամբ, որ ուրիշ ամէն բարբառի մէջ կտրտուած է: Սուգավայոց հակառակ իրենց հետաւորութեան Մայր Հայրնիւթէն, ամխառն պատահած եմ բարոյական մարտութիւն, ըմտանելիւս բազմաթիւ սովորութիւններ և կրօնական լեզու Մայր Աթոռի հետ. իսկ հայ կմոջ տամտիկմութիւնն ու մարտութիւնը սուածի կարգ անցած է թուր շրջակայ օտար փոխլիշեալ ցեղերուն հէջ:

Էլ՛նիւթին լալիտ ունեցալ ծանօթանալաւ պր: Կարապետ հայանանձն՝ սուգավայի աղմիւն և ուսեալ երիտասարդին հետ՝ որ Սուգավայի հայ

ժողովուրդին կողմէն ուղարկուած էր Էջմիածին քահանայ ձեռնադրուելու համար: Վերադրեալ թողոք տեղեկութիւնները առնուած են իրմէ. իր ձեռն պատրաստեցինք մտնել մերկայ աշխատութիւնը, գոր կ'ընծայենք հայ ուսումնականներուն: Պարոմ Կայմեան լինելով երեսմասնայ հասակի մէջ՝ մեր աշխատութիւնը կը մերկայացընէ: Մուշակացոց* միջին հասակի լեզուն. հմտագոյն (ծերերուն) լեզուն աւելի ամխառն էր անշուշտ, ինչպէս որ նոյն ինքը պր. Կայմեան շատ անգամ կը հաստատէր յայտնելով թէ այս ինչ այն ինչ ձեւը թէնս այսժ ցործածական է, թաց կը լսուի ծերոց բերմէն: Մատաղագոյն սեւրումը թողրովիմ կորուսած է հարկաւ զամոնը:

Այս հատորին մէջ շնացած են դարմանել մախորդ աշխատութեանն ընդհանուր ուղղութեան մասին այն թերութիւնները, որոնց համար դիտողութիւններ եղած էին ինձ: Ուսուցիչ պր. Մէլլէ մախ բերածացի և ապա գրաւոր կերպով կը քննադատէր, թէ համեմատութեանն եզր առնուած էր առհասարակ մեր արդի հայերէնը, ինչ որ երբեմն ձախող մանապարհներու կ'առաջնորդէր. երկրորդ, իւրաքանչիւր ծայրական օրէնքի հանդէպ դրուած օրինակներու մուագութիւնը, որով շատ անգամ չունենալով նոյն օրէնքին ազդած օրինակներուն ամբողջութիւնը, տկար կամ կիսատ զարախար մը կը կազմուէր նոյն օրէնքին զօրութեան և ազդեցութեան մասին: մանաւանդ երկրորդական օրէնքներու համար պր. Մէլլէ կը պահանջէր, որ օրինակներն ամբողջական ըլլան: Նոյնպէս և պր. Լեւոն Մսերեան մասնատր մասնակով կը դիտէր, թէ գործածութեան առնուած հայ այբուբենին դէմ պարտաւոր էի զնել եւրոպական համագործները, որպէս զի տարտամ գաղափար մը չկազմուէր նոյն գրիւրուն հիման մասին. երրորդ, ընդհանուրապէս աշխատութեան և մասնատրապէս գրքին վերջը դրուած ըմիկ հատուածոց համառոտութիւնը:

Իմ մերկայ երկրորդ հատորին մէջ ամբողջ այս թերութիւնները վերցուած են. իւրաքանչիւր բառի կամ ձեւի դէմ համեմատութեանն առնուած է մեր հիմ լեզուն, օրինակները ուղղաբար առատ, և հարկ եղած ժամանակ՝ այսինքն երկրորդական օրէնքներուն դէմ ամբողջական

են. նոյնպէս դրուած է եւրոպական համապատասխան այբուբեն, այն որ եւրոպացի մորագոյն լեզուաբաններ լրիւրուած են օտար լեզուներու տառադարձութեան համար. միտմզամայն և աշխատութեան վերջը դրուած հատուածը աւելի ընդարձակ է:

Այսու կը յուսամ՝ թէ լրացուցած պիտի լինիմ յարգելի քննադատներու բարձրանքը:

Ի դիւրութիւն ըմթնեցողաց՝ գերմաներէն, ռումաներէն կամ օսմաներէն, և այլն, փոխառեալ բառերու դիմացն են դրուած է անոնց հայերէն մշակակութիւնը:

Էջմիածին 1898, Նոյեմբ.

ՀՐԱՅԵԱՅ Ե. ԱՆԱԻԿԱՆ.

Մ Ա Ի Տ Ք

Սուշաւա (Suczawa) բաղաբը կը գտնուի Աւստրիոյ Բուշովինա (Bukowina) գաւառին արեւելեան ծայրը՝ Ռումանիոյ սահմանին վրայ, Սուշաւա գետին մօտ:

Բուշովինա գաւառին ընդհանուր բնակչաց թիւն է 800,000, որոնց մեծագոյն մասը Ռումին և Ռուսին. յետոյ կու գան Լեհները, Հրեաները, Մաճարները, Հայերը, Լիպովաններ (Lipowan), Գնչուներ, Մազուրներ (Mazur), և այլն: Բուշովինա գաւառին բնակչական Հայոց թիւը 1000ի չափ է, որոնցմէ 600ը կաթողիկէ, իսկ 400ը լուսաւորչական Հայեր:

Հայոց բնակած երկու գլխաւոր բաղաբներն են Սուշաւա (Suczawa) և Չերնովիցա (Czernowitz). Սուշաւա բաղաբին մէջ կան 200 լուսաւորչական և 80 կաթողիկէ Հայեր. Սուշաւայի բնդհանուր բնակչաց թիւն է 20,000. Չերնովիցայի մէջ կան 400 կաթողիկէ և 25 լուսաւորչական Հայեր. Չերնովիցայի բնդհանուր բնակչաց թիւն է 80,000.

Բաց ի Սուշաւայի և Չերնովիցայի այս 700 Հայերէն, Ֆադաւա 300ը կը բնակին Հոմոր (Homor), Բադաուց (Radantz), Դորնա-Վատրա (Dorna-Watra), և Սոլկա (Solka) բաղաբները և ասոնց մերձակայ գիւղերը, Ինչպէս, Իլիշէշտ (Illischeschitz), Կոստինա (Kostina), Կաչիկա (Kaczika),

* Իժմ և ի Նախընթացս Սուշաւա և ոչ Սուշաւա:

վամա (Wama) և այլն և Ասոնց մէջ ազգաբնակութիւնը խառն է, կան՝ թէ՛ կաթովի եւ թէ՛ լուսաւորչական Հայեր. բայց վերջի չորս գիւղերուն մէջ՝ որոնք կը դառնաին Սուլավա բաղաբնի մօտերը, միայն լուսաւորչական, թուով ընդ ամէնը 50 հոգի:

Լուսաւորչական Հայոց կեդրոնն է Սուլավա՝ ուր կան չորս եկեղեցի. Ս. Խաչի Մայր-Եկեղեցին, Ս. Սիմէոն, Ս. Հաճիա տար (Ռում. Mitok) և Ս. Օգոստինոսի վանքը: Հոմոր ունի մէկ եկեղեցի՝ Ս. Գևորգ: Ուրիշ տեղ լուսաւորչական եկեղեցի չկայ: Սուլավայի Հայերն ունին նմանութեան երկսեռ վարժարան մը և առանձին հոգաբարձու-թիւն, որու խնամակալութեան տակ են Սուլավայի 4 եկեղեցիները, Հոմորի եկեղեցին և ամէն տեղի (մինչեւ իսկ Լեհաստանի) լուսաւորչական Հայերը:

Կաթովիկէ Հայերն ունին մէկ եկեղեցի Չերնովիցայի մէջ. մատուռ մը Նեգրաշտինայի մէջ (Negruschtina), որ առաջ լուսաւորչական Հայոց կը պատկանէր, իսկ 8-10 տարիէ ի վեր անցած է կաթովիկէ Հայերուն ձեռքը, ամուսնական խնամութեանց պատճառաւ: Սուլավայի մէջ ալ ունին մէկ խորան անդղոյն կաթովիկէ եկեղեցւոյն մէջ:

Սուլավա բաղաբը մինչեւ 1775 թուականը կը գտնուէր Ռումանիոյ մէջ, օսմանեան զերիշխանութեան տակ. այդ թուին՝ Մարիա Թերեզա կայսրուհւոյն օրով անցաւ Աւստրիոյ. Հայերը թէ՛ւ ուղեցին զաղծել Ռումանիոյ միւս բաղաբները, բայց կայսրուհին մեծամեծ արօտնութիւններ և ազնուականութեան տիտղոսներ շնորհելով՝ կարողացաւ հաճել Հայոց սիրտը. այն ժամանակ բովանդակ վաճառականութիւնը Հայոց ձեռքն էր, այնպէս որ կայսրուհին կը վախճար թէ մի գուցէ Հայոց գաղթականութեամբ երկրին ամբողջ վաճառականութիւնը փճանայ:

Աւելի վերջերը Սուլավայի Հայերը տարածուեցան Ռումանիոյ այլեւայլ բաղաբները. այնպէս որ այժմ Ռումանիոյ Ֆոքշան (Focsani), Բուկարեշտ (Bucaresti), Տէկուշ (Tecuci), Բոտոշան (Botoseni), Բալա (Bacau), Ռուման (Roman), Եւաշ

(Jasi), և այլն, բաղաբներուն հայ բնակչաց մեծագոյն մասը Սուլավայցի է: Ռումանահայոց բովանդակ թիւը կը բարձրանայ մինչեւ 18,000:

Բուկովինայի 1000 հայ բնակիչներէն միայն 600ը հայախօս է. բոլոր 400 լուսաւորչականները կը խօսին Սուլավա բաղաբին հայ բարբառը. 600 կաթովիկէներուն մէջ հայախօս են 200 հոգի և կը գործածեն Լեհաստանի Հայոց բարբառը: Նմանապէս Ռումանիոյ Սուլավայցի հայ զաղծականները կը խօսին Սուլավացոց բարբառը:

Առ հասարակ Բուկովինայի և մասնաւորապէս Սուլավայի Հայոց վրայ աւելի ընդարձակ տեղեկական, պատմական և ազգագրական տեղեկութեանց համար տես Դեմետրիոս Տանի Արեւելեան Հայքի Պոլիովինա, թրքին. Հ. Գրիգորիս վ. Գալմբեարեան, վրիննա. 1894: Նոյնպէս Տեղեկագրութիւն Հայոց Գաղթականութեան որ Մուստաֆա լաբիա, ի Հունգարիա և ի Լեհաստան. Արշակ Ալթինեան. 1877, Ֆրքշան. և Ռումանահայոց ներկան և աղագայն. Պետրոս ԲՆՅ. Մամիկոնեան. Կալաց. 1895:

Շարայարեթի

Գ Ղ Զ

ԾԲԳԻ մը մէջ ըրձայի ղնել իմ հոգիմ,
Կապոյտ մըրոյմ երկնի, ծաղկիմ ամուշ բոյր,
Շողմ արեւուն և հուր եռամիւր բոցիմ,
Ձայմեր ամէմ ու ամէմ գնդ ու հրապոյր:

Բայց պէտք էր վիճ, վիճ լարերով զօրագոյմ.
Այս մեծ ըրձիմ առջեւ խիմն լայ տըխուր,
Նըման թըւոյմ՝ որու թնեւ սարսուռում
Ամոնելիմ մէջ յոգիմ, ճիւղեմ եմ ի զուր:

Ի գոյր կըտը՛ լայնութիւնիմ՝ արխրազգած,
Ջուր մորրուած աշխարհներու միջեւ մոր,
Քըտուի զըմտոց մոլի գըշերուամ մէջ կախուած
Ուր պըլպըլամ իրեմ շահերը ամգոր:

Ո՛րչափ հեռու սուրհայ վազըրվմ իր արագ,
Պիտի չտեսմէ՛ բմու սահմանմեր կապոյտիմ.
Պարսպիմ մէջ երեք իր թուլքմ համարծակ
Պիտի չհասնիմ հոմ ուր յամգի ջիւձ երկրիմ:

Թըգ՛. Հ. Ա. Ղ.

ԱԼԻՍ ՅԸ ՇԱՍԳՐԻԵ

ՄԵՆԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ԱՐԳԱՆՏԻ

ԵՒ ՏԱՆԿԻՐԵԴԵԱՅ

(Տասույ. Ազատութեան Երաստանի. Երդ 2.)

22

Ըսաւ և լռեց. ու երբ զինուցան բոլորն ալ՝
 Երբայապատ պարիսպներէն արձակ դաշտի մէջ ելան.
 Ամենուն առիւնէ կ'երթար Արգանտ սիւրբալով:
 Պիտուր էր, իւր սովոր զենք ու զարդով ծածկւածս:
 Պարբերեալ և պատնիշաց մէջ անլըքապտ տեղ մի կար,
 Ար ևարթ չաւասար կը տարածուէր լայնարժակ,
 Զարկ գարուփտս ելեւէջէ, կարծես շինուած արուեստ
 (սով)

Իւր յարմար սաղարեղ մ'արքանակն մըրցանցէ:

23

Միայնակ ի՞նչաւ Արգանտ անայեղ, և կանգ առաւ ինն
 Թըշնամաց զեմ, խորխալից սըրտով ու բարձր չաւ
 (սակաւ,
 Վիթխարի մարմնով, անկը ստրասփելի զորութեամբ,
 Զապարտ կերպարանաց ու սպանականէ նայուածքով.
 Իրերէ Խոր ոմն ինկելազ Փիեքար դաշտին վրայ կանգը
 (Խառ)

Եւ կամ խոր ինկելապան մէջ ո՞նչ ընկալի զբոլորացդ. Բայց և այսպէս իսկ շատերն իրմէ չունին թաւ. երկիւղ, Քանի որ տեղէն եւ իւր ուժոյն սաստկութեան:

24

Այլ զեռ ոչ ոք բարեպաշտն կոփրեզի կողմանէն
 Բնորոշած էր քայլաց մէջ քայլազոյն արշալոյս,
 Թեպէտ և ամենուն աքերն արդէն անմկութեամբ
 Տանկրեզից վըրան քարերէն բուսողք փափաքով.
 Ինքն արի մարդկանց խըրմէն մէջ զերգալա՜ս անխայտնի
 Ամենուն կերպարանաց երևուցին կը դառուէր,
 Այլ և նոյն իսկ քայլորդ փըսքըտ. ք ձայն կու տային,
 Զարպետան ալ յոնքերով կը խառտուէր շըշընէնին:

25

Բայց արդէն իսկ տեղի կու տար սունն մէկ քայլազ,
 Իւ յայտնի բարեպաշտ կոփրեզի կամբ ընկանտուր.
 Գնաւ, 'աւա Տանկրեզից, քեղ չեմ ժըխտի երթալու,
 Գնաւ 'նկէն ամբարըշտին այն կատարի զոտ զարյոյթին:
 Երբ լըցն Տանկրեզի թէ յանտարի ընտանցաւ
 Անքալիս զործոյ մ', ուրախ վատառաւէմ զուարթու
 (Թեառ)

Ապաւարան ու մին ուղեց իւր զինակիր ծառայէ, Եւ բազմաց ընկերութեամբ ցանկապատէն զուրս ելաւ:

26

Եւ զեռ չէր խառած արձակ գաշապալցիքն այն մօտերն,
 Ար Արգանտ առաջուց եկած իրեն կը սպասէր,
 Երբ յանկած ինքուստեղ լըցնալ զեկողով զեղալուց:
 Անքերուն երկրպայտաց, զիւցալոյստարի մարտկուհին.
 Անպետան քաղաքներուն վըրան ի՞նչո՞ւ միւսն էր
 Անիկ եւրս ճերմակ կը փայլէր իւր պատմունանն,
 Եւ զեկմէն զանգաւանակ ալ զեպ' ի վեր քայլելով:
 Բարբառափի մ' վրայ հոյակի խառակն ամբողջ կ'է.
 (Բեռնար)

27

Տանկրեզից աչքերն արդէն չէն դիտեր ինն՝ ուր Զեր-
 (ձեղն)
 Իւր ճակատն անգլխաբոխ զեպ' ի երկինք կ'ամբողջանայ,
 Այլ ևանդարտ ընթացիւք իւր մին յառաջ մըղելով:
 Բըլրան կողմ զեպ' ի կէնն այն՝ իւր նայուածքն և յառեր.
 Յետոյ կանգ կ'առնու յանկարծ՝ քարաքանին մ' պէս
 (անլաթ,

Առտաքուտ բոլորովին պաղ, բայց ներսէն վառ կ'եռայ. Կը զմայլի՜ դիտելով միայն, կարծես թէ այլ եւս չոք չ'ընթեր թէ եկած է մեծամարտ մըրցանքի:

28

Երբ տեսաւ Արգանտ թէ ոչ ոք չէր նըլան մի կու տայ
 Ասպարեղ մըտնելու պատարատութեան յարմուտեցով,
 Կըռուելու փափաքանոց, ձայնեց, եկած եմ՝ եթ ինչ
 Արեւն ո՞վ պիտի յառաջ զայ իննի զեմ մըրցուէր:
 Իսկ միտն՝ ընդամոսաց ինքուն առաջ զարմանալով:
 Դեռ եւս ինն իւր աչքերն յառած՝ թուաւ թաւ լի լըսեր:
 Ո՞րն ալ ժամանակ իւր մէկ յառաջ մըղելով:
 Դատարկ սաղարեղին մէջ նախարձակ նետուեցաւ:

29

Ո՞րն՝ որ սակաւ մ'առաջ զատակի ետանդեամբ
 Դատարկ պէս կը վառուէր Զերեզին զեմ կըռուելու,
 Տանկրեզից սակայն տեղի արաւու, և մի նեմնելով
 Արեւ խտուելուց ինչ ինքն ալ զուրս արշալեց.
 Բայց երբ որ նըլմարեց թէ նորա միտեց արզ ուրիշ
 Տեղ դարձան և կ'արծաւ թէ կըռուելու զգծկամակ,
 Տեղուցն և անժոյժ երիտասարդ աշխուժով:
 Ընծայուած ատիքն յարմար՝ մեռքէ չուղեց փափեցնել:

30

Իւ այնքան սըրբալա՜ս՝ որ և ոչ վաղոր ու յուսին
 Անպիտի թափով երեքն անտառաց մէջ կը վարկեն,
 Կը զիմէ խոցեղ. Սարակիտան աւաւոր.
 Ար իւր մեծ տեղէն իրեն զեմ կ'երկրեցնէ միտ կողմանէն:
 Կը ցըցուի այն ժամանակ Տանկրեզի, իւր խորասույզ
 Հիւսմանէն՝ ինչպէս քրն մ'ը վերնապէս կը սփաթուի:
 Անկը զուլեղով. իմս է մեծամարտը, կեցիք:
 Բայց Ո՞րն արդէն չափէն անդին տառ՝ էր նետուիք:

31

Ուստի կանգ կ'առնու, բայց լի բարկութեամբ մեծ
 (զարուժեով)
 Դեռնէն կը բարբաթ՝ զըրբեն բոցի պէս կ'արմատ,
 Ամբո՜ ճամբարով և իրեն զեմ նախախիթ:
 Ար ուրիշ մ'իբրէն տառ՝ զիմէ նիզոկ յարկուէր:
 Բայց արդէն Սարակիտան՝ այն քաշանգուցի արիւն
 Հարուած մ'իւր զըլխանոցին վրայ նետուն կը տատնայ,
 Կը քաշէ ինքն ալ իւր ոտը ստանկին անոր զեմ, և նոր
 Կը փըշէ խորտակէ փառանն ու զըւրը ճեղքէ:

32

Կ'իյնայ Քրիստոնեայն զարուհիի նորուածեն,
 Ար թափեն կըրկելով վար սաղարեց զինքը դիտին.
 Իսկ Արգանտ՝ թըլխամիջէն էւլի ուժեղ և լըզուտ.
 Ոչ վար ինկաւ, և ոչ իսկ իւր թափէն ցըցուեցաւ.
 Այլ զըքաւս մէկէն ինկած սաղարին՝ խորխա իւր
 (կեքալով)

Ուղեց զուղեղութեամբ արեամբարիչ այս խաւարին. Աննաւարտ եղիք, և քեղ քառակն փառք՝ ճամբար՝ Ար կ'անախիթ մէջ տի կըրնաս ըսել ինն զեմ կըռուեցար:

33

Ձէ, պատասխանեց Ո՞րն, մեր մէջ այլչափ չուտ Քալուքիւնն ու զենք մէկզմ թողաւ. չըկայ սովորյալ թող ուրիշ մ'իւր վար ինկալաւ անմիջապէս ցուցնել: Կամ մըքմ կ'ուզեմ՝ առնուլ եւս, և կամ՝ այստեղ մեռնիլ:

Անհատի նրման և կամ Մեղաւայի պէս կառավարձ
կը մտնէ Սարակիւնուն ու կարծես բոց կը շնչէ
Փորձով իմ զօրութիւնս տես ուրեմին, կ'ըսէ:
Թէ քիչ այնպէս զըմտիւթիւնս արհամարհել է օգուտս:

34

Այս խօսքին հետ ձին յառաջ կը մղէ, իսպառ մտ-
(հաւով)
Ապագան մը պահանջուած առաքինի քայլութիւնն:
Խոյս կու տ' այն բախմանէն Փառնել՝ մէկդի շնորհով,
Եւ անցած ժամանակին կը խոցէ զինքն այլ կողմէ:
Եւ այնքան զըմբոսակ ու ծանրաբաշխ է հարուածն:
Որ այն սուր երկման արեամբ շաղախուած ետ կը
(զանաւառ):

Բայց ինչ օգուտ՝ երբ վէրքն այն յաղթողն ու թէ ոչ
կը վերցնէ, այլ և զայրոյթ մոլեղնութեան հետ կըցէ:

35

Կը տանէ Արդանտ վազով ձին թնթաքցնէ կեցնելով,
Կը դառնայ ետ, և դարձն այնքան շուտ երազ կը գործէ՝
Որ հազիւ թէ նշկասեղ կըրնայ զայն իւր Թըշնամին:
Որ յանկարծ կ'ենթարկուի անհր և բուռն բախման:
Մընկենքը դողաքցնէ, առկարգաւ շուշն է ոյծ:
Սրբաբանի լըգաւ ուղին, երեսին զոյրը նետան:
Անուր այն բաշխիւնէն, և հոն՝ աղբար և անդոր՝
Պենը գետնին վրայ զարնելով իւր կողմ՝ ինկու պար-
(զուեցաւ):

36

Արդանտ իւր քարկուծեան մէջ մոլեղին զայրութիւն՝
Պարտաւոր կուրծին վազէն կոխելով ձին կ'անցնէ,
Եւ՝ Այսպէս, կը դառայ, կորուսի ամէն մէկ լըպուտ
Նըման ոտքերու տակ հոս տապառու ընկածին:
Կը ջրտաժիթ Զերգելին վառ և անուրթ այն գործէն
Այնպիսին Տանկերգի, որ այլ չի նար անդուրեղ,
Այլ տառայ զանգաղելու կ'ուզէ նախին սրխալանն
Ուղղել պայծառաբաշխ իւր մըշտափայլ քայլութեամբ:

37

Յառաջ կը նետուի՝ գոչելով. Վատ չարք ողի,
Որ և նոյն իսկ յաղթութեանցը մէջ անարգ եւ և ծանա,
Ինչ կերպ բարբառուց ու անընդհան համբաւայ
Կը սպասու այդ արմարքի և ուրաղործ կերպերէդ:
Անոր առաջակց և կամ իրենց նրման արուծ
Բարբառաւ խաւածանայ մէջ սովորիւր եւ անուշաւ:
Փախիւր լոյս արեւէն, և գնա ուրիշ զագանայ
Հետ լերանց և անտառաց մէջ անուրթ կ'անք վարելու:

38

Լըտեց՝ իսկ Հիմնաւուն անդուրեղելու անտուր՝
Մոլեղին խաժիւղելով շըթնեմին ինքզինքը կ'ուտէ
Պատասխան կ'ուզէ տալ, ձայնը բայց խառնակ զուրս
(կ'իւլէ):

Այնպէս՝ անասուն մ'ինչկերպ կ'օժմամբ կը մտնէ-
Եւ կ'նշուէ որ կայծակն իւր շըթնապառ խիտ ամպեր
Անկը շառաւիմար կ'նկնելով զուր և կը փախի,
Այսպէս իւր ամէն մէկ խօսքն ուժերին բընութեամբ
Բոլորեցած արուեն կարծես որոտածայն կը ձայլէր:

39

Բայց երկու կողմանէն հիսծ գաժան ոպանալիքն
Երբ վառեց շըթնեց իրենց զուգորդութիւն և ցատու,
Թէ մին և թէ միւսն հաւատար փոյթ և երազ
Զինքնին կը պատգաքեն տապաւընքին կըտրելով:
Կը խնդրեմ արդ, ո՞վ Մուսա, զու զորացուր ձայնիս
(ոյմ),
Եւ շնչէ յիս հաւասար զու զայրութիւն այն զայրոյթ,
Որ չըլայ թէ անաթման լինին տողերս այս՝ զորքին,
Տուր որ երգաւ կ'ընչեցնէ զինուց շախիւն ու շատաւ:
(ոյմ):

40

Դեպ ի վեր արեւկեցին՝ կըրծկալ կուրծին մէջ քցած՝
Անայնանց երկու՝ իրենց նիսակաբունն ոտաւայր:
Եւ չեղաւ երբեք արշաւ տ'այնպէս, ոտիւն տ'այնպիսի,
Ոչ այնքան պատասուր թոխը օգտեմք թուրեղ:
Եւ ոչ այնպիսի կատաղի զայրոյթ՝ որքան զեմ առ զեմ
Տանկերգի և Արդանտ յարձկեցան երկինք:
Նիսակին խորտակեցան տաղաւարտից վրան և բեր:
Կոտորակը ու բեր շերտեր թուսն, ցուաքին լոյս կայծեր:

41

Հարուածոց միայն թընդիւնելու շուտ զինքն զլըգեցաւ:
Գետնին անշարժ, և լեռներն ալ արձագանգ չընչեցին:
Բայց ուժգին և կատաղի այն մոլեղնուտ բաղխանին՝
Եւ ոչ իսկ մագալափ խորտու անկասունն չընչեցին:
Այնպէս ձինքնին զարնեցան զեմ առ զեմ
Որ երկուքն ալ զլորելով շուտ վեր ցաղցել լըգեցան:
Սուրբանին քաշած երկու վեճ վարժապետքն այն մարտի
Թողլով ասպանակներն՝ կանգուն ոտքի վրայ կեցան:

42

Երկուքն ալ շատ ըզգոյշ են աշխրին հարուածոց,
Այնքանին դիտելու և ոտքերին քայլից մէջ:
Ձանազան կերպեր ի զործ զինն նոյնաբար արթնու-
(թեմամբ):
Մերթ պըտոյա կ'ընեն, յառաջ մերթ դիմեն, մերթ
(կ'ընկերկին):

Երբեմն այս ինչ կողմանէն կարծես հարուած տալի՝ ուղղել,
Եւ սակայն կը խոցեն այն զինէ՝ ուր ցոյց մը լըբին:
Եւ մերթ ալ մարմիննէն կը թողու ժառ մը բաղուած:
Արուստե ճաղցով՝ արեւտան ալ կատակել շահաւով:

43

Տանկերգի Հիմնաւունն աչաց՝ կեցեցոց ցոյց կու տայ
Իւր մէջ կուտան անպատշաճաբ Բըրու արքէ, վաճանէ:
Խոցելու կը յարձրէի Արդանտ, առաջն ալ զինելու՝
Որ ինքն ալ իրեն ձախ դին անպաշտպալ կը թողու:
Տանկերգի հարուածով մի կը բաղի թընամալայ
Դաժան պզողորտախիլ, ու միւս կողմէն կը խոցէ:
Եւ մէկէն ի մէջ նանակ՝ զործելու չի զանգաղիւր,
Այլ շուտով կ'ամփոփուի՝ սեղմ ու զգոյշ դիրք բընելով:

44

Յիսորտն Արդանտ ինքզինքն կըր զիտելով կը տեսնէ
Սեփակակ արեան և նամամբ բընաւորեալ և թըրթած,
Անտուր տալուովով կը մըրնէ՝ հեծե՛ն:
Մոլեղնուտ անպաշտպալ զարկութիւնն ու ցաւէն:
Եւ բուռն թափով՝ մըրուած ստաղի զայրութիւն՝
Անկը գոտալուսն հետ սուրբ ալ վեր վերցնելով՝
Կը դառնայ հարուածելու, թայց ստրկի վերջ կ'ընդունի
Այն անշ՝ ուր բաղուակն ուսին հետ կ'ից և կ'ապուստ:

45

Ալպան անտառներուն մէջ քած արլի մը նրման,
Եւր զընէ շամփոք երկման ըզգալ մըրուած իւր կողին՝
Զայրալին կատաղութեամբ կը յարձրէի դիմուց զեմ
Վըտանգալ և մահուան իսկ դիմադրու վազելով,
Այսպէս ամենի զապան զարած Զերգելն այն՝
Վերջ վերջի և ամեն ամփոփ վրայ բաղաւորելով,
Անցան զիմառու մոլեղնութեամբ կը վառուի՝
Որ վըտանց կը քամարէ, ալ զգուշութեան չի նայի:

46

Եւ խիզախ յանգընուծեան հետ կըցնելով պընդապէս
Մայրալից արիւծեան հինգ և անտուր՝ ուժգնութիւն,
Անցանն ոտըր ստակից բուռն թափով կը խաչցեն:
Որ երկիրըս կ'երեւայ ու երկինք փայլակ շողաքցնէ:

Ժամանակ չի դրոներ մեռնի՝ նարուած մ'ալ ինքը տալու։
Կամ ինքընքը ծածկելու, կամ քիչ Ժողի ստնելու,
Եւ չեկայ նարը մ'արուեստի՝ որ ապակով պակէ դիներ
Արգանտի երազածիք շատպէն ու զոռ կորովէն։

47

Ինքընքն ամփոփած Տանկերէի զուր կը սպասէ՝
Որ սակը նարուածներուն այն ի՞նչ կարկուտը գտրի։
Մերթ իւր անըն պաշտպանէ, մարթ ալ նեռու կը ցաւքի
Մանեման պտուղտներու վարդիտ նարտար քայլերով։
Տեսնելով սակպի որ սէշ Չերքէն նանկիտ շտուներ
(բնաւ)։
Կը վառուի նանի ինքն ալ բորբոքէն մըլուելով,
Եւ բուրն թափով՝ զայրապէն ո՞րտի կըրնայ՝
Սաստիկ ուժգնութեամբ սուրը շարք դին կը պտուտէ։

48

Բարկութեան տեղի կու տան եւ խոտէն միտքն եւ ա-
(բուստ)։
Իսկ զայրոյթն իրենց կորովը կ'արծարծէ կ'անցնէ։
Ամէն մէկ անգամին սուրն ինչերուն կը ծակէ
Կը կըրտարէ կամ գրակից թիթիկն եւ կամ վերտողներն։
Հարուած մ'երգընք չ'անցնիր զուր, ցերեացուն գտնի
(միայ)
Կան գէնքերն արեւնթաթախ, քրտանք արեան նեռ
(խառնուած)։
Փայլակ են թուրերնին՝ երբ շողողուն կը ցոլան-
Որտուսն՝ երբ շառաշէն, կայծակ՝ նարուած տալու մէջ։

49

Անշատայգ կերպով յանգնի կեցած ամբոխն երկդէն՝
Կը դիտեն տեսարան մ'այսպիսի նոր եւ դժնայ,
Եւ վախի եւ յուսոյ մէջ լմնեցաւուն կը սպասեն
Մերթ իրենց օգուտն եւ իմրթ ալ փաստակարն աչելով։
Եւ այնքան քաղմութեան մէջ եւ ոչ փոքր ինչ շարժանք
Կը տեսնուի եւ կամ չըլլակ մ'անգով թնթիւն կը լրտուի։
Այլ ամէն որ լուռութեամբ կայ, լուսի այլ ինչ շարժում՝
Բայց միայն ինչ որ զողողուն սիրտ մ'երկրին կը
(զըրզուէ)։

50

Արգեն իսկ յոգնած գաղթած երկուցն ալ՝ զուցէ
Տարածած կատարածի մ' տի նանկին կըրուելով։
Բայց այնպէս թանձրախիտ դիշերուան ամբը կոխէ՝
Որ եւ նոյն իսկ մերտաւոր առարկաներ կը ծածկէ։
Թէ այս եւ թէ այն կորովն մէյմէկ նաշաւար
Բարեկր զուլելով՝ մէջ մտան, զերեք բաժնեցին։
Փռակն Արեւելու էր մին, իսկ մըլուքն Պինգոր,
Հարպիկ եւ խորագէտ՝ մենամարտի նշաւերդէն։

51

Հաշտարար իրենց մականն յանգընեցան երկուցն ալ
Մենամարտ մըրջողներուն տուներայ մէջ սեղ խոթէ։
Այն վառաւ իրաւունքով՝ որ յերուրուած էր իրենց՝
Նախին սոսկզբորդ ամենակէն օրէնքն։
Խօսից պեղան Պինգոր, իրկուք ալ, ո՞վ շահասակք,
Հաւատար էր թէ պատուել թէ կորովի մէջ նոյնպէս։
Թող զադրի մենամարտն ուրեմն, եւ զուր մէջ խոտվէ՝
Գիշերապան նանգըտախ նեռ քընութեան իրաւունքն։

52

Ժամանակ է մըրցելու մինչդեռ արեւը կ'իջնէ,
Բայց դիշեր ստնն ասուց եւ անասուց կը նանգէին։
Եւ զինանն իսկ սիրտը չի փափաքիր փառք մ'այսպիսի՝
Որ մուրթ քօղի ներքեւ մընայ ծածուկ եւ լռովի։

Պատասխան կու տայ Արգանտ։ Եւ ինքն ալ չեմ բը-
(ձանար)
Թողուլ պատերազմաւ խաւարի շուքին տակ։
Արեւուն լոյսը վըկայ զօրին ըլլալ կը րազմամ։
Բայց երդումն թող ընէ սա վերջապի զանալուն։

53

Երգընքերը գտնուաւ դուն ալ, վրայ բերաւ Տան-
(կեդի)։
Բերելով նաւն քեդի նեռ անպատճառ քու գերիդ,
Որպէս զի մեր կըրնան ուրիշ պատւ չըրջուի։
Այս կերպ երգընքնան, յետոյ երկու նաշաւարքն՝
Որ պաշտեն ունէին այն մենամարտիկ պայքարին
Նորեն սկըսուեւ ժամագրութեան որոշել,
Պատուաւոր վերքերին զարմանելու որ տալով՝
Վընեցին վիցերորդ օրուան ծագած առաւտուն։

54

Թողուց մենամարտն այն ստակալի՝ զորո՞ք անինի՝
Գերազդից կեցաւուցի եւ քրտանելի տարաքմանն՝
Հեթանոս եւ քրիստոնէս ժողովրդեան սըրքի մէջ։
Որ երկու եղանակներն օտնիւն վերին ալ չըղծաւ։
Այլ ուրիշ խօսք չէ լրտուի՝ ըսոյց միայն՝ ինչպէս կըրով
Եւ ետանքը քաշախիտ երկու ոտիցն այն ցուցին։
Բայց ո՞րն այն երկուցին միջէն ընտրի զերազա՞
Չանապան եւ նակընդէմ կարծեօք վիճէ ժողովուրդի։

Թըգմ. Հ. Ա. ՏԻՐՈՅԵԱՆ

ԿԱՐԵԻՈՐ ԵԱՆՕՐՈՒԹԻՒՆԻՆՔ

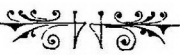
22. Ըստ է լեւեա՞. Այադին թագաւորին մախ-
ըմթաց խօսքը կ'ակնարկէ, որ այս հաւելն գորտս
կը մնայ։

23. Եւսիւ՞ք՝ հիմն հսկայից մէկմ էր, որում դէմ
դրկից Արամազդ իւր շամթերը փնգրայի դաշտն-
րում մէջ։ Իսկ Փշաւո՞ք՝ Գողեարթն է՝ սպանակ ի
Դաւթէ։

26. Դիւնա՞ւորդ Լուրա՞նն է օրիորդն Վորինդա,
հեթանոսաց բանակին գորաւարունին, որում սի-
րանարուր էր Տամիրեթի՝ Մախըմթացաբար պատ-
մուած պարագայի մը մէջ։

34. Պահա՞ւան է առա՞ջի խա՞ւիւն։ ասպետա-
կամ վիհամծմութիւնը կը պահանջէր՝ որ ամծի մմա-
ցած թշմամույն հետ՝ ձիաւոր սինամարտ չմղուէր։

40. Թէ՛ այս եւ թէ՛ ուրիշ միմամարտներու մկա-
րագրութեան մէջ՝ իմքմ հաստոյ գերագոյն վարտա-
պետ կը տեսնուի գիմախարդի նման արուեստին,
այնպէս որ իւր տողերը կ'ըման ծաւային, կ'ըսնմ
մոյն արուեստին հմտագոյնը, իբրեւ զասագիւց
մը զինաշարժ ուսանողաց համար։

ԲՆԱՇԽԱՐՀԻԿ ԲԱՌԱՐՍՆ*

(Շար. տես էջ 69)

ԱՁԳՈՐ կամ ԱՍԿՈՒԻԵԹ. Վ. ԱՏԺԱՆԵՐԻ. Թ. ۱۸۶۱. Թ. Аук. рн. — Վաղեմի բերդա-
քաղաք Տայոց Հին Աղորդ գաւառի, այժմ
գլխաւոր քաղաք կամ լուս եւս աւան համ-
անուն վիճակին. կ'իյնայ Ախալցխայի
հիւսիսային արեւելեան կողմը, ՉՈ վերստ
հեռաւորութեամբ: Կառուցուած է Կուր գե-
տոյն աջակողմը, բարձր և պաշտպանու-
թեան յարմար և միանգամայն գեղեցիկ վեր-
քով: Նշանաւոր է ժայռի վրայ կառուցուած
ամուր բերդը, որ զանազան ժամանակաց
մէջ, շատ անգամ զինադատ է թշնամեաց
ուժերուն. տակաւին կը տեսնուին ատաճա-
նեւ վերջացած պարիսպքն, Հին շէնքերու
մնացորդներ, վրացերէն արձանագրութեանց
բեկորներ և դետէն վեր ջուր տանելու հա-
մար քարուկեր ճամբայ մը: Բերդաքաղաքս
ոչ միայն օտար այլ և մեր պատմիչներէն
կը յիշուի ժ դարու սկիզբը, Ասկուրէժ կամ
Սակուրէժ կոչմամբ. այն ժամանակները,
լոստ Յոհան կաթողիկոսի, հոս եկաւ ապա-
ւինելու մեր Բագրատունի քաջ թագաւորն
Աշոտ Երկաթ, իր Աբաս եղբորը և 250
կտրիճներու հետ, և յարձակելով թշնամեաց
վրայ, հալածեց և կորակոր ետ զարձուց եր-
կու գաւառան Գնունի եղբարը և 4000 մարդ:
Նոյն դարու վերջերը Տայոց Դաւիթ կիրա-
պաղատը, այս քաղաքս Ափխազաց Բագարատ
թագաւորէն առնելով, ընծայեց մեր Սմբատ
Տիեզերակալ թագաւորին, ի փոխարէն իրեն
ըրած օգնութեան:

Շատ անուանի է տեղւոյս Տիրամօր ուխ-
տատեղին. ըստ աւանդութեան Վրաց, Ան-
դրէաս Առաքեալը հոս բերած է Ս. Աստուա-

ծածնի պատկեր մը, և հրաշքներ ու բժշկու-
թիւններ ընելով՝ տեղւոյս կոտաւունը կոր-
ծաներ, և եկեղեցի մը շինելով, պատկերը
հոն դրեր է: Կ'ըսեն նաեւ թէ, մինչեւ Հե-
րակլ կայսրն իսկ, ուխտի գալով հոս, և
քակելով հիմ եկեղեցին (Վր. Ծրագէ-էկեղեցիա)
նոր, մեծ և փառաւոր եկեղեցի մը շիներ է,
որ և ժամանակ մը Վրաստանի Սամցխէ
Գաւառի երկոտասան եպիսկոպոսանիստ ա-
թոռներէն մին էր: Եկեղեցիս երեքտասանե-
րորդ դարու վերջերը՝ մեծ երկրաշարժէ մը
կործանուելով, կ'ըսեն, գմբէթն իջեր և հո-
վանիի պէս ծածկեր է սուրբ պատկերը:
Վերստին կանգնիր են եկեղեցին և շատ ան-
գամնեւ տեղւոյս իշխողը՝ ծանր ծանր գնով ուխ-
տական և հրաշագործ պատկերս գերութենէ
կամ գողութենէ վարձուցեր են իր տեղը,
մինչեւ ժ.Ձ դարու վերջը: Յետոյ այլազգեաց
ձեռքը անցնելով քաղաքս, եկեղեցին կոր-
ծանուեր է, պատկերն ալ այժմ կը գտնուի
Ելեւթի վանքին մէջ: Կիսակործան եկեղեց-
ւոյս աւերակաց վրայ կը տեսնուին ճարտա-
րապետութեան և նկարչութեան գեղեցիկ
նշաններ. բայց արձանագրութեանց ամե-
նեւին հետք մը չկայ: Պրոսէ՝ քաղաքս այց-
ելած ժամանակ, տեսած է եկեղեցւոյս քա-
բերէն ցիր և ցան գործածուած շատ տներու
պատերուն մէջ:

Վրաց Հերակլ թագաւորը 1770ին Ռու-
սաց նիզակակցութեամբ յաղթեց Թրքաց՝
քաղաքիս պարսպաց տակ: 1828ին երբ
Ռուսը Ախալցխայի տիրեցին, Ազդերն ալ իր
շրջակայքով անոր վիճակներէն մին եղաւ:
Ղրիմու պատերազմի ժամանակ, ահաւոր
պատերազմի տեսարան մը բացուած էր նաեւ
հոս. օսմանեան բանակն յարձակելով Ռու-
սաց վրայ, չկարողացաւ զինադրել և շատ
կորուստաւ յաղթուած ետ դարձաւ: Այժմ
(1883) բերդաքաղաքիս հայ բնակիչը, որոց
թիւն է 805 հոգի, կը գրադին վաճառակա-
նութեամբ. միւս բնակիչը Վրացի են 1272
հոգի: Բոլոր Ազդերի վիճակի մէջ գտնուած

* Տեղւոյ սղութեան պատճառաւ հարկա-
դրուեցանք այս անգամ չհրատարակել հան-
դիսիս մէջ, ոչ միայն անշնան, այլ և շատ նշա-

նաւոր անուններ, որոնք անպատճառ կը մըտ-
նեն առանձին պատկերազարդ թերթերու մէջ:

Հայոց թիւն է 1818 հոգի, բաժնուած 178 տան: Իսկ ընդհանուր Հայ, Վրացի, Թուրք, և արիշ ազգաց թիւն՝ կը հասնի 14,303 հոգւոյ, բաժնուած 1709 տան: — Նշմարք Հայկ. Ա. Պր. 13—4, Ստ. Հ. Հայ. 336—7. Չամէլեան Պատմ. հտ. Բ. 870: Ս. Մարքէն, հտ. Ա. 84: Պրոսէ, Բ. Պր. 117—18. *Le Tour du Monde*, XLVII, 404. ԱԼԱՅԱ. ՆՆ. ԿՈՒԱԿԵՍՈՒՄՆ. ԳԳ. АЛАЯ, Թ. Լ. Վ, Լ. Խ. CORACESIUM, ՅՆ. ΚΟΡΑΚΗΣΙΟΝ. — Երովայնի կիլիկիոյ գեղեցկագիր և ամուր քաղաքներէն զխաւսըն է սա, անուանի Հընուփեամբն, կառուցուած համանուն հրուան.

դանի վրայ: Հին պատմութեան մէջ ծանօթ է Կուուակեսիոն անուամբ: Պոֆորթ գեղեցիկ կերպով կը նկարագրէ քաղաքս, բնական ամրաց մը համարելով իւր անտիկ և պատըսպարեալ դրիւքը, որոյ բազմաթիւ կիսակործան աշտարակներն և պարիսպները ապացոյց են, թէ հին իշխեցողք ևս ջանացած են իրենց անմասշեկի ապաստանարան յարգարել զայն: Բարձրը, ընտան վրայ, հռչակաւոր Գիոյոր Տրիփոն ծովահինից պետը, կառուցանել տուած էր ամրաց մը, իւր աւարը և կողոպտուար հոն ապահովելու համար: Լեռան շուրջը տեղ տեղ գետ կը

Ա զ զ ր

նշմարութի Պոմպէոսէն կործանուած այգ ամբոցի մնացորդները:

Մեծին Լեռնի թագաւորութեան ժամանակ՝ Կալմուուս անուամբ կը յիշուի բերդաքաղաքս, Սիր Ատանայ աշխարհի մէջ. Սիւ Ատանը կամ Ատումը Լեռնի Պայն (խնամակոյ) էր անոր պայազատին, Չապէլ բամբռան: Սիր Ատանը գետ չվախճանած, իր թոռն կամ որդին Կիւ Վարդը գրած էր տէր Կայունասի, Լեռնի ու Սիր Ատանի մահէն վերջ, գետ Հեթումը արբայական գահը չբարձրացած, մինչ խռովութեան մէջ էր իշխանութիւնը, յարմար ժամանակ գտնելով իկոնիոսի նոր սուլտանն

Ալայէտտին, յափշտակեց զայն: Ահա հետեւել կերպով կը պատմէ մեզ Սմբատ պատմիչ. « Էստո (Ալայէտտին) յԱտումայ թոռնէն՝ ի Կիւ Վարդէն՝ գերբոն Կալմուուս, և զգուտոր ծորա ի կնութիւն՝ յոչ կամաց, և վասն քրիստոնէութեանն՝ չհանդես ի հետն՝ աղջիկն »: Ալայէտտինի բերդիս տօրեյն վերջ, իւր անուան առաջին երկու վանկերու հնչմամբ կոչուեր է Ալայս:

Թէ երբ սեփակեցութիւն դարձած է Հայոց բերդաքաղաքս, հանդերձ իր շրջակայ գաւառաւ, պատմութիւնն անստոյգ կը թուուի, ինչպէս նաև այս մասին տիրող Սիր Ատանայ ինչ ազդի վերաբերին: Եւրոպացի

հայազէտներէն ոմանք թէև կը համարին որ բլլայ փռանկ հմե (Աղամ) խաշակու- թեամբ այս կողմերն եկած, բայց մեր կի- րակոս պատմէի վկայութենէն թէ՛ «եր Հո- ոսմ դասանդաբանք» կը յայտնուի, որ ոչ լատին էր և ոչ յոյն, այլ նոյն ժամանակի յունածէն հայերէն։ Իւր Ատան անունն ալ ծագեալ է անշուշտ յունասէրներէն, զի ինչ- պէս վերը տեսանք, Սմբատ պատմիչ ուղիղ հայկական անուամբ զինքը կ'անուանէ Ատամ։

Ըստ կարծեաց ոմանց, հաւանական է որ Սիւր Ատամի նախնիք՝ Ատոմեանները, Ռուբինեաններէն առաջ տիրէին այս կող- մանց, հպտտակելով յոյն կայսերաց, ինչ- պէս էին նաև Ալլաղարիպեանք Տարսոնի մէջ։ Սենեքերիմ արծրունւոյ այն պայագատե- ըն էին անշուշտ Ատոմայ նախնիք, որք յետ Վասպուրականէն զաղթելու ի Սեբաս- տիա, ընդունեցան Յունաց դաւանութիւնը, և այս կողմերը գալով, փոխանակ իրենց սիրելի Վանին և Բզնունեաց ծովակի կա- պուտակ ալեաց՝ այս կարկառակոյտ գա- զաթներէն կը դիտէին համառարած Միջեր- կրակեանին ասպարէզը, և ինչպիսի մտա- ծովութեամբք։

Իսկն Պաղուդա արաբացի անուանի աշ- խարհագիր ուղեւորը, 1340ին ատենները այցելելով քաղաքիս, աշխարհչիս գեղեցկա- գոյն մասն կը համարի և բնակչաց հետե- լեալ ածականները կը յատկացընէ. կայ- տառ, գեղեցիկ, մաքրագոյնատ, բարեբարոյ, հիւրասէր, և այլն։ Կը յայտնէ թէ նոյն ժամանակ քաղաքիս գլխաւոր վաճառքի նիւթն էր փայտը, և թէ բազմաթիւ նաւեր կու գային աստ Ալեքսանդրիայէն, Գահիրէէն և յԱսորոց։ ԺԴ դարուն և անկէց առաջ ալ, Ալայայի նաւահանգիստը միշտ յաճախած են իտալացի վաճառականաց նաւեր, յորս նշանաւոր են Վենետիկցիք և Ճենովացիք, կու գային նաև Կապալանք և Մայոլիկացիք Սպանիոյ, և Լոմպարտացիք։ Չանագան իտա- լական անուամբք կուլուած է բերդաքաղաքս և իւր մերձակայ վայրերէն ոմանք մինչև ԺԵ դար, և անշուշտ առ ժամանակ մի տի- րած են սոքա այս կողմերուն իտալացիք իրենց բոլոր ուժը թափեցին 1471—3ին

միջոց, ուղելով գրաւել ծովային Կիլիկիան, և Գարսամանցիները զօրացընել բնդէմ Օս- մանեանց, բայց երբ վերջինքս Պարսից յաղ- լեցին, այն ժամանակ ետ քաշուեցան։ Կէ- տիկ—Աճմէտ փաշան (1471ին) եկաւ քա- ղաքիս վրայ, Իկոնիոնի սուլտանաց պոյա- զան Գլըն—Արսլանը, որ կ'իշխէր քաղաքին, անձնատուր բլլալով, տարուեցաւ Օսմանեանց սուլտանին։ Նոյն ժամանակ զերի տարուե- ցան ի Կ. Պօլիս նաև Կիպրոսի Յակոբ թագաւորէն, քաղաքին պաշտպանութեան հա- մար զրկուած երեք հարիւր բաղիստրաւոր- ները։

Ինչպէս ըսինք քաղաքիս զիրքը սբանչելի է և նկարչական, տները նորօրինակ զրիւք իրարմէ վեր կը բարձրանան մինչև ցարա- ժայոի դազաթը, ծովու երեսէն բարձր 117 մետր, լիպոի ստորոտը, ծովու եզերքը, կայ բաւական մեծկակ այր մը, աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ այդ այրի մէջ Կիլիկեան ծովա- հէնք, կը պահէին իրենց գանձը, և նոյն տեղը դրամ ես կը հատանէին. զննութեան կարօտ այս այրը կարելի է մտնել նաւա- կով մը։ Անամուրի կողմը նայող ժայռի վը- րայ, կայ երեսուն տարի, որ յայտնութեան Աս- տրղիան մեհենի մը մնացորդները ի ձեռն Աւա- տրիացի հնախօս Մորովօքի կոմսին, որ նոյն աստուածուհւոյն արձան մը, զաղտագողի նոյն տեղէն փոխադրած է ի Վիեննա։

Քաղաքս որ այժմ մերձաւորապէս ունի 5000 բնակիչք թուրք և յոյն, երթալով կ'ընդարձակի և կը տարածուի դէպ ի հարաւ դաշտի մէջ, ուր կան գեղեցիկ և մեծ պար- տէշներ, դարպարուած՝ նարնջի, կիտրոնի և արմաւի ծառերով և այգիներով։ Շինուածոց մէջ չկայ նշանաւոր ինչ, փողոցներն նեղ են և ծուռամուռ։ Ալայա գուրի է ըմպելի ջրոյ աղբիւրներէ, ուստի թէ՛ խմելու և թէ՛ այլ պիտոյից համար կը գործածեն ջրամբար- ներու ջուր։ Թուրքերն ունին 32 մզկիթ մեծ և փոքր և 10 դպրոց 250 աշակեր- տօք. իսկ Յոյնք 5 եկեղեցի և 2 դպրոց 100 աշակերտօք։ Նաւահանգստի մօտ կայ լայնակող ութանիկնի աշտարակ մը Գլըն- գոչի անուամբ, 80 մետր տրամագծով և 30 մետր բարձրութեամբ, փաղաքիս նա,

աւանդդիտար բաւական բանուկ է. Անդդիոյ, Աւարտա—Հոնգարիոյ, Յունաց եւ Օմանեանց վաճառքի նաւեր կը յաճախեն աստ. տար. ադն մէջ միջին հաշուով կը մտնեն 126 շոգենաւ եւ 565 առաքանստանաւ:

ԱԼԼԵՇԿԵՐՏ. Գղ. ALACHGUERD. Թ. ۵۰۰۰۰۰. Թ. Алашкеръ, — Հին Վաղարշակերտ բերդաքաղաքի անուան աղաւաղութիւնն է, որ Այրարատայ Բաղրիւանդ (Պայազդա) գաւառի այժմեան վիճակներէն մին կը կազմէ. սահմանն են Ար.էն Գարա—Քիլիսէ եւ Տիաւին, Արմ.էն Կարնոյ գաւառը, Հր.էն Անթապ եւ Հս.էն Շահկոյ լեռինք կամ Ռուսաց սահմանը: Վիճակս ունի ընդարձակ, բերրի եւ ջրաբրի դաշտ մը. գլխաւոր բերքերն են ցորեան, գարի, կտաւատ, կորեկ, եւ զանազան տեսակ բանջարեղէններ: Երկիրը առատ խոտ ունենալուն, կը սնուցանեն գոմշեղէն, ոչխար, այծ, եզ, կով. բայց տրոց խիտ ծանրութեան պատճառաւ, ժողովուրդը միշտ աղքատութեան մէջ կը մնայ: Ըստ այժմեան բաժանման ունի 115 գիւղ, 2,637 տուն եւ 20,111 բնակիչ, հետեւեալ կերպով բաժնուած.

Մահմետականք	13,873	հօգի:
Հայք	3,207	»
Հայ-կաթոլիկք	2,734	»
Հայ-բողոքականք	99	»
Այլեւայլք	178	»

Գումարն 20,111 հօգի:

Ամրոշվ վիճակին մէջ կան 10 նախակրթական վարժարաններ, յորոց չորսը կը վերաբերին Հայոց:

Ալաշկերտ անունը շատ անգամ պատմիչներէն յատկացուած է ամբողջ Բագրեւանդ գաւառին, որ այժմ բաժնուած է չորս վիճակներու: Այժմ վիճակիս զխաւոր աւանն կը կոչուի Թսփրաւ—Վալէ (Հոդաբերդ), որ եւ աւելի ճշգրտեամբ կը կոչուի նաեւ Ալաշկերտ: Սա կը համարուի բուն Հին Վաղարշակերտը կամ Վալաշկերտը, զոր կառուցած է Բ դարու վերջերը, Արտաշէս Բի որդին, Վաղարշ Արշակունի թագաւորը: Դիրքն բարձր է գրեթէ 5950 ոտք, համանուն գաղտնի Հիսիոսային եղբն դէպ ի Շահկոյ

բարձրանալու սկսած վայրը: Արեւմտեան կողմը տարածուած գաղտնի եւ շուրջը պատած լեռնաշղթայք, մէկ հայեացքով քաղաքաւանէն գիտողի աչաց հրապուրիչ տեսարան մը կը ներկայացընեն: Ս. Սուքիասանց վարդապետաց՝ Սրբոց Ռսկեանց, Հին վկայաբանութեան մէջ կը յիշուի աւանս հետեւեալ կերպով. «Ի տեղին շինեալ աւանս սեճ ի թաղաւորէն Վաղարշայ, անդ գորդի իւր բնակեցուցանէր, սակաւ տեղոյն բարեխառնութեան, Վաղարշակերտ յանուն իւր կոչեցեալ»: Անտարակոյս, թագաւորաշէն աւանս թէ զեղեցիկ դրեւը եւ թէ հանդէսներովը կը մրցէր Բագաւանայ հետ: Ս. Սուքիասանց ճգնութեան եւ նահատակութեան սրբանուէր վայրաց մօտ ըլլալով, մեծապէս պաշտառցաւ Ս. Գրիգորի եւ Տրդատայ ժամանակ: Երթներորդ դարու կիսուն Ներսէս Շինող կաթողիկոսը, իբրեւ ուխտական երեւելի վայրերէն մին, աստ շինել տուաւ հոյակապ եկեղեցի մը Ս. Աստուածածնի նուիրելով: Ճաններորդ դարու սկիզբը քաղաքս Բագրատունի թագաւորաց ձեռքն էր. նոյն ժամանակները զուր տեղը պաշարուելով Ռուսոփ ոստիկանէն եւ Վասպուրականի Գաղիկ Արծրունի թագաւորէն, քնակչաց անվեհեր քաղութեամբ, օտրպուցեան թշնամիք մեծ ամօթով պաշարուով վերցընել: Գրեթէ միշտ երազաւոր ժամանակի զանազան շրջանաց մէջ, հետ զհետէ ինչպէս քաղաքս, նոյնպէս եւ գաւառս, յետ իւր սեփական տեսարց ձեռաց յափշտակուելու, դարձած է տիրապետութիւն օտար իշխողաց, որոց այժմեան յաջորդք կը համարուին, այս կողմերը ցրուած քուրդ ազգաբնակութիւնք: Տեղւոյս օղոյ բարեխառնութիւնն, թէ եւ շատ կը դուրս, սակայն բոլորովին զերծ մնացած չէ Ալաշկերտը մահաւարածամի անգուլթ ճիւղաններէն: Այս նկատմամբ Ս. Թաթլոյ կենսագիրը կը պատմէ հետեւեալը, որ հանդիպած է Զուր դարու վերջերը. «Ի Վաղարշակերտ քաղաք մահաւարածամ սաստկացաւ, եւ մեծ տաղանապ պատուհասի հասոյց, զի արագ սպանանէր, քան զմի օր եւ զերկուս ոչ ներք ալլ աւելի. եւ պատճառ մահուան այս էր, խաղաւարտ փոքրիկ նման խաղողոյ ծիրանաւ,

բիւրի մօտ թէյ մը բարձր կան մեծ շինու-
թեանց աւերակներ Արքայնէր անուամբ, որ
ըստ աւանդութեան, հին ժամանակ քաղա-
քաւանի ամբարանոցն եղած է:

Ալաշկերտի աւերակ և շէն թաղորայք են.
Պէշման, Սրահնոց, Փեթակնոց, Դարաշի,
Տարաղաշի, Թաւտոս Եսախանգեր, Ճրա-
րքաներ, Շենքուս կամ Գեռի, Ջրայի, Տոք-
ներոս, Բերդի տիւ, Միւրանի, և այլն: Ա-
ւանիս եկեղեցին թէւ ըստ հնոյն կը կոչուի
Ս. Աստուածածնի անուամբ, բայց խիստ
խեղճ դրից մէջ կը գտնուի. երկար ժամա-
նակի ընթացից մէջ կ'երեւի հինն բոլորո-
վին աւերակ դառնալով, ի յետոց շինուեր
է ներկայն, որ հազիւ 100 տարուան հնու-
թիւն ունի, փայտեայ ծածրով, նոյնպէս տա-
սուերկու փայտեայ սեանց վրայ, փլելու եր-
կիւղէն մարդ չի համարձակիր ներս մտնե-
լու: Կը պատմեն թէ քանի մը անգամ այ-
րած է. Փասկելիչի պատերազմի ժամանակ,
թուրքերը մէջը ռազմամթերք և թուղանթեր
գետեղած էին. վերջին անգամ 1889 թուին,
բամազանի զինքն ճրկելու զարձալ հրդե-
հեցին և մաս մ'ալ այրեցաւ: Եկեղեցիէն
20 վայրկեան հեռու դէպ ի արեւելեան հիւ-
սիս, կը գտնուի գերեզմանատունը. այս
երկրի մէջ մղուած անընդհատ պատերազմ-
ներն, փնտս հասոցած են նոյն իսկ աւանիս
գերեզմանատան. ի բաց տարուած են շէ-
նութեանց համար հին և ընտիր տապանա-
քարերը, իսկ մնացածներն անշնչն են: Գե-
րեզմանատունը միջէն անցնող ճանապարհի
վրայ, հին եկեղեցւոյ մը հիման քարերը կ'ե-
լուն. կ'ըսուի թէ՛ այդ ըլլայ հոչակաւոր և
հրաշագործ Ս. Կիրակոսի վանքը: Այս եկե-
ղեցւոյ հարաւակողմը կայ առատաբողիս սառ-
ջրոյ պտտական աղբիւր մը. ըստ անգամ
ամբան՝ այս աղբիւրէն էջերով շուր կը տա-
նին յաւանն, համարձեման և զարնան կի-
րակի ու անիւ որեր ժողովրդեան համար
զբոսաւայր մը դարձած է այստեղ: Աղբիւ-
րէս թէյ մը վեր կը գտնուի քարակոյտ մը
որ կոչի խանուրի նշխարաց տեղն է. 1730
— 35 թուականներուն մէջ այս կողմերը ա-
տանելի չարչարանօք նահատակուած է ե-
րանուհին կոչի խանուր, որոյ վրայ Բագ-

մալիպի 1859 տարւոյ հատորի 70 իջին
մէջ՝ տաղ մը հրատարակուած է. «Տաղ ի
վկայուհի Ս. խանուր՝ նահատակ ի Թոփրագ-
զալ» վերնագրով:

Քաղաքաւանիս հիւսիս արեւմտեան կողմը,
ամենէն բարձր գիւղի վրայ շինուած է քրդե-
րու աղօթատունը, որոյ դրան վրայ կայ ընդ-
արձակ յիշատակարան արարական տառե-
րով: Գրեթէ 160 տարուան այս շէնքը, կա-
ռուցուած է սրբատաշ քարերով և լաւ ճա-
շակով: Այդ քարերը բերուած են մաս մը
Ալիզանայ վանքէն, մաս մ'ալ Ջլաթիկայ
Ս. Լուսաւորի վանքէն և գերեզմանատներէ,
ախսն որ հայկական հին յիշատակարանը
բոլորն ալ սրբած են կամ որմի մէջ հիւսած:

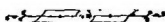
Տեղւոյս հին և բազմամարդ վաղարշա-
կերտը լինելուն ապացոյց են նաեւ հնու-
սաբերէ մեծ և կարծր փոքրակներով բազ-
մաթիւ աղբիւրներու քաղաքը բերելը. այդ
աղբիւրներու զիւաւորն կը համարուի Շահկէօլ
կամ ըստ ոմանց Շահկէօլ լեռանց աղբիւրն.
միւսներն են Ալվազ աղի, Գերեզմաներոս,
Ճմաճի, Սեղընքարի, Խաղլան ձորի, Ամուս
Հանոյի, Շոսիի, Բաշոյի, Կաւնոյի, Փաշի,
Պիսիքներոս և խանուրի աղբիւրներ: Այս
աղբիւրներէն շատերն այժմ անգործածելի
են, և գործածելիներէն շատերն ալ աւանդ
հեռու: 1750ին տեղւոյս կառավարութիւնն
աշխատած է Շահկէօլի աղբիւրի քովէն ուրիշ
նոր ջրուղի մը շինել՝ աւանը ջուր բերելու
համար, բայց չէ յաջողած: Քրդերը այդ
հին աղբիւրներու ագուզաները գետնի տա-
կէն հանելով և աւանս բերելով, ոչինչ գնով
կը վաճառեն և քնոյներն ալ իրեն Զորդան
կը գործածեն տանիքներու վրայ: — Ճգնա-
ւորի տեղ կը կոչուի Ալաշկերտէն մէկ հա-
զարամարդ հեռու արեւմտեան կողմը, Ճայրի
մէջ փորուած աղօթատեղի մը, որ քաղաքի
ձեւ ունի. իսկ Ս. Սալգուի անուամբ ուն-
տառեղի մ'ալ կայ բերդի արեւմտեան հա-
րան, որուն համար աւանդութիւնը կ'ըսէ
թէ՛ ժամանակաւ բերդս պաշարուելով բռնա-
ւոր լծաւարէ մը, Սարգիս անուամբ զօ-
րավար մը յանձնուած է թաքաւորին, որ
միջի ժողովուրդը ազատուի: Բայց երբ թա-
գաւորն չարաչար կը տանջէ զՍարգիս, բեր-

դի ժողովուրդն այս տեսնելով, կը սկսին ուժով դիմադրել և զինամիտ ժամել: Ել՛լսնն հասել թէ Ս. Սուրբասանց ընկերներէն եղած է Սարգիս, որ իր ընկերացի Սուլաւէտ նաւահատկութեամբ ժաման, խոյս տուած է այստեղ: Նաւոր վրայ հասնելով, սպաննած է այստեղ:

Ալաշկերտի ձեռագրաց մէջ, իրեւ նաւահատր կը յիշուի հին կարմիր Անտարտան մը, որ կոչուի նաեւ «Գաւթի ասն Անտարան»: զրուած է մագաղաթի վրայ, զայն տեսնողն չէ կտորողացած օրինակել հին յիշատակարանը. ունի արծաթապատ կողեր և զարդարուած է պատկերներով: — Այրարատ, 535—6. Բարդէւանդ, 46—74: Չաւէնան Պոմ. հտ. 752—3. Ս. Մարտին, հտ. Ա. 124—6: Ստ. Հ. Հայ. 405—6: Ասորի, Գ. Կ. և Գ. 19: Լաստիվ. Գ. Յոնան. կար. Խէ: Ասարել, էր 35 և 52: Ն. Հայ. 116—19: Պոսկ. Ն. Հայ. 47: Տեղգր. Հայս. 221—22: Վ. Բիւնէ, հտ. Ա. 237—38:

2. ՍՈՒԹԻԱՍ ԷՓՐԻՍԵԱՆ

Շարայարելի

ԱՐԲԱՆԱՍ ՄԱՄԻԿ. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԱՌ ՎԱՅԱԳԱՆ ԳՐԱՄ ԹՈՒՂԹՆ

ԵՒ ԱՆՈՐ ՆԵԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՍՈՎԱՐԱՆԱԹ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԱՆ

ԵՒ Մ. ԽՈՐԵՆԱԹՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՆԿԱՍՄԱԹԻ

ՍՍՍՍՍՍՍՍՍՍ ՆԱՆԻԾՈՒ մէջ եղած կրկին յայտարարութեանց համեմատ մինչդեռ կը ապաստինք Ա. Կարիշի: Մարտաւ Կատինայի մասին բրածնոր գիւտի հրատարակութեամբ տալիք վերջնական պատասխանուոյ մի, ահա յանդիւր ասպարէզ ելաւ Նորայր Բիւրեղացի, որ հասանելով իւր լուսութեան հետ՝ նաեւ հայ շերտագետի թեր ուղեմ գործներով բանակի, իւր մէջ զգրի հարուածով ուղեց կողով յաղթութեան դափնեպսակը, իբրու այն թէ այլը զեռ բան մ'ըրած չըլլային: Գուցէ շատեր տեսնելով նորա առած այս քայլը, յաջողութեան

խոյ կատարեալ համարեցան: Բայց որոնք գիտէին քաջ, թէ Նորայրուոյ պատմագրութեան ղէմ յարուցուած խնդիրներն ինչպիսի դժուարայն զագաթնակէտի՝ իբրև անտեսողութիւն ժայռի մը վրայ՝ եկած յանգած են այսօր, Նորահիւ խառնապահանջ քննադատութեան շէնն տարակուսիք բնաւ՝ որ ուշ կամ շուտ մեր քննադատն իսկ պիտի ոտնակառէր այդ ժայռը: Եւ յիշուի: Ս. Մարտին 191, 193, 198, 206, 216 և 217 թիւերուն մէջ փոյթ ընդ փոյթ հրատարակած յօշուածներէն վերջ կեցաւ նա, երբ հարկը կը ստիպէր զինքը լուծել Խորհրդացւոյ պատմութեան Գ գրքի նի գլխու հանգոյցը. այսինքն է Ս. Մարտայի ներդրումն որ նոյն է Սերկեստրոսի վարաց մէջ՝ այդ հայրապետին յատկապէս ձեռնած ներդրոյն հետ, և Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի և Գր. Խաչատրեանի կարծիքով՝ և զարուս կատարուած անոր հայկական թարգմանութենէն փոխ առնուած է: Այսպիսի հաստատարեալ ժայռ մը փշրուելու և դժուարեցանքի կացութենէն ազատուելու համար երկու միջոցներ՝ հարկաւոր էին Նորայրին: այս ինքն՝ կամ դոնել և ցոյց տալ ընդդէմանարեւոյ յիշեալ հաստատարի յոյն կամ աւորի հնագոյն աղբիւրը, յորմէ կարող եղած լինէր օգտուիլ Մովսէս՝ Ե ցարում, և կամ ապացուցանել, ընդհակառակն, թէ այդ ներդրոյն յետոյ ուրեմն անձնօթ ձեռքէ մի ներմուծուած է Նորայրուոյ պատմագրութեան յիշեալ գրքի խոյն մէջ: Սակայն Նորայր՝ իւր ձեռին ունեցած փաստերով դժուար է որ յաշուի յայտ: Մարտին 198 թիւին մէջ շուսփելով այդ ժայռը, նա կը յայտարարէր, թէ « Չայս պիտի ցուցանեմ յաշուրդօքն »: Բայց այդ յաշուրդներուն մէջ մենք զեռ ուրիշ բան չտեսնեմք՝ Բայց եթէ անոր Մեծ և փոքր Սովորանքներու՝ Խորհրդացւոյ հետ եղած համեմատութեաններով զգաղին: Միայն այս էջերս գրելէն վերջը թանկացանք Մարտին 237 թիւին մէջ լոյս տեսած հատուածին հետ, որ, — ինչպէս ենթադրած էինք, — Նորայր առանց վերոյիշեալ երկու միջոցներուն, և միայն Խորհրդացւոյ բանակին ինչ ինչ օտար բերութեանէն կ'եղակացնէ, թէ Ն. Խորհրդացի ունեցած է Սերկեստրոսի վարուց յոյն բնագիր մի, և հաւանորէն զայն թարգմանած իսկ, հետեւաբար՝ և զարուս կատարուած հայ թարգմանութենէն առած է: Սակայն յետ այնչափ երկանց ծնած այդ փաստը թերեւ խիստ քննադատեց այնքին սիւնի երեկ. քանի որ Նորայր ապացուցած չէ ուրիշ զրակայն փաստերով Ե ցարում ոչ այդ յաշուներէն բնագիրն և ոչ այլ անոր վրայէն Մովսէսի ձեռքով եղած հին թարգմանութեան գոյութիւնը: Մենք զեթ առաջին կէտը ամենա հաւանական ցոյց տուած էինք, Սերկեստրոսի վարուց հրատարակութեան ներմուծութեան մէջ, և որոց մասին Նորայր լուծած է իսպառ:

1. Այս քիւն կէտերը պարագաներու համար կան ըստ իսկ արտաքին փաստեր. բայց առ այժմ կը լուծուի, մինչև որ Նորայր իւր վերջին խօսքն ըսէ:

հայն իսկ այն բառերը, զորս նորայր խորհրա-
ցէին հնարուած և անէջ փոքր Սովկրատի ան-
ցած կ'ենթադրէ, մի երկուքը կը գտնուին Սեդ-
քատորոսի վարուց մեզ ծանօթ լատիններէն հա-
տուածք մի մէջ: Փոքր Սովկրատի մէջ եղած
ներքոյն այլ բոլորովին տարբեր է խորհնացույ
լինելու անձին, ուստի այդ մասին խօսելն իսկ
անելոք էր, ուր մնաց բերել զայն իբրեկ զօրեղ
փաստ:

Ի վերայ այդ ամենայնի պէտք է բերել,
որ նորայր, այդ յօդուածներում աւելի ընդ-
արձակ պարագաներով պայցարաց զէնք, որ
Փոքր Սովկրատի խմբագրողն եղած է իրօք
բանաբանը՝ ինչպէս խոսքը մի սուրէ հեղինա-
կութեամբ՝ այսպէս և խորհնացույ ուրիշ տե-
ղերուն: Այս բանով թերեւ աւելի ցնցեց նա
այսօր զկարիքը քան յառաջ՝ սակայն այդ
զարգաբեր նոր չէ, այլ մեզ իսկ բոլորովին իրմէ
անկախ յղացած էնք յամին 1893, և այնու
պաշտանած 2 դասախոսութիւն խորհնացույ:
Իմէն Ն. Բիւզանդացւոյ յալարարար խօսելիքն
և ո մինչև այսօր խօսածներուն և գրածներուն
պէս միայն լեզուաբանական համեմատու-
թիւններ պիտի պարունակեն: Ի՞նչ լինի՞ զո-
քա նոր, սակայն և այնպէս պիտի կարենան
լուծել բոլոր այն պատմական, աշխարհագրական
և ժամանակագրական դժուարութիւնները, զորս
բարդեցին Գուաշմիդ և Կարիէր, և խալաթեանց
քան զպալի բազմազան վերջերս՝ արամու-
կեմոսի Գարսնիք փոքր Սովկրատով պիտի չը-
լուծուի բնաւ Մեծ Սովկրատէն և Սեդքատորո-
սէն ձեռնարկուած ահագին դժուարութիւնը, որուն
ամէկ Տէր Մովսիսեան և Մալխասեան
իսկ զեղեցեան: Իրենց կարծեաց մէջ:

Գծաւարութիւնը հարկելու անդ՝ մի ուրիշ
լու ևս իւր ձեռքով կը կանգնէ իւր զիմարը
նորայր, պնդելով որ Մեծ Սովկրատայ և Սեդ-
քատորոսի վարուց թարգմանութիւնը՝ Փոքրէն
լուստ վեր կատարուած լինին: Արդ, այս այս-
պէս ընդունելով, ապա ուրեմն ինչպէս միևնեյ
այն աւելի մեծ ծաւալ ունեցող նմանութիւն-
ները, զորս ունի խորհնացին առեց չհա, ինչ-

պէս ցոյց կու տան Մովսէս Վ. ի բրած համե-
մատութիւնը: Դիտելով մանաւանդ, որ սոցա
թարգմանիչներն՝ Փոքր Սովկրատի խմբագրողին
հակառակ իրենց ընագրէն խոստարեն և տուար
բանաբանութիւններ ըրած չեն, և թէ հայերեն
թարգմանութեանց առանձին՝ յոյն ընագրերն
իսկ իրենց բառացի նմանութիւններով կեցած
են և կը խօսին բարձրասայն: Ասոր վերայ
յաւելցնելու է և այս պարագայն որ նորայր
ինքնին դեռ հաստատ և որոշ համադրում ունի՝
— և ոչ այլ ունեցեան ազացուցած է պատ-
մական փաստերով, — Մեծ և Փոքր Սովկրատ-
ներու, այսպէս և Սեդքատորոսներու հայկա-
կան թարգմանութեանց մասին: Եւ այսինքն ի՞նչ
ստանց մի արեք են արեքօք երեցագոյնք թէ՛
մանակաւ, Հետեւարար, ի յառաջագունէն (a
priori) մէջ բերուած փաստերն ի Փոքր Սով-
կրատայ և Գուաշմիդի պիտի լինին ի ցրումն
կարծեաց խորհնացույ ընդդիմախօսներուն, յու-
րոց ամենք այլ ընդ այլոյ բանիւք յառաջա-
դիմաց ամբողջ ինքեան իսկ իրենց կողմէն երպե-
ցին երբեմն, մեղադրելով անսովոր պահանջով մի
գնացաւայկար, ի՞նչ առիւն կը պաշտպանէ գտն-
պաշտպան ծիրանին կը յուսանայ: — և մեզ հետ
թերեւ շատեր, — որ առանց ընդերկար հեռին
թափառելու՝ չուտով եղենք նորայր իւր այդ շըր-
ջանակէն՝ ըզմացեալ նպատակին հասնելու
համար: Իրաւ է, որ դժուար է շատ դժուար,
այլու կատարել յաղագրութիւն և յաղթանակ
կանցնել 1899ին մէջ, հակառակորդաց զէմ. ի
խորհնացույ պայքարն 1900ին սահմաններ ևս
պիտի անցնի: Սակայն գիտութեամբ և համա-
գումով գրուած ինչպէս ամէն իւր նոր ընմա-
դատութիւն, այսպէս և Տէր Ն. Բիւզանդաց-
ւոյն՝ իւր կատարած կողմերով հաներձ՝ ունի
նմանապէս լուս յառակութիւններ վերակազմե-
լու խորհնացույ խանգարուած ընդգիրը՝, ուղ-
ղելու ընդդիմախօսիք թերի հասկացողութեւն
ներն և նոր զարկ մի տալու անոր՝ ընթանալ
զէպ ի յաղթութիւն:

Իրեն հետ մեզ իսկ վենետկայ Միլիթարեանք
վաղաքով բմբանեալ խորհնացույ լեզուին հետ՝

1. Այս տեսակետով նշանակելի են Մշտիկ 206,
216, 217 թիւերն: Իսկ նախնիքանքն յամախ կըրե-
նութիւններն են ծանօթ իրաց:

2. Տես Տնտեսութիւն ընդգնորոսի գաղտնութեամ,
ապ. ի վենետիկ 1893, երես [2-1, թ. և 15, 27,
որք զրած և ի պատրաստի ունենեց օրյա տարուայ
Փետրուար ամսոյն մէջ, և նայն տարուայ Բազմալիլի
Յուսիս, Յուլիս և Օգոստոս ամիսները, որ քաց ի
Փոքր Սովկրատէն յոյն ընագրին ևս համեմատած ենք
նախնացույ հետ, և մեր կարծիքն որոշելի յայտնա
հակառակ Ա. Կարիէրի ենթադրութեան: Այս բանիս
իմէ ծանօթ էր նորայր, ըստ ինքեան պիտի չընէր
ըրադարարութիւն, թէ « Ոչ ոք միտ զուս այս պարագա-
յիս » զի այդու ոչ տառնութիւն կը վառարարէ և
ոչ այլ պատճառ:

3. Տես չափով ամսորայ 1893, Սեպտեմբեր ա-
միս էջ 278- ուր Յ. Գր. յաւերտածին մէջ այսպէս կը
խօսի հեղինակ, « Զէ իմ անհոգիք իմ Փոքր Սով-
կրատն թարգմանեալ ինչ է ի փոխէն Տերակացույ մէ-

ջարու, որպէս կարծիքն քաղում: Այլ յաման 67 (—676»:

Կ. նորայրի այս մտայն բրած շնորհին և տոածա
իզգին յայդ զովելի են, քայց և առ Միլիթարեանս
ուղղուած զանապատեան ոչ իրաւացի, դիտելով որ վա-
նացս մասնաւորաբանի սակաւաթիւ և անկատար օրի-
նակներով կարելի չէր յամին 1883 և 1841 լրատարա-
կութիւններէն աւելի կատարելով մի լոյս քննայել:
Իմիտեմով միայն, ուր 20էն աւելի օրինակներ կան,
ենչա իր այսպիսի մի զօր փաստով: Գալուստ
Տէր Մկրտչան վերելու հետամտել էր սոյք բանին,
քայց չգիտում, թէ ինչ եղած նորա ուսումնասիրու-
թիւնը: Ազգային պատմագրութեան այսպիսի մի մեծ
և կարեւոր ծառայութիւն մատուցանելու համար զէմ՝
նորայր ինքնին չէր կարող արեւոք տարի մի փոխա-
նակ Ստալովսկի՝ յիմիտանի անցնել: Թերեւս նիւթա-
կան միջոցներ չկան նորայրի բնիւ այսպիսի մի
զո՛ւ. իսկ Միլիթարեանք ապա ուրեմն ինչու մեղա-
դրուին՝ կրկին և կրկին անգամ ընկնել վերջ ըստ կարի:

նոյնպէս տնոր խորհրդական ոգին և ազատ ներ-
շնչութիւնները, որոնք միայն Ե դարում ապրող
և զորով մէկուն յատուկ են՝ ամենայն պարագա-
յիւրէ, և ոչ թէ Ե կամ Բ դարուն, երբ արա-
բական սարկութիւնն ամենեւին այլ ինչ խոր-
հել կու տայր և զրել: Բայց թէ այս ակն յայտին
հեղուկութեան առելովոր ինչպէս և որ անգուր
ձեռքէն ներս սպրդած են և օտար պարզա-
յանը, դեռ չենք գիտեր: Այդ, կը կրկնենք և կ'ե-
րեզկենք, թէ Խորենացի գաղտնագիր այս անբա-
ցատելի և աղեղնութիւնը մենք որպիսի կը կար-
գանք՝ այնչափ աւելի կը զգանք, բայց չենք կրնար
բացատրել և կշալի ընել այն արտերուն: որոյ
վրայ կարծեք թէ իմաննք, թոյ մի ձգուած է: Իսկ
ընդհանրաբար դժբաղդաբար չզգալով զայս, շատ
իսկ և զրեցին և խօսեցան զանազայն, Ի-
րենց քմահաճայից և ներշնչմանց համաձայն, ո-
րոյ մինչև ցայսօր գործած խառնախօսութիւնքն
և խալտառակ գաղափարներ եթէ թուարկել ու-
ղենք, անշուշտ դատարկութեամբ խորենացիէն
չառ աւելի բազմաթիւ են և իմաստակական:
Այսպիսի քննադատութիւններու կեղծ ու պա-
տիւ կողմերը ցոյց տալու և խորենացւոյ իսկու-
թիւնը վերայայտնելու անկողմնակալ նպատա-
կաւ է: որ Բազմակիցը պաշտպանին դեր կա-
տարեց և պիտի կատարէ՝ յաւ ու ձախ արձակ-
մանց զէմ, և ոչ եթէ կտու ազգաութութեամբ
կամ լակ պաշտպանողական դրութեան արբա-
նեկելու համար, ինչպէս չարածեհի ձկնառնի-
քով ուղեցին հաւատացնել ոմանք՝ բազմաց:

Ուրախ ենք այսօր որ Նորայրին հետ միա-
ժամանակ Ստ. Մարկաբեան ևս արեց իւր
գրիչն և սկսաւ գրել Դաղարեանի հրքանումը
որ զարմանալի հակազդութեամբ մի Ե դա-
րում ապրող Մ. Խորենացիէն բուրբողի տար-
բեր մէջը զնկղծ հանդեմ իբր անծանօթի հե-
ղինակ Հայոց պատմագրութեան, սակայն իւր
բարկութեան նետին ուղղեց դարձեալ յանձին
Խորենյ նախնական ծերայն, և այ նախատական
խօսք չմնաց որ լիտփէր նորա զլիտյն, որոնք
յետոյ Նոր դարի մէջ ամբողջ էջ մի զրաւե-
ցին: Նարատար հաւատարկ մի ձեռքով:

Վերջիսած և ուրեմն Խորենացւոյ խնդիրն,
տեսնենք թէ յինչ պիտի յանգնէ: Ուստի մենք անի
Տէր Նորայր Բիւզանդացւոյն նպատակու ան-
կեղծ նպատակաւ է, և ոչ թէ ընդդիմադրանելու,
որ կը գրենք սոյն յօդուածը՝ ներքե ասելով
Արարհամ Մամիկանից եպիսկոպոսին՝ առ Վա-
չագան արքայ Աղուանից գրած ինչովոր, զոր
«2» Նորայրը բառ իւր կախ խառնախօսութեան-
քննած է, և ոչ այլ որ բառ արժանելոյն, բայց
կը յիշէ իբրև մին՝ այնքան աղբերաց Փոքր
Սոկրատայ խմբագրութեան: Իսկ թէ որքան

առողջ և այս վարկած և որպիսի պիտի նպաստէ
Խորենացւոյ գաղտնի, այս քննութենէս յայտնի
պիտի լինի:

Թուղթու զոր Նոր Հայկ. բառարանի յո-
րինողներէն սկսեալ ուրիշներ ևս ի մտայ մանչ-
ցած և յիշած են, իբրև վաւերական գործ Ե
դարում ապրող Մամիկանից եպիսկոպոսին,
հին գրադարք մէջ կը կրէ հետեւեալ խորա-
գիրը՝ Պատմութիւն վասն Ժողովոյն Եփեսոսի
որ եղև ի ժամանակ Թեոդոսի Կոյրոյ՝ վասն
անպարտքին Նիստորի, մերթ Արարհամ Մա-
միկանեանի անուամբ մակագրուած է և: մերթ
այլ առանց անուան հեղինակի: Սակայն մեր
խորաբարի ներքև կը պարունակուի ուրիշ զը-
րուած մ'ևս, այն է՝ զոգմատմութիւն Թեոդոսի
Թագաւորի, որ իւր նախորդ մասին հետ խիստ
քիչ կամ բառ ինքեան բնաւ յարմարութիւն
յուշի: Տիեզերական Ժողովոց Պատմութեան
հեղինակն՝ Հ. Պ. Յովսէփեան առաջին մասը
միայն արտապատէ է, վերջնոյ վերայ բնաւ
խօսք չ'ընեն: Նոյն կերպով յիշած է վերջերս
և Հ: Յ. Տաշեան 3, որ յայտնի նաեւ է թէ
ինքն իսկ հանգոյն առաջնոյն վերջին մասի
նկատմամբ նոր բան մի անգրադարձած է: Իսկ
Նորայր Բիւզանդացի՝ Նոր Հայկագրութեան միայն
ասով հատուածներ կը մանչնայ: Իս սակայն
Սոկրատայ Թարգմանութեան և Խորենացւոյ
նկատմամբ ամենէն աւելի նորութիւն ընծայող
և շահագրգռել մասն այս է. վասն զի բաղ-
դատութեամբ ակներև տեսնուի, որ աս ամբողջա-
պէս Փոքր կոչուած Սոկրատայ Թարգմանու-
թեան հետ նոյն է, բայց այնպիսի նշանաւոր
տարբերութիւններով, որոնք բարեբաղդաբար
նոյնութենէն աւելի մի ուրիշ աւագ կարեորու-
թիւն ունեցող եղբուրեան ևս առհասարակ
են. այսինքն թէ, կամ Փոքր Սոկրատայ աշ-
մեսէն տարբեր հանգամանաց մէջ կը զրու-
նուէր երբեմն, և կամ Արարհամ՝ Սոկրատէն
օգտուած ժամանակ ձեռք խառնած է հատուա-
ծին մէջ: Գուցէ ոմանք առանց լաւ ուշ դը-
նելու այս կէտերու, նա մանաւանդ ի նկատ
տանելով մի միայն Փոքր Սոկրատայ հետ ունե-
ցած նմանութիւնը, բսնն թէ իրական ուրեմն
կը կարծէր Նորայր, որ Սոկրատայ խմբագրողն
Արարհամն այլ ինքնին զողջած է Թեոդոսի
ընդարձակ զօգխառնութիւնը: Սակայն ես այլ
պիտի բան՝ այսպիսեաց, կեցեք տեսաք, որ
քննադատութեան յառաջ վարեմ:

Արդ, նաև և յառաջ, Մշտ. Ս. Առաքելոց
վանքի մեծ ձառնարին մէջ՝ այս թուղթն որ
միայն բուրբողի մի ուրիշ անձին, այն է Փե-
ղքեռեան Նարեգայ եպիսկոպոսի անուամբ
մակագրուած է, այլ և իբր թէ ուղղեալ է աս

1. Օրինակ իմ, ԺԳ դարում գրուած մեր թիւ 1413
գրքագրին (Բ Զառարանի) մէջ այսպէս է, և առանց
թեոդոսի զօգխառնութեան:

2. Տպագր. ի Վիեննա 1847, էջ 243—220:

3. Տես Մայր ցուց. Կովկ. Զեռագրաց, Վիեննա
1893, էջ 4051—2.

4. Այսպէս. Երանելոյն փայտսնոսի Նարովկայ
սրբոյ Կախիկոպոսի՝ պատմաւ Ընկառոյ վասն պառ-
մութեան տիեզերական և ընդհանրոր սուրբ Ժո-
ղովոյն Եփեսոսի և վասն ամբողջ Նարայութեան
նկատման, ի խնդրոյ Տիառն Կովկասայ Հայոց
կաթողիկոսի:

կամիտոս կաթողիկոսն Հայոց, և տարբեր Հան-
դամանք ունի. այսինքն է, վերջնոյս ներկա-
յացուցած բնծայական յառաջաբանը՝ ղլխովին
կը պակսի Արքայաժամու մակաբանութիւնն մէջ,
վերջնաւորութիւնն այլ բարձրովին կը տարբերի
Պատուելի Զամուրեանին¹, Լ. Գ. Զարբա-
նալեանին² և Լ. Յ. Տաշեանին³ ևս ծանօթ են
այս պարագայքս: Հիշեցնելուց առաջնոյն հրա-
տարականութիւնը չունէի ի ձեռնն նորա կար-
ծիքն իմանալու համար. բայց երկրորդի կար-
ծիքով Արքայաժամ թղթի նախկին աղբիւրն է
Փիլիքեանոս, կամ լաւ եւս անոր առօրի բնա-
գիւն. որովհետեւ Առաքելոց վանքի ճաղընտրէն
ընդօրինակուած զրապգիւն Փիլիքեանոսի ա-
նունը կը կրէր, որ արագաբանով:

Զարմանալի Հանելուկ մ'է իրաւցնէ, թէ
ժԳ զարուս՝ գրուած երկուս նոյնանման և պատ-
կանելի ձառքնտիրներն ի, որոնք ի հարկէ աւելի
հին օրինակէ մի կամ տարբեր օրինակներէ
փաշափորուած են: Ինչպէս ի լլջլայ որ մի և նոյն
նախըջը ոչ պիտի իրարմէ տարբեր անձանց
անուամբ կը մակագրեն, այլ և ղլխովին այ-
լազան պարագաներով: Եւ ապալին կատարեալ
իրողութիւն մ'է այս. և ոչ թղթին և անկէ
Հանելիք հետեւութեան կարեւորութիւնն՝ ըստ
իմ՝ նորա բուն հեղինակը որոշուած մէջ կա-
յացած է: Դժուարին կեննա մ'է անտարակոյտ
բայց մենք հետեւեալ հարցերով՝ իբրեւ ունե-
լեք՝ պիտի ջանանք լուծել զայն: Ա. Ո՞վ էր
Արքայաժամ Մամիկոնէից եպիսկոպոսն, ինչ ժա-
մանակի մէջ ապրած ու գրած, և ո՞վ և երբ
անկէ տեղեկութիւններ ուղղով Վաչագանը: Բ.
Ո՞վ էր Փիլիքեանոս, և կարող էր արդեօք
թուղթ գրել առ կամիտոս:

Արձան մեզ յայտնի է, Հայոց հին պատմա-
դրաց քով լիան Արքայաժամ Մամիկոնէից եպի-
սկոպոսի մասին ոչ միայն ժամանակագրական
որոշ տեղեկութիւններ, այլ և ոչ յիշատակու-
թիւն: Թողմաւ Արծրունի՝ միայն կը յիշա-
տակէ զնա, լծարգելով Վասակ Արծրունեաց
իշխանի և իւր Տաճառ և Գոտոր կամ Գոտարզ
եղբարց ի Բիւզանդիոն եղած ժամանակ Հան-
դիպած արարուածի մի հետ. այսինքն է իբր
թէ Փաղկեղտին ժողովուն տարիներ վերջ, երբ
Մարկիանոս կայրա կ'առաջարկէ առնոց, որ
ընդունին այդ ժողովն իբրեւ տրեպետական և
ուղղափառական, նոքա կը ղլխեն գրով « առ
Արքայաժամ Մամիկոնէից եպիսկոպոսն, որ էր
աշակերտ Ս. Սահակայ » և և կը ծանուցանեն
իրեն՝ կայսրը կամբը. և իբր թէ պատասխան
մ'իսկ ի ընդունին Արքայաժամէն չհասնել կա-
մայ կայսրը: Արդ, ղլխելով որ Մարկիանոս

յամին 437 կնքած է իւր մահանացուն, թող-
լով իրեն յաջորդ. յ7 բերտուարի, ղլէնս Ա.
կը հետևի որ մեր պատմագրի տուած տեղե-
կութեան համաձայն՝ Արքայաժամ յամին 432-
437 արդէն եպիսկոպոս էր: Սակայն, ըստ
այսպիսի մի աւանդութեան հետի է ի հշար-
տութենէ: և իբրեւ հակապատմական դատա-
յանք՝ արծառի է դառուելու այն տգէտ գրչա-
կներու անհիմն բանդադուլանաց կարգին մէջ,
որոնք յանուն Խորենացոյ, Գուսիթ Անյաղթի
և ուրիշ Թաղամունքներու ևս հնարեցին կեղծ
վերաբանութիւններ, որոնք այսօր մեզ ծաղի-
կ կարեկցութեան միայն առարկայ և, և ոչ
այլ ինչ: Եւ յիբաւին Գ. Փարպեցիէն⁴ ղլխենք,
որ Տաճառ Արծրունի էր մին ի կապելոց նախ-
արարաց և որոնք Պերդղի Թաղաւորութեան
վեցերորդ տարին, այսինքն է՝ յամին 463՝ հաղիւ
ուրեմն վերադարձան ի Հայոց, և հնի խաղաղու-
թեամբ վախճանեցան « ի ղրբոն հայոց իւրեանց »:
Նոյն իսկ եթէ պահ մի ենթադրենք, թէ յամին 430
Հայոց կողմէն առ թէ ազոտ ղրկուած զեպագանակոս
անձնախմբին մէջ լինէին Արծրունեաց յիշեալ
իշխանները, ոսկոյսն և այսպէս կայսերս՝ և այն
իսկ Մարկիանոս կայսրը, — կողմանէ Փաղկեղտի
ժողովի և որոշմանց մասին ենթադրուած ա-
ռաջարկութիւնն անտեղի է. վասն զի այդ ժա-
մանակ դեռ ոչ ժողով գումարուած էր և ոչ
այլ որոշողութիւն մ'եղած և Գարձեալ, ըստ
եղիչէի և Ղազարայ յամին 430 ի Վաղարշապատ
գումարուած ժողովին մէջ յիշուած Մամիկո-
նէից կամ Տարսնոյ եպիսկոպոսն՝ « Տէր Սա-
հակ » և ոչ թէ Արքայաժամ, որ և ոչ իսկ ծնած
էր թերեւ: Արեւմն Թովմաւ Արծրունից երա-
զածը կամ Արքայաժամ խոստովանողն կարէր
լինել, որ յետ դարձին ի Հայոց՝ Բոյնուսեաց և
պիսկոպոս եղած կ'աւանդուի, և կամ վեցերորդ
զարուս յեղաշրջեալ մի ուրիշ ղէպք:

Աղւառանց պատմը: Ին՝ Վ. Պալանկատուաց-
ւոյ քով կը գտնենք մենք, առաջին անգամ
Մամիկոնէից եպիսկոպոսի մի թղթականութիւնը⁷,
նոյա պատմարկի Թաղաւորին Վաչագայա հետ,
կենդանեաց և ննջեցանքներու փոխադարձ օգ-
նականութեան մասին: Իսկ մի հիմնաւոր կուտան
է, որուն տակ վատասութեամբ կարելի է յե-
նուել: Իրաւ է, որ այդ երկու անձնաւորու-
թեանց իրարու հետ ունեցած այսպիսի մի վե-
րաբերութեան ժամանակն և պարագաներն ան-
որոշ թողուած են պատմագրիս քով, ասկայն Վա-
չագանաց մասին աւանդուած ինչ ինչ ղէպքե-
րէն, — որոնք նման են մերոյ Վաչանայ Մա-
միկոնեանի ժամանակ հանդիպած դիպաց հետ,
և քով կը գտալընթանան, — կարող ենք որոշել

1. Կ. Պոլս 1855, էջ 9-27:

2. Գառու. հայկ. հիմ զայր, Վենիցի 1886, էջ 589:

3. Մայր ցուցակ, էջ 30 և 160:

4. Որոց առաջինն, այն է Առաքելոց վանքից,
գրուած է յամի հետեւ 1206, իսկ մեր ժամանակագրանի
ձառեւորքը (ԺԳ) գրուած է յամին 1269:

5. Պատմութիւն ապ. ի Կ. Պոլս 1852, էջ 90:

6. Պատմ. մ. ք. Վենիցի 1874, Գալս. Բ. դ. 102,

էջ 235:

7. Որուն խորագիրն է. Նրաթիւղոյմ Արքայաժամ
Մամիկոնէից եպիսկոպոսի առ Վաչագայ Արուս-
մից արքայ թուղթ սակս Յճիցիցը. « Մեա գիւ-
ն՝ իսկ իսկ » և այլն, որ մեր ժԳ ձառեւորքի մէջ գտե-
ղուած է անմիջապէս զինք խնդրոյ ներք կողմ թղթոյն.
այսինքն է, Գառուսութիւն Նիքոսիս սուրբ Փողոյոյմ,
և այլն:

մերձաւորապէս յիշեալ վերաբերութեան ժա-
մանակի անորոշութիւնքը: Արդ, Մ. կազան-
կատուացոյ՞ չեա՞ն Սէրիսն և Սա. Ասողիկ
իսկ կը ծանուցանեն յայտնապէս, թէ Պերոզի
թագաւորութեան վերջին տարիներում Աղուա-
նից թագակալ իշխանը՝ ժանուկն Վաչագան էր
ի պահեստի, զրկուած իւր արքայական և կրօ-
նական հայրենի ժառանգութենէն, մինչև որ
մեռաւ Պերոզ՝ պարտեալ ի Հնդկաշաղ: Վա-
չագան գահակալութեան տարին և անոր հրա-
մանաւոր թագաւորեցուցին Աղուանք զՎաչա-
գան Գ. — որ և յետոյ կոչուեցաւ բարեպաշտ, —
ընդհատուած գահուն վրայ: Իսկ որովհետև Վա-
չագան գահակալութիւնն եղած է ըստ գահե-
կանաց 22 Յուլ. յամին 584. ապա ուրիշն
նոյն կամ յաջորդ տարին գահակալած է Ա-
ղուանից թագաւորը Վաչագան:

Հ. Բ. Ս.

Շարայարեղի

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՔ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆՑ

ԱՆՎԱԽԵՐ ԳԻՐԲ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԱՅ

Մեր օր է բանասիրաց՝ ի յիշատակ պր.
Մկրտչի Էմին 1896 թուականին վանացս տը-
պարանէն լոյս տեսած՝ Թանգարան հին և նոր
նախնեաց² կոչուած (նոր շար) հրատարակու-
թեան առաջին հատորն, որ կը բովանդակէ
հայ գրականութեան առ մեզ հասուցած՝ միայն
Հին Կտակարանի վերաբերեալ՝ շարք մը
անվաներ գրութիւններ: Յիշաւ, որքան մեծ
քաջալեր է աշխատողաց, տեսնել որ յիշեալ
հատորն՝ ոչ միայն ազգային՝ այլ և օտաւ-

րագրի բանասիրաց մտադրութիւնը գրաւե-
լով՝ չկարծուած ընդունելութիւնը դտաւ, ու-
րով սակաւ ժամանակի մէջ բաւական օ-
րինակներ ցրուեցան:

Աւելորդ կը համարինք հոս խօսիլ յի-
շեալ հատորի մասին, քանի որ ընդարձակ
և մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն մը լոյս
տեսաւ արդէն վանացս տպարանէն³. ուստի
բանասիրաց ուշը հրաբիրելով այդ հմուտ
գրութեան մերայ, կ'ուզեմք ծանօթացնել Բազ-
մալիպի ընթերցողաց նոյն թանգարանի
դեռ նոր լոյս տեսած երկրորդ հատորի բո-
վանդակութիւնը, որ զուցէ մասամբ իւրից քան
զառաջինն աւելի հետաքրքրական է:

Անվաւեր կամ Անկանոն կոչուած գրք-
քերն՝ որք աւելի կամ նուազ լծուով ծա-
նօթ են ընդհանրապէս քրիստոնեայ ազգաց
գրականութեան մէջ, արդէն իսկ առաջին
դարէն կը սկսին յերեւան գալ և հետզհետէ
բազմանալ. որոնց մէջ հնագոյն անուանեալ
Սուտ կամ Կեղծ—աւետարանքն ուրիշ բան
չէին՝ բայց եթէ կանոնական աւետարանաց
նմանողութեամբ շինուած և յարմարուած
խմբագրութիւններ, որոց հեղինակքն կամ
խմբագրողք՝ ընդունելի ընելու համար իրենց
գրութիւնները, ծածկեցին անունին Առա-
քելոց և յաջորդաց անուան ներքև Քրիս-
տոսի յարութենէն անմիջապէս վերջն աս-
պարէզ կու գան խումը մը աւետարանա-
գիրք, և անշուշտ անոնցմէ զգուշացնելու հա-
մար էր՝ որ Ղուկաս ազգեալ ի Հոգւոյն և
յորդորեալ յԱռաքելոյն Պողոսէ՝ սկսաւ գրել
իւր Աւետարանը հետեւեալ բացայայտ խօս-
քերով. «Քանզի Բագուսը յօժարեցին վե-
րստին կարգել զպատմութիւն վանս իրաց
հաստատելոց ի մեզ . . . կամ եղև և ինձ
ճշմարտութեամբ կարգաւ գրել քեզ՝ քաջ
Թէոփիլէ, զի ծանիցես զբանիցն՝ որոց ա-
շակերտեցար զճշմարտութիւնն՝ »: Սոյն պար-

1. Պատմ. Աղ. հտ. Ա. Գլ. ԺԷ:

2. Ի սկզբան հրատարակութեան այդպէս կո-
չեցաւ գրոցս խորագիրն, սակայն՝ որովհետև
թիւրիմացութեան տեղիք կը տրուէր այդու, հարկ
համարեցինք երկրորդ հատորի ազգորոշ-
ութեամբ և փոփոխութեամբ միանգամ ընդմիջել
փոխել նաև առաջին հատորոյն խորագիրն ըստ

երկրորդին այսպէս. Թանգարան հայկական հին
և նոր դպրոճքեանց և այլն:

3. Ուսումնասիրողներէն Հին Կտակարանի
անվանքոց գրող վրայ. զորց. 2. Բարսեղ Վ.
Սարգիսեան, յուսեան Մկիթարայ, տպ. ի
Վենետիկ Ս. Ղազար 1898:

4. Աւետարան Ղուկ. Ա. 1:

բերութեան մէջ ական յայտնի կը տեսնուի Աւետարանին դիտումն: Ոմանք այնպէս հասկըցան, թէ Ղուկաս հետեւելով քաղմաց, այսինքն՝ քան զինքն յառաջ գրող աւետարանչաց (Մատթէի եւ Մարկոսի) օրինակին, ու զեր է ինքն եւ զերէլ Բայց այդ մեկնութիւնն օտար է. նախ՝ որ լոկ երկու հոգին չէր կարող քաղմաց անուանել. երկրորդ, ըսելով Ղուկաս՝ թէ ուզեցի «Ճշմարտութեամբ կարգաւ գրել, զի ծանոցես զբանիցն ճշմարտութիւն», կը յայտնէ թէ Յիսուսի կեանքը խորհրդագրաց զեմ կը գրէ:

Հին հարբ, ինչպէս են Ս. Յուստինոս, Կղեմէս աղեքսանդրացի, Որիգենէս, Ս. Եփրեմ և Ս. Եփրեմ, առ հասարակ սաստիկ զեմ խօսած են անվտեր կամ կեղծ աւետարանաց, և մինչև անգամ կը դատապարտէին և կ'արգիլէին նոյն իսկ ընթերցողներն, ուրուն իբրու հաւաստիք՝ հոռ մէջ կը բերեմ քանի մը վկայութիւն, թէ ի կերոց և թէ յօտարաց: Ասորի և ընդհանուր եկեղեցւոյ պարծանք Ս. Եփրեմ, որ ապրած է 306էն ց379 թուական Բրիտանոսի, այսպէս կ'ըսէ. «Խորհրդաւորը ոմանք՝ զբեցի ի մտաց իւրեանց Աւետարան՝ յանուն տղայոցն ան Բրիտանոսի Տեսան մերոյ. և այլք՝ Գիւս հարցնածոց յանուն Մարիամոն և Ալակերտացն Բրիտանոսի՝: Նշոյալէս Ս. Կիրիլոս երուսաղիմացի, որ ապրած է 334էն ց386, իւր Կոլոսիմ ընծայութեան զրոց մէջ, խօսելով կանոնական զրոց ստուգութեան վերայ, զայլսն ամենայն կը կոչէ «Սուտ ա-

նուանեալ զրեալ և ֆաս ընթերցեալ ընթերցեալն. այլ զբեցին և Մանիքեցիք՝ Թովմայ գրեալ աւետարան, որում անուշահոտ աւետարանացն անուն եփալ՝ կարգան, ծեփեալ շաղախ՝ առ ապականել զոգիս միաւորացն»²: Այս վկայութեանց մօտ կ'արժէ յանելոյ նաև մեր Իգնատիոս և Սարգիս վարդապետաց հետեւեալ բացատրութիւնն: Առաջինն՝ իւր Ղուկասոս աւետարանին մեկնութեան մէջ կ'ըսէ. «Տեսանեմք զոմանս առ նախանձու և հակառակութեանն զրեւ աւետարանս, ի հոգոյն մուրուքնէ բերեալը. զի այնպէս ապականիչը ճշմարտութեանն լիցին ստայօզ կեղծաւորեալը իւրեանց անիմաստ բանիւք... վասն որոյ և ոչ ընկալան եկեղեցիքն»³: Սոյնպէս երկրորդն՝ յաւնուանէ իսկ յիշատակելով այդ զրոց անունները՝ կ'ըսէ. «Իսկ որ ամենեկն խոտելիք են զի ի հոգւոյն մուրուքնէն արտադրեցան Պրակս-աւաքայքն՝ զորս Տօն Մարիամոն աւնուանեն, և Աւետարան զոր Թովմայի ասեն, և Գիւր տղայոցն ան Բրիտանոսի, և այլք սոյնպիսիք որք ի տիպ ճշմարտութեան կամեցան ի ներքս մտանել. զոր ոչ ընկալաւ եկեղեցի Աստուծոյ, զորում շարութեան և զգաղձն ֆասակար. վասնզի ոչ ետես ի նոսա տիպ ինչ ստուգութեան, այլ ամենեկն լի ստուգութեմ»:

Մենք յարգելով հանդերձ հարց սոյն վկայութիւնները, չենք կարող ուրանալ յիշեալ զրոց գոնէ ոմանց ընձեռած օգտակարութիւնն՝ — մեր խօսքը սկզբնական կամ

1. Մեկնութիւն Գործոց Ասար. Ճառ Ա. տպ. ի Վենետիկ Ս. Ղազար, 1839:

2. Կոլոսիմ ընծայութեան, Գլխ. Գ. վասն զրոց սրբոց. տպ. ի Վենետ 1832:

3. Մեկնութիւն Ղուկասոս աւետարանին, զոր արարեալ է իգնատիոսի Սրբոյ, ի խնդրոյ տեք Գրիգորիոսի Հայոց կաթողիկոսի վկայատիւրի. ինչպէս սոյն վերնագիրս՝ նոյնպէս նաև մէջ բերուած վկայութիւնն առած եմք մեր Մատեմատիկոսի մէջ պահուած ընտիր երկաթագիր օրինակն, 1824ին Կ. Պոլսոյ մէջ տպուածն շատ վերապակագիր լինելուն համար:

4. Լ. խօսելով մեր հրատարակած Թանգարանի Ա. հատորի վրայ 1896 տարւոյ Մշակ օրագրի 133 համարին մէջ, հետեւեալ խորհրդածութիւնները կ'ընէր, ափսոսալով հրապար-

կի վրայ տեսնուած այսպիսի գրութիւններ. «այգիսի վրայցներ և աւանդութիւններ միջնադարեան կղերը զրէ է առել, իսկ XIX դարի կղերը յանձնել և տպագրութեան. բայց ինչ նպատակով իրենի Միսիի. Հայրերը ուզում են տպագրած տեսնել ամէն մի գրուածք որ մնացել է անցեալ դարերից: Գուցէ դա ունի և իր օգուտը. բայց մենք ճիշդն ասած, տեսնելով այդ ստուար հատորը (423 երես ութամալ), ափսոսացինք այդ գեղեցիկ տպագրութիւնը զործ դրած աշխատանքով: Մեզ ցանկնում է այն, որ մինչդեռ Հայ ընթերցողը զերբ չունի. մամուլի տակից դուրս են գալիս այնպիսի աշխատութիւններ, որոնք կարող են հետապնդել շատ շատ մի քանի տասնեակ անհատներին: Ժամանակի պահանջներեց սրբան յետ են

Հնազդոն Համարուած անվաւեր աւետարա-
նաց մասին է, — որք գրուած կը կարծուին
նորահաստատ Հաւատոց նախանձանդիր
անձանցմէ, և որոց պարունակութիւնն էր
անշուշտ ի սկզբան՝ լոկ Քրիստոսի վարդա-
պետութեան, գործոց և քրիստոնէական կրօ-
նից սկզբնաւորութեան վրայ ի բերան ժո-
ղովրդեան եղած շարք մը ստոյգ և ան-
ստոյգ աւանդութիւններ, և որք Հնազհետէ
յբնութաց ժամանակի բազմապատկուեցան ի
ձեռն աղանդաւորաց, անժուր և անալի ստեղ-
ծարանութեամբք:

Յանուանէ յիշատակուած Անվաւեր աւե-
տարաններէն են ի միջի այլոց՝ զխաւորա-
բար Հետեւեալքն. Աւետարան յանուն ծԲ ա-
ռաքելոց, Աւետարանք՝ յանուն Բարթողի-
մէոսի, Թաղէոսի, Փիլիպպոսի¹, Անդրէասայ,
Բառնաբայ, Մատթէոսի², Պետրոսի, Թով-
մասու, Յակոբայ Եղբօր Տեառն, Նիկողո-
սիայ, և այլն, և այլն: Այս անվաւեր ա-
ւետարանաց միջէն՝ մեր ձեռքը Հասածներն
գրեթէ ոչ ինչ մասն մի կը կազմեն, և շա-
տառուն՝ ժամանակաւ գոյութիւն ունենալը
միայն գիտենք, և ուրիշ ոչ ինչ: — Ինչպէս ար-
դէն նախընթացաբար ըսինք, մեր նպատա-
կէն զուրս լինելով ազոնց վրայ խօսին, ու-
րիշ պարագայի և Հմտագունից թողլով
մանրամասն և ընդարձակօրէն Հետազօտել,
անցնինք ներկայապէս Հրատարակուած Հա-
տորի բովանդակութեան:

Սոյն Հատորս կազմուած է 32 ութմծայ

թերթերէ, ընդ ամէնն 491 էջ, առանց Հա-
շուելու Յառաջարանն (Ա — Ժն էջ), յորում
Համառօտ կերպով տեղեկութիւն կը տրուի
22 զրչազրաց վերայ, յորոց Հաւաքուած
և ըստ կարի խնամով բազդատուած է Հատորս:

Գրքին առաջին մասը կը կազմէ՝ Ա. Գիրք
տղայութեան Քրիստոսի կոչուածն՝ « զոր
ասացեալ է սրբոյն Յակոբայ Տեառն եղբօրն »,
ինչպէս գրուած է ի վերնագրին. ամբողջն
ըստն և ութ մեծ ու փոքր գլուխներէ ձեա-
ցած է և գրաւեր է Հատորիս 126 էջերը:
Իսկ 127 էջն սկսեալ մինչև 235 էջն, նոյն
զրոց երկրորդ օրինակ մ'է, որ թէպէտ
ընտրելագոյն կը Համարուի քան զառաջինն,
սակայն ի սկիզբն և ի վերջն պակասաւոր
լինելով, Հարկ Համարուած է առանձին ևս
Հրատարակել ի Հմտութիւն բանասիրաց:

Մենք մտադիր էինք Համառօտիւ սոյն
Տղայութեան զրոց նկարագիրն տալ Հոս, սա-
կայն մի անգամ արդէն եղած լինելով Բազ-
մավիպի նախընթաց Հատորոց մէջ, աւելորդ
կը Համարեմք երկրորդել. միայն իբրեւ ճաշակ
ծն զլինքն Զաղուածոյ Հատուածք մի կը զը-
նենք, թէ զրուածոյն ոճին և թէ Հայերէն թարգ-
մանութեան վրայ զարգափար մի տալու Հա-
մար: Արդ, սոյն զլիուս վերնագիրն է՝ Վասն
հրեշտակիկն յայտնելոյ Յովսէփայ՝ զեւոյն ևնցա
փախստական ի ձեռաց չար Հերովդէի յեր-
կիրն յեգիպտոս: — Յարուցեալ Յովսէփ
վաղվազակի առ զմանուկն և զմայրն իւր և
գնաց փախստական յԱսկղոն, որ անուա-
նեալ կոչի յԱսխալոն³ քաղաք, մերձ առ սահ-

մնացել եւրոպայումս նստած Մխիթարեան Հայ-
բերդ: — Ստոյգ է թէ Մխիթարեան Հայերը կը
փափաքէին տպագրութեան յանձնել ամէն մի
գրուածք (բացառութիւնը կը յարգենք) որ ան-
ցեալ դարերից մնացել է. և այս մեր փափաքին
իրագործման Համար մինչև ցայժմ ոչ ոք յազ-
դայնոց և յօտարաց պարտաւած է զմեզ, մա-
նաւանդ թէ՛ ի ղէպէս քաջալիրութիւն ևս զտած
ենք ի բանիբազն գիտնոց, հայ մատենագրու-
թեան ամենազգի միերգները, ըստ կարի, գիտ-
նական Եւրոպէի առջև բանալնուս Համար.
սակայն Հարկ չկայ Հեռուները երթալ. մի թէ
սոյն այս Հրատարակութեան աստարիչն և կամ
մեկնեանն ինքն՝ Հանգուցեալ ուսումնայ Համ-
բուսաւոր Բանասէրն Մկրտիչ Էմիլ չէր:

Մարդ ազատ է ամենայն կերպով մտածել,
բայց ամէն մտածութիւն ուղիղ չէ: Գրաւա-

նութեան մէջ ամենայն նիւթ ամենուր օգտա-
կար կրնայ չլինել. բայց միւր պարտականու-
թիւնն է ամենուր ճաշակն այլ զոչացնել՝ հրա-
տարակելով իւրաքանչիւրին յօժարած նիւթե-
րէն ևս:

1. Կարծիք է թէ նոյն իսկ Փիլիպպոս⁴ մին
յետին սորկաւազաց՝ աւետարան մը գրած լի-
նի. այս կարծեաց ծագումն անշուշտ Գործոց
առաջելոց մէջ եղած Հետեւեալ խոսքերէն ա-
ռւղ եկած է. « Իբրև մասն ի Կեսարիա, վասն
կալան ի տան Փիլիպպոսի առնտարանի »:

2. Բուրբուրն ուրիշ է Մտաթէոսի ընծայ-
ւած աւետարանն՝ մեր կանոնական աւետա-
բանէն:

3. Գրքին մէջ վրիպակաւ տպագրուած է՝
Յասխալոն փախստակ յԱսխալոնի:

մանօքն յովկիանոսի ծովուն, և անտի ի Քերքոն, և անդ կացեալ նոցա ի ծածուկ ամիսս վեց...¹ և (անտի) ելեալ փախըւ. տական զադտ գնալին... մինչև Հասեալ նոցա յերկիրն եգիպտացոց ի դաշտին Տաւանու², և կացեալ անդ ամիսս վեց. Յիսուս էր ամաց երկուց և և յարուցեալ անտի եկին մօտ առ յսահմանս Եգիպտոսի, ի քաղաք մի՝ որ խորհէ Կոչի՝ ի պաղատ մի մեծ թագաւորանիստ, որ, է տեղի ապարանից և բերդին, բարձրաւանդակ, զեղեցիկ և վայելուչ, նկարեալ ազգի ազգի տեսակօք և յօրինեալ, զոր Աղեքսանդր թագաւորն յառաջ շինեալ էր՝ յաւուրս իշխանութեան իւրոյ։ Եւ անդ կացեալ նոցա աւուրս չորս, մինչև եղև Յիսուս երկու ամաց և չորս ամօղս... ելեալ ի քաղաքն յԵգիպտոս... և ի մտանեմն նոցա ի ներքս, յայս կոյս արարեալ էին³ Թըլը-օրմ... Յառաջին դրան պարսպին կային երկու արծիւք երկաթէ, և ժանիք նոցա պղնձէ, արու և էգ, մինն յալմէ և միւսն յահեկէ։ Եւ յերկրորդ դրան՝ կաւեղն և խեցեղն զազանք՝ միոյն կողմն արևոյ, և միւսոյն առիծոյ, և այլք քաղանք բարեղն և փայտեղէնք։ Յերկրորդ դրանք՝ երկուք մի պղնձէ, և ի վերայ պղնձէ երկվարին՝ պղնձէ թագաւորի պատկեր մի, և ի ձեռին իւրում արծիւ մի պղնձէ։ Իբրև մերձ եղև Յիսուս մտանել ի ներքս դրան քաղաքին, յանկարծակի՝⁴ քոչեցին Թըլըսմեմերն զօղանջիւով միաբան, և այլ ամենայն անշունչք պատկերք կոց յեկեպեւ առնէին. և բազինք մեհնիցն զաղաղակ բարձին, մինչև քաղաքն ամենայն ի հիմանէն շարժեցաւ, և մարդիկ

յահն և յերկիւղէն ոչ կարէին կեալ. և ի նոյն ժամայն ի գոչեմն երկու առիծոցն՝ Հնչեաց արծիւն, խննչեաց երկվարն, և ձայն արձակեաց թագաւորն, որ էր պղնձէ՝ որ ի ձեռին արծիւ ունէր...»։ Հոս ի Ալշի այլոց էր պատմուի թէ յԵգիպտոս Ապոլոնի պատկեր մը կար՝ ոսկւով և արծաթ թով բանդակեալ, որուն վերայ գրուած էր՝ եթէ, «սա է Ապոլոն շատուածն, արարիչ երկնի և երկրի, որ տայ կենդանութիւն աւմենայն մարդկան»։ Մանուկն Յիսուս կը կործանէ Ապոլոնի այդ տաճարը, որոյ փրկատակաց ներքի կը մեռնին բազմութիւն ջրը մաց և պաշտօնէից. բայց ապա ասոնցմէ հարիւր ութսուն և երկու հոգիներ կը յարուցանէ Աստուածածնի խնդրանքս. իսկ հարիւր ինն հոգիք՝ ջրմապետք և օպասաւորք Ապոլոնի՝ մեռած կը մնան...։ Կը պատմուի դարձեալ, թէ Յիսուս և Յովսէփ կը հիւրընկալուին եբրայեցի Եղիազարոս աւանումով իշխանի մը տունը, որ աղայ մը ունէր Ղազարոս անուամբ, և երկու աղջիկ՝ Մարթա և Մարիամ, և կը տեսնէ թէ Յիսուս և Մարիամ հասակակիցք էին. և այլն։

Այսպէս ինչ իբր ճշտիկ բաւական համարելով անցնինք մնացելոց։

ՅԼՅԱ 235-342 դրուած են Հատակոտորք ի գրոց տոլլայութեան Քրիստոսի. և են ութ հատուածք այլ և այլ վերնագրով, որոնք զխաւորապէս կը վերաբերին Աստուածածնի և Քրիստոսի տնօրինակեաց։ Ահաւասիկ իւրաքանչիւր խորագրերն. Ա. Յիշատակ Յովակիմայ և Ուլանանայ. Ժնոնք Մարիաւու և Կոստին և Ժնոնք Փրիլիսն⁵ — Բ. Մեծի

1. Ուր որ կէտանիչք գրուած են, կը տօգընեն թէ այդ տեղէն զուրս թողուած են միջանկեալ դէպքեր և ի մասաներ։

2. Հոս էր պակսի քաղաքին անունը. բոս երկրորդ օրինակին յաւելլի է այսպէս. «և իջեալ ի քաղաք անդր քաղուս՝ աւուրս օթեւանս առնէին. որում անուն էր քաղաքին՝ Պոլլոպոլիս»։

3. Երկրորդ օրինակին կը ընէ. «արարեալ էին թագաւորքն և ի մասսաւորքն ալիսմ մի...։ Եւ էր ալիսմ մի մեծ ի վերայ քաղաք պարսպին երկու առիծք մեծամեծք երկաթիք և ժանիք նոցա պղնձիք։ արու և էգ, մինն ընդ ալմէ և միւսն ընդ ահեկէ։ Եւ յերկրորդ դրան պարսպին այլ քաղանք մեծամեծք կաւեղնէք և

խեցեղէնք։ մին կողմն արևոյ և միւսն ընծաւ. և այլ քաղան մի մեծ եղջերու, քարեղէնք և փայտեղէնք։ Եւ յերկրորդ դրան պարսպին երկվար մի պղնձի, և ի վերայ երկվարին թագաւոր մի պղնձի, և ի թագաւորին ձեռն՝ արծիւ մի պղնձի»։

4. Երկրորդ օր. «Յիւզակաբակի քոչեցին զաւանքն և ամենայն երեւն միաբան, և երկու առիծքն գոռազացեալ բըշային զօղանջիւով, և այլն»։

5. Սոյն հատակոտորք՝ ինչպէս նաև երկրորդն, Տղայութեան գրոց Ա. զիւսէն մինչև ցոծն՝ հաւանաւորութիւն կամ խաբարութիւն մ'է։

Ճշմարիտ պատկեր և օրինակ անիրաւ դատաստանին ընդդէմ Քրիստոսի, որ ի վիճակայ ի ներքոյ երկրի ի վէմ քանդակեալ զտաւ, և ըստ այնմ գաղափարի՝ զպատահէն օրինակագրեցաք առանց այլայլութեան, որ է այսպէս:

ՍԱՐԵԱ	ՆԻԿՈՂԻՄՈՍ	ՏԻԱՐԱՅԻԱ	ԵՂԻԻՐ
Քարեցուք ի մէջ ըզմոլորեցութիւն ըզ ի կորուստ մեկտախ նայրեհեաց:	Միթէ օրենքն մեր դատեն զոր, եթէ ոչ ըստն ի նմանէ կամ դատենն ի նմա:	Արդ, որ մոլորեցուցանէ զժողովուրդն՝ պարտաւոր է մահու:	Եթէ արդար ևս իցէ՝ ի մահ դատեցի: Քան զժողովուրդն՝ քարոզուի՝ իւրով մոլորեցուցի:
ՅՈՎԻԹ	ՅՈՎԻԹ ԵՐԵՄԱԹԱՅԻՆ	ՅՈՎԱԲԱԹ	ՍԱՊԻԹ
Ընդէր թողու՞ք զայս պայ, զի արժանի է ի մահ վճիռի:	Արդարեւ պատուհասու կոծ լինիմ, եթէ ոչ ոք իցէ՝ ընդ սմանայն քաղաքս որ զայս արդար պաշտպանեցի:	Կապեալ և կաշկաւ դեմ ի շղթայս՝ յաւիտեան յետեցի:	Թէ արդար իցէ և թէ անիրաւ, քայք զի ոչ նեղաշնորհեաւ օրենքսն ծերոց, չէ արժանի կենաց:
ՊՅՂԱՄԵՆՈՍ	ԹԻՓԱՐ	ԲՈԹԻՓԱՐ	ԱԳԻԱՍ
Եթէ ոչ արդար է և ոչ անիրաւ, ընդէր ապա յապաւենօք, և ոչ վազվազակի ի մահ, կամ յազատութիւն դատեմք:	Որենքն՝ ոչ վասն այլոց՝ եթէ ոչ վասն չարութեանցն է նախատեսուի: Վասն որոյ խոստովանեսցի այլաւ այս զյայնքանս իւր և ապա զստատգործանցի:	Ձմոլորեցուցիւն որ ըզնայրենիս և զամբոխն խոռվէ՝ քառեալ պարտ է:	Յանցաւորն չէ անծանօթ պատահաստ ի մահ մատենալ:
ԹԵՐԱ	ՂԱՄԵԹ	ԲՈՋՄՈՒԹ	ՍՈՎԻԹ
Լաւ է զեռ յաքսորս դատել կամ առ կայսր առաջել:	Այնպէս ապառնացուք զի մի՛ նախադասեցի մեզ, ապա եթէ ոչ նաւապետեցի, պատժեցուք զնա:	Ընդէր եզան օրենք, եթէ ոչ պահպանին:	Ոչ ինչ օրենք զան պարտն երբեք ի մահ մատենն. և զինչ ապա մեղաւ այլաւ այս:
ՄԵՍԱ	ԲԱԲԱՆ	ՍԻՄՈՆ ԲՈՐՈՏՆ	ՔԱՀԱՆԱՅԱՅԻՆԱՅԻՆ ԶՐԵԻՆՈՅ ՎՃԻՐ ԿԱՄ ՄԱՐԳԱՐԻՆԱ ԲՈՒՌՅԱՅԻՆ
Եթէ արդար ոք է՝ զարեցուք առ նա: ապա եթէ անիրաւ ի քաց նաւթուք ի մէջ:	Բայց՝ ընդէր եզան օրենք՝ եթէ ոչ զի պահպանին:	Ձոր օրենս ունի ապա, մոլորեցուցիւն:	Ոչ գիտեք քնաւ երբեք զինչ խնդրէք, զի լաւ է մեզ՝ առն միով մեռանել, քան ամենայն ժողովքը դեման կորնել:
ՊԻՂԱՏՈՍԻ ՊՈՆՏԱՅԻՆՈՅ ՎՃԻՐ		Նախարարին նրէից Պոնտացու Պիղատոսի վճիռ մահու դատաստանի, որ եղի իսկ ի քաղաքն Երուսաղէմ, ի սովորական տեղւոյն դատաստանի յանուանեալ Կապաղաւ: Յամի Քրիստոսի 34, յապրիլի 3:	

Տպեալ յամի փրկոթեան մերոյ 1784, յունիսի 8, ի Սանկտսկետրոքոք:

Գ. Թադևոսի Պիղատոսի դատաւորի, զոր գրեաց յաղագս Տեսաւն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի առ Տիբերիոս կայսրն ի Հռովմա — Սոյն թուղթն արդէն իսկ քառասուն երկու տարի առաջ Բագմալիայի միջոցաւ ծանօթացած էր բանասիրաց. նոյն ժամանակի հրատարակչն պատշաճ համարած է միայն « երկու գիրաւոր տարբերութիւններ ունեցող ձեռագիրները հրատարակել », երկու օրինակներն ևս դէմ առ դէմ ապագրելով. մինչդեռ սոյն հատորին մէջ տպագրուածն բազմաթուած է — բաց ի յիշուածներէն — ուրիշ երեք օրինակներու հետ ևս :

Ի սկզբան սոյն գրոցս դրուած է նախ Պիղատոսի առ Տիբերի կայսրն գրած մէկ թուղթն, յորում մի առ մի կը նկարագրէ Քրիստոսի Երուսաղեմի մէջ կատարած սքանչելագործութիւնքն, ինչպէս ի ժամ խաչելու թեան՝ նոյնպէս նաև յարովթեան պահուն կատարուած ահալոր տեսարաններն, և վերկայելով Քրիստոսի անմեղութեան, կը ջառայ ինքզինքն արդարացնել, բոլոր յանցանքն Հրէից խուժանին և քահանայից վերայ ձգելով. կայսրն արդէն իսկ ի համբաւոյ լսած լինելով, և միանգամայն Պիղատոսի յիշեալ թղթովն ստուգելով իրողութիւնն, սատիկ զայրացած « առաքեաց զինուորս ըմբռնել զՊիղատոս և կապանօք ածել առաջի իւր... ի Հոռոմ » . զինուորքն իսկոյն կը կատարեն հրամանը, և շղթայակապ ի Հոռոմ կը բերեն զՊիղատոս : Կայսրն « ի տաճարի կողմն » բազմած է իւր գահին վերայ, ինչպէս նաև սինկրիտօք և հռովմացեաց մեծամեծներն . յատեան կը կանչուի Պիղատոս, և կը սկսի հարցաւորած ընել նոյն իսկ կայսրն . առ որ Պիղատոսի պատասխանն կը լինի. « Անպարտ եմ ես յիրացդ յայդմանէ . այլ նախարարք և բազմութիւն ժողովրդեանն Հրէից եղին զատապարտողը նորա (Քրիստոսի)...

Հերովկէս և Արքեղայոս և Փիլիպոս, Աննա, Կայֆափա... և քահանայք », և այլն : Ի վերայ այսր ամենայնի Պիղատոս չ'արգարտաւար. վասն զի կայսրն կ'ըսէ, « Պարտ էր քեզ պահել զնա զպուշտութեամբ... և գրել ծանուցանել մեզ զնմանէ, և ոչ հաւանել կամաց նոցա և հանել ի խաչ զայնպիսի այր արդար, որ այդպիսի բարի նշանա իցէ գործեալ, որպէս և գրեցեր ի նամակի թում... սա ինքն Քրիստոս որ թագաւոր էր Հրէից » . այն ինչ կայսրն բերնէն Քրիստոսի անունը կ'ընէ, իսկ և իսկ մեհնին մէջ եղած բոլոր կուօքերը և դից պատկերներն զետին կը կործանին և ջարդավորուր կը լինին : Ասեմակալք անհնարին երկիւղել պաշարուած, կիսամեռ հագիւ իրենք զիրենք տաճարէն դուրս կը ձգեն : Այս գեպիս վերայ կայսրն աւելի ևս զարհուրած և զայրացած ընդդէմ Պիղատոսի, երկրորդ օրն անմիջապէս դարձեալ ի Կապիտոլին բերել կու տայ զինքը, և վերստին հարցուփորձիւ ըննելէ յետոյ, հանգերձ սինկրիտոսօք հրովարտակ մը կը գրէ առ լիկիանոս՝ արեւելից նախարարն . յորում խտտի կը պատուիրէ անմիջապէս Երուսաղեմի մէջ և նորա շրջակայքը զբռնուած բոլոր Հրէաները սրէ անցնել և ցիր ու ցան ընել . իսկ Ալքիտոս կամ Ալփիտոս անունով մէկու մ'ալ կը հրամայէ Պիղատոսի գլուխը կտրել, վասն զի՝ « սա, կ'ըսէ, ամբարշտութեամբ մեծաց զձեռն իւր յարգարն յայն որ անուանեալ կոչէր Քրիստոս... » :

Ասկէ վերջ կու գայ՝ Այլ օրինակ թըղթովն Պիղատոսի առ Տիբերի, որ շատ համոտ է բաղդատութեամբ առաջնոյն. վերջը կան հետեւեալ քանի մը սողերն, յորում Պիղատոսի մահը ուրիշ կերպ կը պատմուի. « Նոյն ժամայն առեալ զՊիղատոս՝ նաեւ ցին ի Հոռոմ. և նա զանձն իւր ընկենայր ի ծով, և խեղդամահ սատակեցաւ¹. և զթուղթս

1. Իններորդ դարու մէջ ապրող Զաքարիա Կաթողիկոսն՝ որ Քրիստոսի Տնորենակնաց վրայ գրած այլ և այլ ճառից մէջ յաճախ անվաւեր գործութիւններէ կ'ըսէ, և փոխառութիւններէ կ'ընէ, հետեւեալ կերպով կը պատմէ Պիղատոսի մահն. « Յորժամ եհաս լուր համբաւոյ մահու նորա (Տիբուսի) ի Տիբերի կայսր հռովմա-

յեցեաց որ տառութեամբ և բարկութեամբ առնուի ի Հռովմ զՊիղատոս, զի զայն համարձակեցաւ գործել առ Փրկիչն՝ առանց կայսերական հրամանին : Եւ Պիղատոս զարհուրեալ ի ցառմանէ թագաւորին, դաւ անձինն արար՝ ի նաւարկութիւնն՝ ի խոր Ուկիանոս ծովուն, և կինն անցեալ յարեցաւ յառաքեալսն Տեսաւն, և եղև

զայս եկող վասն փառացն Գրիստոսի՝ որ է օրհնակ յաւիտեանս, ամէն »։ Ասոր կը յաջորդէ՝ առ Տիրբը գրուած ուրիշ թղթոյ մի պատարեկն, որ է Դ. Թռաղը Լեւոնաշէյա Պոքլիոսի զԵիսուսէ Նազովրէցոյ։ — Թղթոյ լատիններէն ընազիրն, ինչպէս գիտն ընթերցողը, տարիներով առաջ գտնուած է ի Հոովմ, Կեսարիոնի դքսին պալատան դիւանին մէջ, որուն ամբողջական թարգմանութիւնն եւ, — աշխարհաբար լեզուով, — հրատարակուած է 1856 տարւոյ Բազմ. Հանդիսի ԺԴ հատորին մէջ։ Ներկայիս հրատարակուածն, ինչպէս ըսինք, պատուով մ'է այդ ամբողջական թղթոյն, վասն զի ի սկիզբն և մասնաւոր ի վերջն պակասաւոր է. իսկ թարգմանութիւնն պայպիսի լեզուով մ'եղած է, որ յայտնի կը ցուցնէ հետեակ և տգէտ գրչակի մը գործ լինելն։ 1880ին ի Մուկուտ ապուած՝ « Ուղղափառ Հանդիսի »¹ մէջ, Պր. Մկրտիչ Էմին հրատարակած է « Անվանու ունոր գտնուած հայերէն գրուածք, իբրեւ նման թղթոյն »² զոր առ ծերակոյտն գրեց Պոքլիոս Լեւոնաշէյա վասն Գրիստոսի »³։ Չգիտեմք արդեօք նոյն է այս մեր հրատարակածին հետ։

Անցնինք այժմ հինգերորդ գրոց որ է Ե. Տեսիլ ամենասրբուհոյ Աստուածածնի զոր ետես ամենօրնեալն, յաղագս տանջանաց մեղաւորաց չ. — Տեսլեանս տասնամէկ օրինակը կը գտնուին մեր մատենադարանին մէջ, և որովհետեւ մին միւսէն այնքան տարբեր են, որ կարելի չէր ասոնց միջին ընազիր մը ընտելն, և մնացած տասն օրինակաց տարբերութիւնքն ի ստորեւ իջեց նըշանակել, հետեաբար պատշաճ համարուած է իրերանման օրինակներն առանձին հինգ խմբերու վերածել և այնպէս ի լոյս ընծայել. մանաւանդ որ զաղափարողներն ալ ան-

զգոյշ ումանք լինելով, ըստ կամի կրճատած և համաոքած են գրութիւնս, տեղ տեղ ալ իրենց կողմանէ յաւելուածներ ընելով, ինչպէս, Գ. Խմբի ընագրին մէջ յաւելուած են բաց յայլոց՝ հետեակ կէս աշխարհաբար տողերն, որք կը պակսին միւս օրինակաց մէջ. « ... Լացէք, և լալով երգել զԳարբիւ. միթէ յողբս շարժել՝ որ զայ զմեր հոգին քակել. զմեզ յահեղ ցաւս վճարել. լաւ էր յաշխարհի հրով այրել, քան անշէջ հրով կսկծել, լաւ էր որ կտրտատամէ մեռանել քան անմահ մնալ և տանջիլ, անօգնական մնալ՝ քան թէ արարչին յաչաց ելիլ. չկամի որ մեզ ողորմել, մեր ստեղծողն է մեզ խոռովել, այնպէս կսկիծ է տուել, որ լալու չունիմք դազարել. է՛նց սառնամանիք է և ցրտել, որ կրճատումն ատամանցն է ելիլ »։ ուրիշ տեղ, մ'ալ կ'ըսուի « Եւ որ կին որ քրդու տղային ծծի տայ, նա մասն ի Գրիստոսէ չունէ »... և այլն։

Գրոցս վերնագիրն արդէն պատկերն է մէջը պարունակուած նիւթոյն։ Յետ Գրիստոսի մասն հունն և համբաւնալոյն, Աստուածածին ըստ սովորութեան Զիթենեաց լեւոր կը յաճախէր աղօթելու համար։ Անգամ մ'ալ այդպէս աղօթելու գնացած լինելով, կը յիշէ դժոխոց մէջ տանջուող հոգիներն, և կը խնդրէ Աստուծոյն որ առ ինքն զրկէ զՄիջայլէ հրեշտակապետն՝ որպէս զի ցուցնէ իրեն՝ այդ հոգիները և նոցա կրած այլ և այլ տանջանքները։ Աղօթելն լսելի կը լինի, և Միջայլէ հանդերձ իւր ցնդովն կը ներկայանայ Ս. Կուսին, որ կը սկսի հարցնել Հրեշտակին. « Բանի տանջանք են որով տանջին ազգ մարդկանս. որուն կը պատասխանէ Հրեշտակն. « Անթիւ տանջանք են ». ապա կը բանայ զմիտոց զըռները, և կը սկսին երթալ մինչև յանգուծնալ կը տեսնէ Ս. Կուսն բոլոր մեղաւոր հո-

ընդ հաւատացեալս »։ Ճարտնտիր Գ. Մատեն. վանաց։ Իսկ Եւսեբիոս իւր Պատմ. եկեղ. երկրորդ դարութեան Ե զլիւրի մէջ այսպէս կ'աւանդէ. « Երեսն Գայիտիոս ասի զնմանէն » (զՊիղատոսէ) իմէն անհաւ նա ի ներգութիւնս անհնարինս և ի ցաւս շարաշարս, որ ի բազում հարկէ վտանկի ներգութեան, ինքն եղև սպանող անձին իւրոյ »։ 1. Հատոր Բ, էջ 35, 44։

2. Հմմ. Հայկական դպրութեանց հեղինակ՝

Հ. Գ. Վ. Զարհանալեանի Ողորմանախորաթիւնը, և այլն. ապ. ի Վենետիկ, 1893։

3. Դիտելու էլ տմ' է անշուշտ, Ե Խմբի՝ նոյն է ըսել ԺԱ. օրինակի վերնագրին, որ կը տարբերի միւս օրինակներէն. այսպէս. « Տեսիլ Ս. Կուսին Մարիամու Աստուածածնին, զոր զրեաց Ս. Առաքեալն և աւետարանիչն Գրիստոսի 80 հաննէս, զի նա սպասաւորէր Ս. Կուսին մինչև փոխեցաւ յաստեացս ի վերին երեսաւորէմ »։

գիններն, որոնց իւրաքանչիւրն իւր գործած մեղաց տեսակին համեմատ, զանազան աւատարմութիւններով տանջանքներով կը չարաշարունակէ: Նկարագիր մը քառամեկէ տասնջանաց, որոց նմանն միայն Գառնուի եւ Միլետոնի բղբողներն կարող են երեակայել եւ նկարագրել: Կարգալով սոյն գրութիւնս, ընթերցողի մտաց մէջ իսկոյն եւեթ կասկած մը կը ծնանի, թէ արդեօք Գառնուի՝ իւր հրաշակերտը գրելու միջոց՝ ներշնչուած չ'է այս կամ նման գրութիւնէ մի. — շատ հաւանական կը թուի:

Կը մնայ մեզ քանի մը տող եւ Ս. Կուսին վերափոխման կամ ննջման վերայ գրել եւ վերջացնել: Արդ, այս վերջին գրութիւն, որ է Ջ. Երանեղոսի Նիկողայեանսի ասացեալ յաղագս ննջման Մարիամու Աստուածածնի վրէժաւ կուսին, տպագրուած է հինգ գրչագիր օրինակաց բաղդատութեամբ. պարունակութիւնն նոյն է Յովհաննու Աւետարանչի ընծայուած Պատմ. եւրպան Ս. Կուսին¹ անվանը գրութեան հետ, մանաւանդ թէ աստի օգտուած է, ինչպէս արդէն կը յիշատակուի մէջը (463). « Եւ պատմեաց Յովհաննէս զամենասուրբ Կուսին, (թէ) որպէս առ հրաման ի Տեառնէ ելանել յաշխարհէս, եւ վասն այսորիկ ժողովեաց զմեզ Տէր, զի յարկեացուք զնա ի հանդերձեալսն որպէս եւ կամեցաւ արարելն ամենեցուն »:

Անարկս չիակած, փափաքելի էր անշուշտ խօսք մի եւս ժողովածոյիս հայերէն թարգմանութեանց ժամանակին վրայ ըսել. սակայն որովհետեւ ստոյգ յիշատակարան մի չունինք ի ձեռին, անոր համար հարկ է որ առ այժմ ենթացողութեամբ միայն զնենք ը եւ յաջորդ դարուց մէջ կատարուած, Մեր այս ենթացողութիւնն անշուշտ ձրի պիտի չհամարուի՝ եթէ նկատի առնուինք որ հայկ. մատենագրութեան այդ ժամանակամիջոցին մէջ՝ առաւելապէս յերեւան կու գան եւ կը

յիշատակուին անվաներակած կոչուած կարդմը գրուածներ. ինչպէս ի Ճառս Զաքարիա կաթողիկոսին թ գարու մէջ, ի գիրս հայ Ստոյգ—Եպիփանու, նոյն ատենները եւ կամ քիչ առաջ խմբագրուած. ասոնցմէ զատ եւ վերջը՝ երկուստասներորդ դարու ծանօթ երկու վարպապետաց՝ Իգնատիոսի եւ Սարգսի՝ վկայութիւններն եւս՝ զորս նախնաբար յիշեցինք: Բաց աստի՝ զլուսաւոր վկայութիւն մը եւս ունինք Սամուէլ Անեցւոյ եւ Կիրակոս Արեւելցւոյ պատմութեան մէջ, յորում՝ կ'ըսուի, թէ « ի տասներորդ ամի տեսնու Սրբահամու, ե յերեսներորդ եօթներորդ թուակաւնին հայոց... ամենք թարգմանեցին զնոցա (այսինքն՝ ասորի նետտրականաց) սուս գիրս, զԳորտոսակ, զԿիրակոսակ, զՊողոսի տեսին, զՌաբանայ ապաշխարութիւնն, զՏիարգէլ Մանկութիւն Տեառն, ե զԵրիսու ե զՃիւն օրհնութեան, ե զԱնթարքելի մատեանս, ե Աւետարանի մեկնութիւն զՄանեայ ». Կիր. պատմ. Այս ե ասոնց նման վկայութիւններ կը զըսնուին նաեւ երեքտասներորդ դարէն եւ այսր եղած մատենագրաց ոմանց ըով եւս, զորս աւելորդ կը համարիմ հոս ի մէջ բերել:

Հ. Ե. ՏԱՅՈՅԻ

Ենորհակալութեամբ ստացած ենք հետեւեալ նոր հրատարակութիւնները:

ԺԱՌԱՆԳՆԵՐ — Ատրպետ, 1899. գինն է 1ր. 30կ. Նոր Նախընթաց:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ — Ղ. Աղայեանց. 1898. Գինն է 20 կ. Թիֆլիս. Տպ. Մ. Գ. Ռոտինեանցի:

ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿԻ ԱԼՔՈՍԻ (Ա. մաս) — Յովհաննէս Մայիսեան. 1898. Գինն է 40 կ. Թիֆլիս. Տպ. Մ. Գ. Ռոտինեանցի:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ — Ալեքսանդր Խատտաթեան. Երկրորդ հատոր. 1899. Գինն է 1 րբ:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ պղծատախնամ ընկերութեան Զմիւռնիոյ. հաստատեալ 1896ին. Իգմիր. Տպ. Մամուրեան: 1899:

L'Idiome des INSCRIPTIONS CUNEIFORMES Urtariques, par Joseph Sandaljian. Rome, 1898. prix fr. 1-25 c.

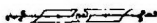
ՄԿՐՏԻՑ ԵՆԱԼԱԵ եւ իւր տաղերը: Յաւելուած. Միլեդաթեան տաղեր զարկուած

1. Այս անվանը գրութիւնս ալ, ինչպէս նաեւ Ս. Գրեգորիոսի առ Տիտոս գրածն, պէտք էր ըստ ինքեան ոչինչ հատորիս մէջ գետեղել, սակայն ուշացողութիւնէ վրեպած լինելով՝ մտադիր ենք առանձին հրատարակել մերձաւոր յարմար առիթի:

վերայ. — Կ. Կոստանեանց. 1898 Պին ? • Տպ. Մայր ԱՊՈՒՅՈՒՄ Ս. Էջմիածնի Վաղարշապատ :

The story of AHIKAR from the syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic versions. By F. C. Conybeare, P. Rendel Harris and Agnes Smith Lewis. London.

Առ այժմ Քաղմավայի զրախօսական բաժնի տեղւոյ սղոթեան պատճառաւ, զայնց կ'ընենք վերայիշեալ հրատարակութեանց վրայ զրախօսական ակնարկ մը տալու :

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԷՆ ԴԷՊ Ի ԱՆԿԻՐԻՒՄ

ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ ՏՅԵՆԿԱՌԹԻՒՆԵՐ

(Եար. տնս յէջ 27)

Երկուշաբթի, 26 ապրիլ.

Փոքր, նեղ և գծաւորեալնիլ փողոցներէն անցնելով, — որոց մէջ՝ մերթ ընդ մերթ կը հանգիւյթմ ճարտարապետական կոտորելու — կ'ուղղուիմ գէպ Ի Անկիւրիոյ բերդը : Զամբան ինծի հանգիւյթող կանայք խնամքով մը կը քողարկեն իրենց զէմը, և կամ գէպ Ի պատը կը զսոսնան, ինծի շնայելու համար. տղայք սեւեռեալ աչօք երեսէս Ի վեր կը նային, և ծծողելով՝ շապատը կը կոշեն զիս : Անկիւրիոյ այս մասին մէջ թուրքերն միայն կը բնակին : Անկիւրիոյ բերդն՝ որուն պարիսպներն մինչև բլրան կ'են կողը կ'իջնէին, իւր վեհ գերբին համար նոյն ժամանակաց ամենէն զարհուրելիներէն մին էր. ներքին մասն պէտք էր անմատչելի ըլլար, ըստ որում ամրացած էր կրկին շրջապատով մի պարսպաց՝ որոնք շինուած կամ լաւ եւս ըսել՝ նորոգուած էին հին շէնքերէն հանուած աստղաձևերով. Մենէմէտ Ալի վեբըտօն շինեց այս պարիսպներու մի մասն, յամեն 1833 :

Աջերս հիացմամբ մը կը հանգչին ճարտարապետական բեկորներու քանակութեան մը վերայ, որոնք իբրեւ գործատան մը ա-

տաղ՝ իրարու հետ աղուցուած են, յորոց մանաւանդ ոմանք շատ կարեւորութիւն ունեցող կտորներ են. կը սքանչանամ բազմաթիւ յունական և հռոմէական արձանաքրտութեանց վերայ՝ որոնք ամենապղծեղիկ տատերով զրուած են : Բերդին վերնագոյն մասին մէջ՝ որ այժմ վառօգարանի վերածուած է, կը տեսնեմ առիւծ մի ոտքի վրայ ելնելու դիրքի մէջ, յիշուի շատ հիանալի և յարգի գործ մ'է յունական արձանագործութեան, որոյ պատուանդանի անկիւններն զարդարուած են արմատենոյ տերեւի ձևով զարդագործութեամբ : Գնանի մը քայլ անդին կը տեսնեմ դարձեալ ահագին մեծութեամբ կարկաստկոյտ մը, որոյ մասին առաջնորդս ինծի կը պնդէ, թէ առկայ Մեհմէտ անձամբ փոխադրած է հոն զիմացը գտնուող բլրան վրայն. ևս զինքը իւր բարի հաւատքին մէջ թողում կը սկսիմ գիտել զայն, և ահա կը նշմարեմ անոր վրան յարձակողական բարան մի :

Ճիշդ այն տեղւոյն մէջ, ուր այժմ վառօղ կը պահեն, կայ երկաթեայ գնակ մի զինուորական պահպանութեան ներքեւ ուսկից կը մտցուի շրջափակի մը մէջ որ իբրեւ գաւիթ կը ծառայէ 700 աստիճաններով օանդուլի մը որով կ'իջնուի բլրան ստորտը. տակէն կ'անցնի Էնկերէ տաշտ, առակ մը որ կը վազէ հովտին մէջ, և ուրիշ անմեղանալի սանդղով մ'այլ կ'ենելուի զիմացը գտնուող բլրան վրայ, որ իբրեւ զիտելու և հսկողութեան տեղ կը ծառայէր Անկիւրիոյ ճաղադաշեաց : Առակին տակ, աւելի եւս կ'ընդլայնի զետնափորն : Կայ խոշոր սենեակ մ'այլ՝ որ իբրեւ տանջանաց տեղ կը ծառայէր բանաւորելոց : Դուռը ցցուած մասն՝ այսինքն է հսկողութեան տեղն, շատ հիանալի և բանաստեղծական զիրք մ'ունի. պարիսպներն շինուած են բլրան ծայրին վրայ՝ որ գրեթէ ուղղահայեաց կ'իջնէ գէպ Ի հովիտը, և պարագրուած են կրկին շրջապատով մը զոր բանի մը կոտորներու մէջ կ'ընդհատեն զետնին խորտաւորուած թիւններ : Այս բարձրութեան մարդ հրաշալի տեսարան մը կը վայելէ :

Դանգաղաքայլ կը վերադառնամ գէպ Ի

ցած քաղաքը և կանգ կ'առնում պարսպի կտոր մը լուսանկարելու համար, յորում կը նշմարեմ բազմաթիւ ճարտարապետական բեկորներ:

Բերդէն դուրս ելնելէն վերջը՝ Պազար գաղաւթոս կոչուած դռնէն կը մտցուի վաճառանոցը. սա թէպէտ և ոչ իսկ ըստ փոքու մասին չունի կոստանդնուպոլսոյ վաճառանոցին ոչ ընդարձակութիւնը և ոչ հարստութիւնը, սակայն հոն տեսնուած տիպերու զանազանութեան մասին շատ հետաքրքրական է. ամենէն աւելի հետաքրքրական մասն այն է՝ ուր կը վաճառուի քիֆթիք՝ որ է այծամազն. այս վաճառանոցը բոլոր իւր երկայնութեամբը կը կտրեմ կ'անցնիմ և յետոյ քայլերս կ'ուզեմ զէպ կ'Արապ ձաւիմ՝ որ կ'ըսուի նաև Ասլան ձաւի, մըզկիթին գաւթին մէջ գտնուող առիւծին պատճառաւ: Պատն գրեթէ ամբողջապէս կառուցուած է հին շէնքերու կտորներով, ունի չորս հատ շնաշխարհիկ հոգովէական կամարի պիւստեր. բաւական յարգի բաներ են նաև երկու մտրմարեայ առիւծներն՝ որոնք և միանգամայն օգտակար կերպով գործածուած են պատի շինութեան մէջ:

Պարսպի գաւթին մէջ կը գտնուի շատ լաւ կերպով պահուած գործնածք մի՝ բայց հասարակ զծագրութեամբ, բաց տասի բազմաթիւ դրուագներ, խոյակներ՝ նեղ վարի մասն՝ և վերինը լայն, ինչպէս այն եզրիպակնացն՝ որոց բովանդակ զարդագործութիւնը կը կազմեն ափսոսանք փորուածքն՝ զորս և մերթ ընդ մերթ կ'ընդհատեն նեւառանքներն. նստած առիւծ մը՝ որ քիչ մը կը յիշցնէ ասորական առիւծները, սա չքեղ է կը ամբողջութեան մէջ և հրաշալ կերտ, որ պակսի միայն կնիքին: Մինչ զիս ես լուսանկար կը հանեմ, չորս կողմս պատեր է ահագին բազմութիւն մի կանանց և մանկանց՝ որոնք կեցած կը զիտեն զիս իրարու մէջ խօսակցելով. սոյն պահուն վրայ կու գայ նաև պտտա հանքով մը միկիթի աղբիւրէն ջուր առնելու համար, և ինծի այս շնորհալի քաղաքավարութիւնը կ'ընէ. «Այս խոնքն (պտ. տոմսով) ալ սակէ աւելի լաւագոյն տեղ չէ՞ գտած գալու լուսանկարելու

համար»: Ես յանկարծ լուսանկարի գործիքը կը զարժենմ զէպի խումբ մի կանանց՝ որոնք առջեւ կեցած կը ծածկէին լուսանկարելիք կտորս, մէկ մ'ալ Բնջ ահսնեմ, ասոնց մէջ յանկարծ կը տրէ շփոթութիւն մը, ամենքն ի միտսին կը սկսին փախչիլ: Տեսարանն ամենահետաքրքրական է: Մայրերն զարհուրած կը կանչեն իրենց որդիքը, վախելով թէ կրնայ այդ լուսանկարէն կախարդական բան մը յառաջ գալ. իսկ հոն ներկայ եղող քանի մը էրիկ մարդիկ ալ չեն գիտեր, ծիծաղին թէ հաստք ընծայեն իրենց կանանց...:

Շարայարեկի

...~::~~::...

ԶԱՆՈՒՄ ԶԱՆՈՒՄԻՅ

1. Անտիոն: — 2. Զամուգամը: — 3. Հայ ծարտարապետ մը: — 4. Բարերարութիւնը: — 5. Հուճարոյ և Դրամսիրուածիոյ ազգայնոց: — 6. Սթափուսմ: — 7. Զոռակցամը: — 8. Բամետէր:

4. Անանիտ. — Փարիզու ազգային հանդիսի 4 թուի գանազան յողուածներու մէջ, հետաքրքրական է նոպար փառայի կենսագրութիւնը: Անշուշտ Պ. յողուածագիրը (Ա. Յօպանեան) թոյլ կու տայ արձագանգ ըլլալ իւր գրածին հետեւեալ մի քանի տողերուն: Իր ցեղը պիտի պամծայ իմով, իմչպիս ինքը կը պարծենար իր ցեղով, իր ամուսն յարգամբի կը հրաւիրէ օտարները հայ ազգին Ոկտտմամբ: Նուպարի մահուան առթիւ եւրոպական մամուլը մէջ ելեցած բազմաթիւ յօդուածները, մեծ համագոյցալիմ մերթողին հետ, մերթող կը հիսնեն այն ցեղին՝ որուն կը պատկաներ անիկա: Նուպար փառա իւր բարձր դիւանագիտութեան ձիրքով, հայուն յարգանաց արժանի դէմքերէն առաջիններէն է: Միտթարական չէր այսպիսի մեծ անձնաւորութեան վրայ՝ կարգալ զրպարտութիւններ՝ որք հիմնովին ճարտարութենէ հեռի էին: Հայ Պիպարքը ուզեց ապրիլ և ապրեցալ, իւր սրտին սիրելի ազգին նիւթական և մտաւորական յառաջագիտութեան համար. թէև ազգային ա-

պերախառութենէն մղեալ, երբեմն ըսած է «նստայն ազգին արդդած եմ» . բայց իւր յարատեւանբաւ բարերարութիւններն, խօսքին հակառակը կը ցուցնէին : Հայ պատմութիւնը, այս անձնաւորութեան ազգասիրութեան վերայ փոքրիկ արատ մ'իսկ ձգելու կ'անհրաժեշտ չէր : որչափ որ օգնութեան հասաւ տառապեալ եգիպտոսին, բայց չմոռցաւ իւր ազգը, ինչպէս ինքն իւր բերնով ըսած է .

Եւ կեանքս մովսրեցի եգիպտոսի, որովհետեւ ըստ իմ առջիկայ այդ գործը հանեց . հրապուրուեցայ ամիկը, կապուեցայ : Բայց օտար երկրի մէջ այդ գործունէութիւն կրքեր լնծի չմոռցուց որ հայ մըն եմ . երկու երեք քան ըրած եմ զեղիւ համար, բայց կը կործնեմ թէ աստուծոյ ամենէն կարեւոր բաներն եմ որ կրնայի լնծել : Հասցելոյ ճանապարհամ վարժարանիմ հաստատումը օգնեցի միւլթապէս . վ . Լամկուպլիմ 25,000 ֆրանք ստիւ, զգալի քիւ չայցոյ պատմութիւնը ֆրանսիացիներ թարգմանէ և ֆրանսիայի մարիցընէ չայցոյ անցեալը : [Աւելորդ չենք համարիր ըսն-

լու որ նաեւ մեկեանս եղաւ Վ . Զ . Ալիշանի Սիսուանի Գաղ . տպագրութեան : Այս ընտիր աշխատութիւնը Փայային մահաւորէն շորս հինգ ամիս առաջ աւարտած էր՝ բայց ինչ ինչ տեսակէտներով Հրապարակելն յետաձգուած էր . Վսեմ . Փայային արդէն առանձինն նաւակով ծանուցուած էր երկիս տպագրութեան աւարտիլն : Եւ Պիրլիի վերաժողովիմ ատեն, ճրագիր մի պատարաստեցի հայկական գաւառներու համար և առաջարկեցի որ ես ներկայացընեմ՝ զայն վերաժողովիմ :

Նուպար փայա, ոչ այնքան եգիպտոսի կամ իւր Հայաստանին նուիրած էր ամբողջ կեանքը, որչափ Արքադառնեան : Այս վսեմ առաքիւնութիւնը՝ որ ժողովարարաբար քիւրտան միայն ծանօթ է, իբրեւ սիրելի, պաշտելի և համակրելի խոհանք էր . ինչպէս Պ . Զօպանեան կը գրէ . Նուպարի գործը եղած է՝ սկիզբէն միմեւ վերջը՝ գտնել միջոցներ մարդկային յարաբերութիւններուն մէջ աւելի արդարութիւն, աւելի կամեմատելութիւն գտնելու համար :

— Բոլորս միաս խոշոր քառերը խախտու եմ, կ'ըսէր (Նուպար) . ԱՐԴՄԻՈՒԹԻՒՆԸ միայն իրական է : [Բարդը կեանքս այդ քառը կրկնած եմ . — Հանգուցեալը նոյն բառն կրկնեմ ու զործագրեմ է . գիտնալով որ այդ տառքի նուիրելը անհրաժեշտ է, մանաւանդ դիւանադարեանց կամ վարչականաց :

2. Զանալանք . — Հայ կարօտեւոց Նուպար փայա երեք միլիոն ֆր . կտակած է :

— Ֆիրիպէի (Պուլկարիա) ազգային գաղութին վիճակը խիստ տխուր է, չնորհիւ իրենց երկպառակութեան :

— Մուկլայի Տրուսազոր օբեքայի մէջ ծանօթ ազգային գուսանն Պ . Բ . Ամիրջան խիստ յայդդակ կերպով Լուսնայի դերը կատարած է, որով արժանացած է դափնեպսակի :

— Խանդավառ սրտիւ Ռուսաւայ ազգային կատարեցին Տիկին Սաթենիկ Զմէկեանի երեսուն հինգամեայ դերասանական յորեւ լեանք :

3. Հայ ճարտարապետ մի . — Բագմալիպը առիթ ունեցած է մի քանի անգամ խօսելու Հայ ճարտարապետ Լեւոն Կիւրեղեանի վրայ, որ իւր գնահատելի կարողութեամբը Հոսմ գեղարուեստից Ակադեմիային մէջ Հայ ազգին համար պատուարեք դէմք մը Հանդիսացած է : Սորա մասին Բագմալիպ ամփոփ տեղեկութիւններ տուած է, զոր մեր ընթերցողաց աւելորդ չենք համարիր ներկայացընել :

Երիտասարդ արտանապետ մի . — Հայ ճարտարապետներուն դատակարգ վստիւծ յաւելում մ'ունեցած է վերջին ժամանակներու : Էւտոն էՖ . Կիւրեղեան թէեւ հազիւ 30ամեայ, արդէն ամուսն ուն չիմած է իբրեւ ճարտարապետ, ծեռնեւրէց և յուսակոց ճարտարապետ մի : Պրայէրեանի այս բնիկ ճրայիգործի մոլիկիմ աշակերտն իր դասակալ ուսումը վեներեանի վարժարանում մէջ կատարել է ետը, Հոսմ գաղած և Գեղարունալը Ակադեմիայիմ աշակերտած է, յետոյ ժարտարագէտներու կամ Նիկրայափնիւրու վարժարանը մտած է, և երկուքիմ մէջ ալ ուսանելիս քմեմթիւններ տալով, գաղտնէ պետկի հանդիսացած է : Իւ ճարտարութեամ յաշող փորձերը ստուծ է Պուլկարիոյ մէջ, ի Ռուսմու, ի Վառնս, և մանաւանդ ի Սփիա, մասնակցելով ճարտարապետական մրցումներու, և իր ամուրը դրոշմելով կարեւոր յատակագծերու մերքեւ : Վառնայի թատրոնիմ յատակագծելու միջոցն մէջ, 1000 ֆր . ի միջանակը շահած է, և հանրակի կամ պետական ու մասնաւոր այրեալ շէնքի կառուցած է հոն : Բագմալիպի պուլկարական թղթակցութեան մէջ եւս քանիցս զովստի յիշուած էր իր աւուրն : Ժարտարապետութիւնը տեսակամօրէն ունեւլմ ետը, քաշավարժ վարպետներու քով

ծառայելու և արուեստը գործնականապէս կատարելագործելու փոյթ տարած է: Արդէն ունի մէկ ոսկի և եօթն արծաթ շքադրամ, և կը յաւսնոյ որ ամենց վրայ փայլուն յարելուամբ պիտի լլլամ յաշոյ ասպարէզի մը մէջ: Իր շինութեանց մէջ, պարկեշտութիւնը, ճաշակն և խնուստիս յարկութիւնն իրարու հետ հաշտեցնելու գաղտնիքը գտած է, որ այս ալ, ըստ մեզ, ամենէն նախամեծիկ շքադրամ պէտք է համարել երկրտասարդ ճարտարապետի մը համար, որուն առջեւ բաց է ապագան:

1. Կիրեղեան իրօք փայլուն ապագայի մը նշոյններն սկսած է հառաքայթել, որոյ նման ուրիշ ազգային ճարտարապետք ալ պատուաբեր կացութիւն մը պիտի ունենան, եթէ ազգը շէնողապի լրագրական և նիւթական խրախոյսներով օգնել անոնց:

4. Բարերարութիւնը. — Մշականուն Կարենցի բարերար մը 40,000 ռբ. ի արժողութեամբ նուէր մը կտակած է Պօլտոյ Ս. Փրկչի Հիւանդանոցի որբերուն:

— Ձամայեան Կարոս ամուսն կը գրէ Արեւելք] հայուն զաւակները, իրենց հօր ամուսնային անթիւ և ամեր յիշատակը յարգելու համար, խոստացան տարեկան 600 ռուպլի յատկացնել հայ ուսանող մը պատասխանման զրկելու որ քարծրագրու ռուսացի հետեւի:

— Պարսկաստանի Բարեգործական ազգային ընկերութեան կը նուիրուի 2200 ռբ.: Գաւառիս (Դաւրէժ) ազգայինք, այսպիսի նուիրատուութեանց խիստ կարօտ են. պէտք է դանդաղել օգնութեան հասնելու մեր հաշտութեան երջաններուն:

— Պ. Ա. Պօղոսեան 10,000 ռբ. կը նուիրէ Տփղիսի Հայոց Հրատարակչական ընկերութեան:

— Ձանապան բարերարներ Ատրպատականի հայուհեաց բարեգործական ընկերութեան նուիրած են 1420 զրան գումար մը, ի նպատակ ազգային կարողութեան:

5. Հունգարիոյ և Իրանականիոյ ազգայինք. — Ա. Փիփաս ստորագրութեամբ (Տես Հանգէս Ամսօրեայք Փետր. 1899) բանասեր մը թէ է ոչ լիուրի, այլ ամբողջ տեղեկութիւն կու տայ Հունգարիոյ և Իրանականիոյ ազգայինք վրայ. ըստ յիշեալ բանասիրին ազգայինք այս տեղերն գաղթեր են 1654-1672ի ժամանակներն. և սոյն կողմերն կը գտնուին Örményes (== Հայոց, Հայկական, Հայաբնակ) անուամբ ութ գիւղ: Կը գրէ, ըստ պաշտօնական զրոյթնանց, այս տեղերուն մէջ, այսօր և ոչ ազգային մը կը գտնուի, որուն հաստատող քիչ մը զմտարկում է: Սակայն եթէ այս քանի ճշմարիտ ալ լլլայ, առանկ ամուսնականութիւն ունեցող տեղերուն

մէջ, ատեն մը պէտք է որ գտնուած ըլլան ազգայիններ: Բայց թէ ոչ ժամանակներ՝ ստուգապէս չենք կրնար ըսել:

6. Սթալիւմս. — Ոչ միայն արեւմտեան հայ գաղութը սկսած է մեծ կարեւորութիւն տալ կրթական շարժման և յառադիմութեան, այլ նոյն իսկ Պարսկահայք որք դարերէ ի վեր խոր քնոյ մէջ թմբած մնացած էին. ուրախալի է որ լրագրական Ջարդիքներու արձագանգը կը հասնի մինչեւ մեր այս հեռուոր և անշատուած Հայրենակիցներու շնչեաց, և կը սթափին: Կը գրէ Արեւելք (4 փետ. 1899):

«Քաղքիս (Դաւրէժ) Հայերը մտադիր են կեդրոնական դպրոց մը հիտատուել և լրագիր մը հրատարակել: [Courage!] իրենց փափաքն է որ այդ թիւրթիւ խնամուած հրատարակութիւն մը: Ըլլայ. — Շատ գովելի մտածութիւն:

7. Ձիսկցանք. — Ա. Գ. ստորագրութեամբ անձանօթ բանասեր մը Արեւելքի (8 փետ. 1899) մէջ կը գրէ. . . ասնէ ամիս հայերէն հանդէսներու պարունակութեան ցանկը պատրաստած թիւոգիս՝ քաշած ճեղքութիւնմ: Բաւական չէր թիւրթիւն ամուսնը գրել միայն: Այդ ամուսնու թուականակցութիւնն ալ ղեկուն էր: Ողջ ըլլային Վենետիկի ու Վիեննայի ամսաթերթերը. ամենց պարունակութիւնը ձիւս էր և շլացուցիչ. ամենցմով կը մեծարուէր միշտ. թէն Վենետիկի ամսաթերթը քիչ մը զմտարցուց խոզիւրը յօդուածներու միօրինակ վերնագրով մը. Ձիսկցանք թէ Բնչ է մեր զմուսարացուցածը:

8. Բանասեր. — Մեր աշխատակից գրագէտ Կ. Յ. Բանասերն, Կ'աշխատի մի քանի ամիսէն Հրատարակելու Բանասեր անուամբ Պատմական և Լեզուաբանական եռամսեայ Հանդէս մը. և խնամք պիտի տան խօսելու Փարիզու մատուադարանին մէջ գտնուած Հայերէն գրչագրաց վրայ: Բաժանորդագիրն 20 ֆր. Հասցէ G. H. Basmadjian Bd. Rochechouart N°. 112. Paris.

Բազմապէս կը փութայ իւր ամէն ազնիւ բաժանորդաց ուշադրութիւնը Հրապարակելու այս ի լոյս գալիք թերթին վրայ, որ իւր տեսակէտով և ըստ ծրագրին խոստանաց (Տես Բազմապէսի այս պարկին վերջը նորա մանրամասն յայտարարութիւնը) հայ գրականութեան մեծ պակասներէն մին պիտի լրացնէ: Երաւ Հեղինակն իւր պատուաբեր յօդուածներով ի Բազմապէսի և Հանգ. Ամսօրեայի՝ արդէն իսկ ծանօթ գրիչ մ'է, որուն հմբ գրականութեան զարգացման մեծ ազդակ մը լինելուն վրայ երաշխաւոր ենք. միայն թէ ազգը նիւթապէս ասոր օգնելէ չդադրի: Մեր նուիրատու ազնիւ ազգայիններ, այսպիսի անխոնջ և արդիւնաւոր Հայ գրագէտի մը

եթէ բարերար ձեռքով օգնութեան հասնին, իրենց լուսման արգասարբեր ըլլալուն վրայ ամենեւին չենք տարակուսիր :

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Ա Մ Ի Ս

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 21

Ա Ն Գ Ղ Ի Ա

Ա Ն Գ Ղ Ի Ա Յ և Գաղղիոյ մէջ եղած յաւաքութիւնը ցարդ սպանական են. երկու կողմէն ալ, թէպէտ զազանաբար, կը պատրաստուին նաւք և ամբողջութեամբ: Եւ կարծես Անգղիոյ կը ջանայ բռնի ճանչցընել Գաղղիոյ՝ թէ ինքն է Եգիպտոսի աւերն և իշխան: Ըստ լրագրաց կարծեաց՝ պատեւրագմի վտանգ չկայ, թէպէտեւ այսպիսի անստորգ վիճակ մը միշտ կեղակարծ է: — Յայտնի է թէ Ռուսիա ալ կը յորդորէ իւր զաշնակիցը խաղաղութեամբ վերջ տալ խընդրոյն: — Գուլիէմոս կայսրը որ ծայրագոյն Արեւելքի խնդրոց մէջ համաձայն գտնուեցաւ Գաղղիոյ՝ ընդդէմ Անգղիոյ, այժմ եւս գաղղիական զեապանին անձամբ այցելել է և ժամէ մ'աւելի անոր հետ խօսակցելով է: Այս զէպքն վերջը լրագիրք աւելի լրջութեամբ կը խօսին և խաղաղութիւն կը քահագործեն:

Գ Ա Ղ Ղ Ի Ա

Յանկարծական մահ Ֆիելիքս Ֆոր Նախագահին՝ դրաւ այժմ Գաղղիա ծանր վիճակի մէջ: — Այս ցաւալի զէպքս մէջ կու գան կը գումարուին Տրէյֆուսի անվերջանալի խնդիրը, զորաց բանակին անվերջ տահուութիւնը իւր տառջնորդաց վրայ, արդարութեան հաւասար բաշխման վրայ եղած

կասկածը: Ամէն լրագիրք այս երեք կէտերուն վրայ հասարակաց մտադրութիւնը կը դարձնեն և կը համարին՝ թէ Ռուսիա ալ Գաղղիոյ ներկայ վիճակին վրայ լաւ աչքով չի կրնար նայիլ, քանի որ իրեն զաշնակից է:

Մինչդեռ տակաւին ամէն կողմէն կը հասնէին ի Գաղղիա ցտակցութեան հեռագիրք, Գաղղիացիք փութացին յընտրութիւն նոր Նախագահին, և Լուպէ ընտրուեցաւ Նախագահ Հասարակայնութեան 483 քուէիք, հակառակ 270 քուէիք Մէլիէի՝ զոր կ'օղէին յառաջագիտական հասարակայնութեանը: — Լուպէ ծափահարուեցաւ ձախակողմեաներէն և կեցրոնէն, թէպէտ աւշակողմեանը սատուիկ յուզուել էին: Յուսալի է՝ որ Լուպէի նախագահութեամբ վրձնական կերպով լուծուի Տրէյֆուսի խնդիրը:

Գաղղիական լրագրաց ումնք խորհուրդ կու տան գաղղիական վարչութեան, սակաւիկ մի աւելի մեծանձն քաղաքականութիւն գործածել Ալճերիի մէջ՝ եթէ՛ տեղացի և եթէ՛ օտար գաղթական բնակչաց նկատմամբ:

Ի Տ Ա Լ Ի Ա

Խառախա՝ Ափրիկէի խնդրոյն մէջէն անվերջ տանգ ելաւ. վասն զի լրագրաց հանած շառաշներն էին՝ որ շփոթեցին անցեալ ամիս խառախան ժողովուրդը: Ռուս Մանկաշխատուել է զՏիբերէն Ռուս Մակոննենի, և խաղաղութիւնը հաստատուած և վճռուած կ'ըլլի: — Մակայն զիտալիա կը շփոթեն Ափրիկէի խնդիրն աւելի փաշերմոյի և Նաբոլիի համալսարանական աշակերտաց հանած խռովութիւնները: Նախ փաշերմոյիները կոտորելով համալսարանին պատուհանները, գրեթէ բարբառոսութեան հասան. — Իսկ Նաբոլիիները՝ առանց այդ չափազանց կէտին հաւանելու, հետեւեցան քիչ շատ անոնց օրինակին՝ վերջապէս շնորհիւ Պաշէլլիի խիստ սրովմանց և ազգու վարչութեան՝ ամէնքն ալ խաղաղեցան: Բայց, ինչպէս խառախան լրագիրք կը դրեն, այսպիսի զէպքն իտալական ժողովուրդեան վերքերը կը սասակայցնեն, տեսնելով՝ որ հայրենեաց ապական պիտի մատնուի այսպիսի խռովարարաց ձեռք:

քը: իտալիա կը զգայ՝ որ կարօտ է, ինչպէս ամէն տեղ եւ ամէն ազգ, կարգապահ օրինօք ապահովընելու իրեն համալսարան, ներքը:

Իտալիա եւ Գաղղիա սկսան իրարու մեծ տենալ, եւ նոր ջանք մը կայ վերականգնելու իրենց առաջին ժամառականական յարաբերութիւնները. անշուշտ ասանց հաստատութիւնը՝ իտալիոյ բարեփոխութիւն մը պիտի բերէ, ինչպէս որ իտալական լրագրաց ոմանք գաղղիոսէրք կը հաստատեն, եւ իտալիոյ առաջին փորձն ալ զայն կը հաստատէ:

Մ Ի Ա Յ Ի Ա Լ Ե Ա Հ Ա Ն Գ Բ

Միացեալ Նահանգք իրենց յաղթութեան բաղցր պտուղը՝ դասն կերպով պիտի մարտնեն. վասն զի Փիլիպպեան կղզիք բացարձակ չեն ուզեր ճանչնալ օտար զրօշ: Եւ Ամերիկացին մինչդեռ կը կարծէր՝ թէ անդորրութեամբ պիտի վայլէ իրեն աշխատութեանց եւ նեղութեանց արդիւնքը, հիմա սկսած հաշիւ ընել, եւ հարկ կը տեսնէ մնացուն բանակը գրեթէ 100,000 զօրաց միւրածիլ, որ թէպէտ եւ կարգէ դուրս թիւ մը չէ, այնու հանգեք՝ ըստ Չիկուորական գործոց ժողովին հաշուոյն, 150 միլիոն տոլլար կը պահանջէ, այսինքն, 750 միլիոն ֆրանքէն տւելի. — Թէպէտ այլը՝ 290 միլիոն տոլլարի կը բարձրացընեն այդպիսի բանակի մը ծախքը:

Ռ Ո Ւ Ս Ի Ա

Կը կարծուի՝ որ Ռուսիա գործով ալ կ'ուզէ ցուցընել թէ զինադադարման փափաքող է. վասն զի Վիթ պաշտօնէին ներկայացուցած հաշուէն կ'երևի՝ որ հասարակաց շինութեան համար եղած ծախքը՝ գրեթէ հարիւր միլիոն տւելի է քան պատերազմի ծախքերը: Այդ յայտին կը ցուցընէ՝ թէ Ռուսիոյ Չարն ու ժողովութիւնը՝ պատերազմի կողմակից չեն:

ՔԱՂՈՒԱՆ ԵՕՒՌՈՒԱՆՈՅ ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ԹԵՐԹԻՑ

ԱՂԻԻՐ (Թիւ 12), Տիշիւ:

Գուլթեթիք (111.) - Ն. Ա. Տ. Ա.:

ԱՂԱՐԱՏ (Թիւ 35, 36), Վաղարշապատ:

Քաղաքացիք 'ի կոնքաղաց Վեհափառ Հայրապետի — Քաղաքացիք Անտոն օրագրութիւններէց: — Մի անուշադիր մնացած Հայրապետ Ա. Գրիգոր Լուսաւորի տնէց - Կ. Վ. - « Պատարագ » ըստի մասին - Հ. Յ. ԱճԱՌԵԱՆ: — Պարսկահայք: — Տօմար եւ զատկական տուն - Ս. Մ. — Grégoire de Toursի մէկ զխոսն վրայ, Արեւելքի պատմութեան մասին - Հ. Ռ. Յ. ԱճԱՌԵԱՆ: — Մրդէթի հին Աւետարանը - Գ. Վ. ՅԱՎՈՒՓԵԱՆ: — Մանկագիտական՝ Հ. Մովս. Վ. Տէր Մովսէսեանի՝ Սովորատայ Սկոյաւորիկոսի պատմութեան, եւ այլն - Ա. Ա. ՎԱՐԴ. ԱՐԿՈՒՆԻ:

ԱՂԱՅԻՏ (Թիւ 4), Բարեղ:

Նուագար փաշա - ԱՐԵԱԿ ԶՅԱՆԵԱՆ: — Գիտակից ջանքեր - Նոյն: — Երկու խօսք մեր զորարար բաւերթի միութեան մասին - ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՆՑԵԱՆ: — Նուագար փաշա որ եւրոպական մամուլը:

ԱՂԱՐՄ (Ը. տարի), Ս. Պետերբուրգ:

Մի տեսութեան Հայկական Կիլիկիոյ հարստութեան վրայ - ԲԱՎՈՐԱՆ: — Վարագ — Սալնապատի Ս. Գրիգոր Լուսաւորի վանք - Այլթամար, եւյլն - ՎԱՐԴ: — խաչատուր Արմէնի: — Պարսկահայոց վիճակը: — Արաքսի գեղարուեստական բաժինը:

ԱՐՆԻՆԸ (Թիւ, 3908), Կ. Պալոն:

Նուագար փաշա - ԵՂԻԱ ՏԵՐԻԴԻԹԱՆԵԱՆ: — (Թիւ 3910) Նուագար փաշայի ներքին կեանքէն - ՏԻԳՐԱՆ ԱՐԹԱՐԵԱՆ: — (Թիւ 3911) Նուագար փաշա եւ Եզդպտոսի դատարանէրը - ՀՐԱՆ ՍԱՍՏՈՐ: — (Թիւ 3912) Նուագար փաշայի ներքին կեանքէն - ՏԻԳՐԱՆ ԱՐԹԱՐԵԱՆ:

ԱՐՄԵՆԻԱ (Թիւ 48), Մարախիւս:

Ուրի պէտք է զեմել (վերջ) - Մ. Գ:

ԱՐ. ՄԱՄՈՒԼ (Թիւ 1), Զմիւռնիս:

Նոր շրջան: — Նոր տարին - ՈՐԱՐԵԱՆ: — (Թիւ 2) Քաղաքական: — Վերջին նայուածքը - Ստակոս արեղտ: — Հանճար եւ Աշխատութիւն (շար). Գ. Գ. ՆԵԱՆԵԱՆ:

ԲԻԻԶԱՆԴԻՆ (Թիւ 677), Կ. Պոլիս:

Հայ տաղանդ 'ի Բարեղ — Ա. ՆԱԲԻԲԱՆ: —
(Թիւ 677, 678, 679, 680, 681, 683, 684,
686) Նուպար փաշա (Դ. Ե. Զ. Ե. Ը. Թ. Ժ.
ԺԱ). ԲԻԻԶԱՆԴ ՔԼԶԵԱՆ:

L' ARMENIE N.^o (124), Paris.

M. Constans à Constantinople. — S. A. I.
Melik-Mansour Mirza Choua-Seltené. —
Noubar Pacha. — Par la force des cho-
ses. P. ARMÉGHIAN. — Les Arméniens chez
M. Constans. (La Volonté). — Les Res-
ponsabilités.

ԼՈՒՄԱՅ (Զորորդ տարի — Յուլի), Տփղիս:

Քրդական բանաւոր զրականութիւնից — Ա. ՄԸ-
ՊԸՅԵԱՆ: — Մշոյ աշխարհ: — Սէն Մար-
տէնի յիշատակարանը Հայաստանի ուսում-
նադրութեան մասին: — Հայոց գերեզմա-
րութիւնը. թրգմ. Հ. Ֆ. Անդ. ղէ Գուգէսի
գրքից: — Մատենախոսական — Ն. ՊԱՐԱ-
ՄԵԱՆ: — ԳԻՒՏ. Ա. Ք. ԱՂԱՆԵԱՆ:

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍ. (Փետր.), Վիեննա:

Իրկար և իւր իմաստութիւնն — Հ. Յ. Տ: —
Եղիարէթուպոյսից — Յ. ԱՆՅԵԻ: —
Պարսկաստանի Հայերը — Ն. ԱԻՍԳԵԼԵԱՆ: —
Եւդկ. Հայոց Գաւառաբարձարը. (շար) —
Յ. ԳԱԶԱՆԺԵԱՆ: — Երկու խօսք « Նախա-
կէրէկեան — Հեթեան նշանագրով կնիք-
ներ » ու մասին — Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՅԵԱՆ: — Ե-
րիցեանց Դ. Աշեքսանդր, Պատմ. 73ամեայ
գոյութեան Ներսիսեան Հայոց Հոգեւոր
Դպրոցի — Հ. Յ. Տ: — Նոր Հրատարակու-
թիւնը: — Աղգային Թերթերէ ծաղկէփունջ: —
Օղտակար դիտելիքներ: — Քաղաքական ա-
մբոս:

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿ (Թիւ 44, 45), Կ. Պոլիս:

1899 մասնորի առթիւ — Խմբ.: — Մանի-
աացւոց ներկարարութեան շուրջը — ԳԵՂԱՄ

Կ. ՌԵՆԺԵԱՆ: — Առանին տնտեսականք: —
Մեր նոր ձեռնարկը: — Երազմանական
պէսպիսութիւններ — Ղ. ԲՈՂԱՆ: — Երամա-
բուծութիւնը Բաղդադեան զբոսութիւնով —
Նոյն: — Ներկարարութիւն — Նոյն: —
Մատենախոսական — Հ. Ս. Երեմեանի
« Գործ. Գրտու. Բաւարանք »: — Երազմա-
նական պէսպիսութիւններ — Ղ. ԲՈՂԱՆ: —
Երամաբուծութիւնը Բաղդադեան զբոս-
ութիւնով — Ղ. ԲՈՂԱՆ:

ՄԱՍԻՍ (Թիւ 4), Կ. Պոլիս:

Մեր հարուստները: — Արուեստագէտը և քըն-
նադատը:

ՄԻՈՒԹԻՆ (Թիւ 25), Աթէնք:

Օտարին Գարունը — ՄՈՒԿԱ: — Նոր տարւոյ
առթիւ — ՇԱՀԷՆ: — Արմէնիա լրագրի յո-
ղուածագրին հետ նախնական տեսութիւն
մը — ՍԿԱՌՈՐ ՖԱՐՂԱՆ:

ՄՈՒԹ (Թիւ 12), Տփղիս:

Խորտակուած կեանքը — ՄԱՆՈՒԵԼԵԱՆՏ ԼԵՒՈՆ: —
Ինչ է հաշւապահութիւնը — ՄԱՐԴԻՆԵԱՆ-
ՔԻՐԻՈՆ: — Հարկերի ծագումը — ԽԱԹԱ-
ԿԵԱՆՏ ԵԱԿՈՐ: — Գրախօսութիւն. Երիցեանի
« Պատմութիւն 75 ամեայ գոյութեան Ներս. Հայոց
դպրոցի » — Ա. Ա: — Ժամանակ.
տեսութիւն ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՏ ԱԻՅԵՏԻՔ:

ՇԱՐԺՈՒՄ (Թիւ 98), Վառնա:

Հոգիներու տուրեառ — ՎԱՀԱՆ ՄԱՆՈՒԵԼԵԱՆ: —
Հայերիցի յիշատակներ — ՆԱՀԱ-ՊԵՏ: —
Կեղծ և սղէտ քննադատներ — ՎԱՐԴՈ:

ՏԱՐԱԶ (N.º 3), Տփղիս:

Վիւժուլիսի զաղտնիքը (շար) — ԱՏՐՊԵՏ: —
Թշուառ եղբոր (բանաստ) — Զ. ԲԱՆՈՒԴԵԱՆ: —
Մահուան երկիւղը — ԲԺ. Բ. ՆԱԽԱՍԱՐԵԱՆ: —
Քննադատական Տեսութիւն 1898ի Ռաւ-
ասայ զրականութեան: — Մի պատախան
« Մարտին » — ԿԱՐ. ԵԱՂՈՒԲԵԱՆ:

Անպատասխանի կը մնան այն ամէն գրութիւնը կամ
յանձնարարութիւնը, որոնք ուղղակի խմբագրութեանս
հասցէին չեն հասնիր:

ՀԱՆԴԵՍ ՀՆԱԽՕՍԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔՆՆԱԿԱՆ.

որ պիտի հրատարակուի ի Պարիս
յառաջիկայ Մարտ ամսոյ վերջը,
ՏՆՕՐԻՆՈՒԹԵԱՄԲ Կ. Յ. ԲԱՍՄԱԶԵԱՆԻ
Եւ աշխատակցութեամբ ազգային և օտար արեւելագիտաց:

Բացուած է բաժանորդագրութիւնը՝

Տարեկան չորս գրքի համար 20 ֆրանկ, ամէն տեղ. իսկ
իւրաքանչիւր գիրքն՝ առ նուազն 100 էջէ բաղկացեալ՝ կ'արժէ ֆրանկ 6:

Դիմել մեր հասցէին, որ է՝

Basmadjian — 112, Bd. Rochechouart. — PARIS.

Ինչպէս անունէն յայտնի է, ԲԱՆԱՍԵՐ ը պիտի խօսի զուտ Բանասիրական
նիւթոց վրայ. — Պիտի հրատարակէ մեր ազգային Հնախօսութեան, պատմութեան և
մասնագրութեան վերաբերեալ հետազոտութիւններ: Պիտի տայ թարգմանութիւններ
ու քաղուածներ հայկական, ասորական, պարսկական, չօչական բեւեազրաց և այլ
արձանագրութեանց այն մասերէն՝ ուր մեր ազգին և երկրին նկատմամբ տեղեկութիւն-
ներ կամ թէ ակնարկութիւններ կան: Պիտի զբաղի բնիկ պատմական խնդիրներով,
հետազոտելով մեր նախնեաց և օտար մատենագրութիւնները: Պիտի քննէ մեր մատե-
նագրաց բնագիրներն և այլ և այլ հայերէն ձեռագիրներ: Պիտի հրատարակէ լեզուա-
բանական և ստուգաբանական նիւթոց վրայ ուսումնասիրութիւններ:

Ասոնցմէ զատ՝ ԲԱՆԱՍԵՐ ը տեղեկութիւններ պիտի տայ նաև արևմտեան Եւ-
րոպիոյ զիսաւոր մատենադարանաց մէջ պահուած հայերէն ձեռագրաց մասին, հրատա-
րակելով անոնց կատարեալ ցուցակներն ալ:

**Նոյնպէս և սկիզբն պիտի դնէ հրատարակութեան մեր Հմուտ աշխատակցին Գեր-
Ստեփան Բ. Պարոնեանի այն ընդարձակ և կարևոր գործին՝ որուն պատրաստութեան
կ'աշխատի քան տարիէ ի վեր. այս գործն է՝ Մատենացանկ մը Եւրոպական և ասի-
ական օտար լեզուներով միայն ցարդ հրատարակուած ամէն տեսակ գրքերու, յօդուած-
ներու և նմանեաց, որ կը խօսին մասնաւորապէս կամ անցողաբար Հայոց վրայ, —
զանց չընելով տալ նաև անոնց համառօտ ամփոփումն և կամ հատուածիկը:**

ԲԱՆԱՍԵՐ ը պիտի քննէ ևս այն ամէն բանասիրական նոր հրատարակութիւն-
ները՝ որ կը զրկուին հանդիսի տնօրինութեան:

Պէտք է յաւելուիք նաև՝ թէ ԲԱՆԱՍԵՐ նա ալ յայտնի պիտի հրատարակուի
գիտաբարութեամբ միայն, քան որ այս տեսակ զուտ մասնագիտական թերթ մը տա-
կաւին չի կրնար պահել ազգին ընդհանրութիւնն, այլ գիտնականը միայն: Սակայն և
այնպէս՝ կը յաւանք գիտնականներէ, որ նիւթին օգտակարութեանը նայելով՝ լանան
բաժանորդներ դառնել և ապահովցնել ուսումնասիրութիւն յարատեւութիւնն, որով կարող
ըլլաւք ապագային մէջ տպագրականին դարձունել անոր հրատարակութիւնը:

Տնօրէնութիւն **ԲԱՆԱՍԵՐ**

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն Ի

1898 ՏԱՐԻՈՅ ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ՄԱՏԵԱՆՔ

ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆՆԻԿԱԿԱՏԱՐ, կամ
նարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից
չայատարածից եկեղեցւոյ: Ըստ ընտիր
և նաւգրէն և նարգաւոր գրչապետաց. գինն
ֆր. 40. —

ԱԼԻՇԱՆ (Հ. Ղ. Մ.) — Միտում. Թարգ-
մանութիւն է գաղղ. պատկերազարդ նման
էր. նայ քնադրին. գինն ֆր. 50. —

ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ (Հ. Բարսեղ) — Ուսումնա-
սիրութիւնը հիմ կտակարանի ամփաւնը
գրող վրայ. գինն ֆր. 4. —

ԵՐԵՄԵԱՆ (Հ. Սիմէոն) — Համըարանու-
թիւն (տարբեր). ազգային տեղեկութեամբ
և ստուգարանական ցանկով. զարգարանայ
134 պատկերաց. գինն ֆր. 1. —

ՍԵՆԻՆԵՐԵԱՆ (Հ. Երմ) — Քառամորդա-
կան ճառք. գինն ֆր. 5. —

ԲԱԶՄԱՎԷՔ ՀԱՆԴԵՍ Տարի ԵԶ. գինն
ֆր. 40. —

ԱՆԿԱՆՈՐ գիրք Նոր կտակարանաց
գինն ֆր. 5. —

ՄԱՏԵՆԻԿՔ

ՆՈՒՐԻԹԱՆ (Հ. Մ.) — Ժամանակա-
գրական. Քառամորդա տարի 1898. գինն
ֆր. 1. —

ՀԱՅՈՐՆԻ (Հ. Վ.) — Հայ եկեղեցւոյ
պատարագի օրերն ու տեսակներ. գինն
ֆր. — 75

ԵՐԵՄԵԱՆ Հ. Ս. Տարգմանականութիւն
կամ տեսակաց և մարգարէ ծագման խնդր-
ք. գինն ֆր. 1. —

ՂԱԶԻԿԵԱՆ (Հ. Ա.) — Հատըմտիր քեր-
թուածք Յակոբայ Լեոպարդայ. գինն
ֆր. 1. —

ԷՓՐԻԿԵԱՆ (Հ. Ս.) — Վասրոյ պատմայ.
և Յորհիան նանգէք է Լեզգոնա. գինն
ֆր. — 70

ՎԵՏՏԵԱՆ ԿՈՅՍ. պատմական վեպերու
տասի առաջին դարուն. գինն ֆր. 2. —

Քրիստոմէական վարդապետութիւն Ա.
— վէ իպատէթէ Տաիր պագը իլալէլէր.
բ. — 70

— Առանձին Ա. մասն. — 40

— Առանձին Բ. մասն. — 40

Եւ այլն.

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ ԲԱԶՄԱՎԷՔԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ.	.	.	.	.	.	Ղաւարիտ. Սեղբաւ իւռն. Իր 5:
ՏՐԱՊԵՏՈՐ.	.	.	.	.	.	Միտումնայ Կարծարան:
ՏՊԼԻՍ.	.	.	.	.	.	Մեծ. Պր. Տաւադիւմ Զարաւաղաւան:
ՆԻԿՈՄԻԹԻԱ (Իւլիա).	.	.	.	.	.	Միտումնայ Կարծարան:
ՊԱՐՏԵՐԱԿ	.	.	.	.	.	Միտումնայ Կարծարան:
ՂԱՐԱՍՈՒՆ ՊԱԶԱՐ	.	.	.	.	.	Տարգ. Հ. Կիրքի Վ. Սեղբաւ:
ԹԵՌՈՒՍԻԱ	.	.	.	.	.	Տարգ. Հ. Համազատայ Վ. Սեղբաւ:
ԹԱՐԻՉ	.	.	.	.	.	Տարգ. Սեղբաւ Վ. Պարսեւան:
ՇՈՒՆԱՎԷՐ	.	.	.	.	.	Մեծ. Պր. Գրիգոր Բաւաւան:
ՈՐՈՍՈՎ (Գոնի վերայ)	.	.	.	.	.	Մեծ. Պր. Միտումնայ Թարսեւան:
ՍՐԳԻՍԵԱՆ	.	.	.	.	.	Մեծ. Պր. Օնգի Եփեսան:
ՍՍՐԱՐԱՆ	.	.	.	.	.	Մեծ. Պր. Ստեփ. Պ Սեղբաւ:
ԱՂԵՐԱՆԻՐԻԱ	.	.	.	.	.	Մեծ. Կառաւաղեւան:
ԼԱՈՒԻԼԻԱՍ (Ամբիւր)	.	.	.	.	.	Մեծ. Խալիկ Պետրեւան:
ՊԱԶԻՐԷ	.	.	.	.	.	Մե. Տաւա. Կիրքեւան:
ՊԱՐԷԻ	.	.	.	.	.	Մեծ. Տաւաւան. Աւաղաւան:
ԿԱՐՍ	.	.	.	.	.	Մեծ. Տ. Կարապետ Դիւրեւան:

Նր խնդրուի՝ որ և է գիրք կամ թուղթ, և այլն, վերա-
բերեալք Բազմապետի, յղել ուղղակի հետեւալ հասցէին

RÉDACTION DE LA REVUE «BAZMAVEP»

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ

Ի Հ. ՍԻՄԵՆՆԷ ՆՐԵՄԵԱՆ

Այստեղից լեզուով՝ ընդարձակ բացատրություններ կու տայ ընդհանուր գիտական և բժշկական իրադ. և այլ կարևոր նիւթոց վրայ էջերով օգտակար տեղեկություններ անպակաս են: Սոյն դորինոյն բաժանորդագրությունը, որ է 10 ֆրանս, կը տե՛ն մինչև տպագրութեան աւարտումը: յետոյ գինը 15 ֆրանս կը բարձրանայ: Մինչև ցարք բաժանորդագրությունը կատարեն 155 ր:

Գրինը մեր հասցէին Direction de l'Imprimerie arménienne

St. LAZARE

VENISE

Ա Ձ Դ

ԲԱԶՄԱՎԷՊԻ

ԲԱԶՄԱՎԷՊԻ կը հրատարակուի ամէն ամիսը սկիզբն: Կը պարունակէ Հայ մատենագրական, ստուգարանական, պատմական, քերականական, աշխարհագրական, հնարասական յօդուածներ և Հանդէս հանդիսից տիտղոսով Հետաքրքրական ազգային կարևոր նոր տեղեկություններ: ԲԱԶՄԱՎԷՊԻ՝ նորատապ մատենաներու վրայ զորս իբրև նուէր կ'ընդունի, հակիրճ քննադատականով մը զանոնք կը հրատարակէ: Բայց աստի կը հրատարակէ Եւրոպական՝ դասական ոտանաւորներէ: աշխարհաբար թարգմանութիւնք. ֆաղաքական տեղեկութիւնք և ազգային քերթերու քաղաւածոյ ցանկն: — Տարեկան Գինն է ԿԱՆԵԻԿ 10 ֆր. րպ. 4. տոլ. 2.

ՄԱՆՈՒ ԳՐԲԵՐ

Մ. ՓՈՐԹՈՒԼԻԱՆԻ ԳՐԱՍԵՆԵՅԻ

Հայ տպագրութեան հարիւրամայ {1794—1894} 4 ֆր.

Երեւանի պատկերք. 4 ֆր.

Գալէմարիան Հ. Գ. Պատմութիւն Հայ լրագրութեան 1794—1860. 2 ֆր. 50 անի.

Ինքնուստից Անգլիերէն լեզուի. — յօրինեց Պէտրոս Ռ. 10 ֆր. 80 ան.

History of the Armenians India. Mesrobian J. Seth 5 ֆր. 30 ան.

Պետանի գիտելիքներ. — Պետրոս Ռ. Թորոսեան 1 ֆր. 25 ան.

Իմ Հայրապան ընկերը Ալլադարիւ 1 ֆր.

Նմոյշներ Մ. Փորթուլիանի գրած ոտանաւորներէն 15 ան.

Արտար Հայաստանի. — Պորտո Մ. Վ. Նաթանեան 2 ֆր.

Մի Պաշկար Հայրենասեր. Թրգ. Միգրիշ ֆր. 1 ֆր. 40 ան.

Հասցէ M. PORTUKALIAN Rédacteur du Journal Arménia Marseille (FRANCE)

է 20 ֆր. Կանխիկ: Կարելի է նաև բաժնորդագրուիլ քանի ամիս համար որ ուզուի, ամեն մէկ ամսականը 2 1/2 ֆր. հաշուելով և 1899 մայիս ամսէն անդին չանցնելու պայմանով:

Նամակ և ծրար պէտք է զրկել հետեւեալ հասցէով. M. PORTOUKALIAN, Rédacteur du Journal Arménia. MARSEILLE (France).

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿ. — Կը հրատարակէ երկրագործական, գիտական, բժշկական, անասնաբուժական, ազգագրական յօդուածներ: Թմբ. Ղ. Բոլաս: — Գինն է 15 ֆր.:

Հասցէ H. Polad Rédacteur en chef du Journal HANRAKIDAK chez M. P. HAZAROSSIAN, 19 Eskizabtié Bahdjé-Kapou. 19. STAMBOUL.

ՀԱՅԵԼԻ. — Հանդէս ազգային և գաւառական: Թմբ. Տիրան Փափազեան: — Գինն է 12 ֆր.:

Հասցէ Diran Papazian, rue dragoman K. Stépan. (Bulgarie) VARNA.

ԱՐՄԵՆԻԱ. Լրագիր ազգային, քաղաքական և այլն: Ամեն տեղի համար ուր այս Լրագիր մուտքը արգելուած չէ, ամբողջ 1 ֆր. 2 ֆր. 2 ֆր. (98 օգոստ. — 99 մայիս) բաժնորդական ցանկով

ՇԱՐԺՈՒՄ. — Ազգային և քաղաքական լրագիր, կը հրատարակուի Գլ. և Շքի. օրերը: — Գինն է 12 ֆր.:

Հասցէ Rédaction du journal CHARJOM. JARNA. (Bulgarie).